

АННА-ЛЕНА ЛАУРЕН

У них
щось
негаразд
з головою,
у тих
росіян...

есеї

Переклала зі шведської
Наталя Іваничук

ЛЬВІВ
ДА "ПІРАМІДА"
2011

Переклад здійснено за підтримки:
FILI (Finnish Literature Information Centre)

Перекладено за виданням: Anna-Lena Lauren.
De är inte kloka, de där ryssarna, Söderströms, 2008

В оформленні книжки використано репродукції
давнього російського лубка

Видавець Василь ГУТКОВСЬКИЙ

© Лаурен Анна-Лена, 2011
© Переклад: Наталя Іваничук, 2011
© Автор проекту: Габор В., 2011
© Оформлення: Кісь А., 2011
© ЛА «Піраміда», 2011

ISBN 978-966-441-247-3

ЗМІСТ

Передмова	13
Розділ 1	
Про День Перемоги	15
Розділ 2	
Про ставлення до грошей	22
Розділ 3	
Про мистецтво подолання московських буднів	27
Розділ 4	
Про російську демократію	33
Розділ 5	
Про корупцію.....	44
Розділ 6	
Про російську жінку	53
Розділ 7	
Про російських чоловіків.....	62
Розділ 8	
Про паралельну реальність у Росії	68
Розділ 9	
Про російську політику	79

Розділ 10	
Про російський колективізм.....	87
Розділ 11	
Про росіян і алкоголь.....	96
Розділ 12	
Про російські імена.....	102
Розділ 13	
Про російську практичність.....	106
Розділ 14	
Про російські контрасти.....	112
Розділ 15	
Про те, як все ж таки сприймати Росію.....	119
Розділ 16	
У них щось негаразд з головою, в тих росіян.....	125

ПЕРЕДМОВА

Ця книжка про мою Росію. Не спроба охопити всю країну, її історію, політику й економіку, а бачення Росії такою, якою я її пізнала за останні десять років свого життя. Вона надзвичайно суб'єктивна і аж ніяк не проста. Річ у тім, що Росія є для мене не лише об'єктом спостереження, прискіпливого вивчення та аналізу. Росія — це країна, у яку я закохана. Як журналіст, я намагаюся подати її якнайсправедливіше, але як людина, не можу ставитися до неї безпристрасно. Вона всоталася у мене, змінила мое життя, і тепер я вже ніколи, ніколи не зумію бути до неї байдужою.

Росія невдячна країна. Росія має важкий характер, вона ірраціональна, неврівноважена, самовпевнена, незгідлива, щира та щедра, перечулена, вразлива до критики й злопам'ятна, та все ж їй легко все прощається. Потрібний час, час і ще раз час, щоб нарешті почати — хоча б приблизно — розуміти російське поспільство. Я, власне кажучи, не люблю балачок про менталітет, але тут годі заперечити, що російський менталітет таки існує. Він незбагнений для фіна, бо російський спосіб мислення, попри нашу спільну історію, витриманий у цілком інакшому історичному маринаді.

Я працюю московським кореспондентом фінської телерадіокомпанії *Рундрадіо* з березня 2006 року. Доти років з десять постійно навідувалася до Росії — іноді як журналіст фінського шведськомовного часопису *Говудстадсбладет*, та здебільшого, щоб зустрітися і поспілкуватися зі своїми друзями в Санкт-Петербурзі. Ця книжка присвячується їм. Частково тому, що вони відчинили переді мною браму до культури, без якої я себе вже не мислю. А ще більше тому, що вони — мої друзі! І ці безвідмовні друзі підтримували мене в усіх перипетіях, за будь-яких обставин, у будь-який спосіб.

Москва, 04.02.2008
 Анна-Лєна Лаурен

РОЗДІЛ 1

ПРО ДЕНЬ ПЕРЕМОГИ

Присвячується:

Олексієві Янсонові — без тебе ця книжка ніколи б не вийшла в світ;

Іллі Александрову, Катерині Александрівій, Тетяні Андріановій, Дмитрію Андріанову, Андрієві Барсукову, Ксенії Сидоровій, Яні Набоковій, Анні Чумаченко, Миколі Чумаченкові, Марині Шумиліній, Наталії Шумиліній.

Світлої пам'яті Світлані Янсон

Ледь не весь червень авта в Москві їздять містом з чорно-оранжевими стрічками, прив'язаними до радіоантен. Запилюжені *Лади*, які пролітають повз мене з тріпотливими, брудними до непізнаваності кольорів стрічками на антенах, наштовхують на дві думки:

- 1) звісно, це чудово, коли люди пишаються своєю країною, чудово, що вони знають свою історію і черпають з неї силу;
- 2) ось їде хтось, хто не може собі дозволити іншого авта, окрім *Жигулів*, бо живе у країні, яка дбає лише про сильних світу цього. Та він все одно прославляє систему! Бідака!

Росіяни, на загал, дуже пишаються своєю країною. Усвідомлення свого історичного місця на землі вони всмоктали з молоком матері. Історія невідступно присутня у їхньому буденному житті від дитячого садочка до дорослого віку. Всі все знають про Велику Вітчизняну війну, тобто про Другу світову.

Росія врятувала Європу від фашизму — Європа здобула спасіння ціною російської крові та російських сліз. Це переконання глибоко закоренилося у душах росіян і щорічно виявляється 9 травня, коли вся країна святкує День Перемоги, а Москва рябіє так званими *геройськими* чорно-оранжевими стрічками. Ці кольори позичені у відомої військової відзнаки, Георгіївського хреста.

Георгіївський хрест був однією з найпочесніших нагород у царській армії. Тому, чесно кажучи, не варто було б його прив'язувати до історії СРСР, Радянського Союзу, який знищив царську Росію, вимордував царську родину, зрівняв із землею стару імперію, щоб побудувати на ній новий, радянський світ.

Але нинішня Росія охоче змішує несхожі між собою елементи історії, застосовуючи їх у вигідному для себе контексті задля підвищення власної самооцінки, зміцнення відчуття національного

єднання, усвідомлення своєї належності до великої держави з великою історією.

І це діє! Це відчуття глибоко вросло у свідомість навіть тих, кого зрадила система, навіть незаможних і зубожілих. У Росії всі пишаються Днем Перемоги, бо це спільне свято, свято для всіх, без поділу на касти.

Я, правду кажучи, й сама не знаю, як ставитися до цього феномену, бо він, як і все інше в Росії, багатшаровий. Часто мене охоплює сум від гнітючого відчуття якогось масового психозу саме цього дня, бо ж насправді йдеться лише про одне: прославляння військової могутності Радянського Союзу. Розуміння того, чим обернулася перемога Радянського Союзу для Східної Європи, немає. Розуміння того, що дуже багато з тих двадцяти семи мільйонів, які наклали головами у війні, загинули надарма, бо керівництву держави начхати було на втрати, також немає. Єдине, що є, якесь невиразне, розмите, без чіткої дефініції, зате надзвичайно впевнене розуміння належності до народу, який врятував Європу від зла.

І водночас я не можу й не хочу стояти осторонь святкування. День Перемоги — це не лише воєнні марші та бундючні промови про славу історію Росії, це ще й радість. Радість спілкування — те, до чого так добре надаються росіяни.

Ветерани, обвішані медалями, з оберемками квітів у руках, крокують вулицями Москви. Їх щиро вітають. Для всіх вихідний день. У парках юрмиться молодь, родини з дітьми. смажать ковбаски й шашлики, п'ють пиво. Москва радіє і співає.

День Перемоги — це насамперед день, коли можна гарно відпочити, повеселитись з друзями. Свій перший День Перемоги в Москві я відсвяткувала разом зі своїми російськими друзями на лавочці над Москвою-рікою, смажачи на багатті ковбаски. Ми співали пісень, грали на гітарі й не надто замислювалися про війну чи про те, що ось тут разом сидять представники двох народів, які колись воювали між собою.

Приємно, коли літніх людей гідно вшановують усією громадою, як оце російських ветеранів 9 травня. Мушу визнати, є щось надзвичайно симпатичне в російському хисті разом згадувати своє

минуле і своїх ветеранів, разом тішитися закінченням війни, разом берегти й плекати колективну історичну пам'ять. На противагу громадянам багатьох західноєвропейських держав росіяни знають свою історію. (Ми, європейці, можливо, не завжди погоджуємося з їхнім тлумаченням історії, але це вже інша річ.) Росіяни дуже гостро відчують свою причетність до минулого країни, до великого й могутнього процесу — триумфального маршу Росії до перемог. Іноді це відчуття, на жаль, виявляється у ксенофобії і правому екстремізмі, та все ж переважно воно єднає людей, усюди дає їм змогу почуватися, як удома...

Гадаю, це є однією з причин, чому росіяни так несподівано добре обізнані з історією Фінляндії. Росіяни, на загал, чимало знають про нас, чого не можна сказати про наших західних сусідів, шведів. Вони відчують певну спорідненість душ з фінами, бо ж і ми колись були частиною Росії. Контраст, порівняно зі Швецією, велетенський. Ті, хто стикався з часто повною, тотальною некомпетентністю шведів щодо Фінляндії, зрозуміють, що я маю на увазі. Фінляндія була провінцією Швеції сім століть! Велике Князівство Фінляндське проіснувало заледве понад сто років, однак росіяни незрівнянно краще за шведів орієнтуються у фінській історії.

Чим же пояснити, що така велетенська країна як Росія, більше знає про своїх сусідів, ніж маленька Швеція? Очевидно, тим, що історія тут завжди жива й присутня. Вона є частиною політики, суспільства та свідомості в цілком інакший спосіб, аніж на Заході.

Ми сидимо на березі річки, смажимо ковбаски, співаємо пісень. Виявляється, мої друзі знають безліч давніх пісень, і радянських, і навіть з часів Громадянської війни. Їм усім від 20 до 35 років, багато хто з них не застав комуністичної Росії, хіба в ранньому дитинстві. Та, попри це, вони все ж знають давні пісні!

День Перемоги — насамперед день єднання, колективне свято. У Росії відчуття належності до колективу відіграє нечувано велику роль. Загальні ритуали обмежені кількома церемоніями, що zostалися з комуністичних часів і стають, здається, щороку дедалі важливішими, щоразу прибираючи нових форм. Вигадці з так званими *героїчними* георгіївськими стрічками від сили лише кілька

років, але вона швидко прижилася. Їх безкоштовно роздають на кожному кроці, пришпилюють на комір піджака, чіпляють до автомобільних антен, дівчата пов'язують на вишукані торбинки.

Це сприяє моєму розумінню Дня Перемоги, розумінню, чому цей день такий важливий для росіян. Та щоразу, коли його святкують, у мені зринає відчуття спротиву, а на душі стає сумно. День Перемоги оповитий флером брехливості, і вона стає відчутнішою, що помпезніше святкування. Друга світова війна продемонструвала некомпетентність радянського керівництва. Москва вистояла тільки завдяки кільком досвідченим і мудрим генералам, а ще своїм майже невичерпним людським ресурсам, які дозволяли напихати ненажерливу утробу фронтів новими солдатами навзаєм полеглих. Радянське керівництво посилало на фронт мільйони вояків, як гарматне м'ясо, — без вишколу і навіть без гідного озброєння. За час війни загинуло від 20 до 30 мільйонів радянських громадян — це перевищує втрати всіх країн-учасниць разом. Левова частка цих втрат спричинена не неминучою необхідністю, а лише некомпетентністю.

Вочевидь, не існує жодної іншої системи, яка б забрала життя стількох людей, як комунізм.

Жодний з цих історичних моментів у Росії не обговорюється. Аж ніяк не є предметом дискусії анексія країн Балтії чи концтабори ГУЛАГу. Не обговорюється жодна з ран у російській історії, які ще досі кривавлять і не загояться доти, доки Росія вдаватиме, ніби їх ніколи й не було. Мертвотна тиша замовчування страждань російського народу і жахливих прорахунків російського керівництва оглушує...

— Я все своє життя присвятив одній справі: пробудити народ і змусити його іншими очима подивитися на нашу історію. Доки ми не глянемо їй відкрито в обличчя, суспільство не зможе рухатися уперед, — сказав Ігор Чубайс, москвич, доктор історичних наук і опозиціонер з ліберальними поглядами. Ігор один з тих, з ким я познайомилася завдяки своїй роботі, і який став згодом моїм щирим другом.

Ігор Чубайс веде ток-шоу на радіостанції *Говорит Москва*. Ми зустрічаємося, коли він запрошує мене поговорити про Фінляндію.

про те, чому фінська економіка дає собі раду ліпше, ніж російська. Або ж поставивши запитання на російський лад: чому фіни живуть набагато ліпше за росіян?

Таке запитання прозвучало з вуст Ігоря в прямому ефірі. Я мала лише одну відповідь: бо в нас не було комунізму.

Неможливо уявити собі всієї цієї біди, якої комунізм завдав Росії, та принаймні спробую коротко сформулювати: комунізм знищив російське суспільство і зруйнував російську економіку. І це головна причина, чому Фінляндія процвітає, а Росія нидіє, хоча тут комунізм остаточно повалено ще 1991 року. Але росіяни так і не зуміли усвідомити цього...

Мій приятель Микола з Санкт-Петербурга часто гуляє у модній червоній бобці з літерами *СССР* почерез усі груди. Коля (ласкаве зменшувальне ім'я від Микола) носить її не тому, що хоче повернення советських часів, а тому що це прикольно — старі радянські символи нині модні. А ще тому, що вважає радянський період епохою могутності Росії. Це природний для Росії стан.

Коли навесні 2007 року не на жарт розгорівся конфлікт між Росією та Естонією з приводу пам'ятника солдатові-визволителю, я торкнулася цієї теми в розмові з Колею та Янсоном, моїми найближчими друзями. Обидва з вищою освітою, вивчали економіку в Санкт-Петербурзькому університеті. Янсон працює в телекомунікаційній компанії у Санкт-Петербурзі, Коля — на фірмі *Рено* в Парижі. Обоє мої ровесники, тридцятилітні. Критично налаштовані до Путіна і нинішнього російського режиму. Володіють іноземними мовами, мають ліберальні погляди, багато подорожують. Таких, як Коля та Янсон, я завжди згадую, як приклад, критикуючи фінську журналістську братію за застарілі погляди на Росію. І ось вони сидять переді мною і затято захищають ідіотичну російську політику супроти Естонії. Лише з однієї причини — йдеться ж бо про Велику Вітчизняну війну!

— Є речі, яких не можна прощати. Естонці зневажили Росію і нашу історію, — каже Янсон.

Я погоджуюся, що момент для демонування пам'ятника — за кілька тижнів до Дня Перемоги — вибрано невдало. До того ж, не надто мудро з боку естонського уряду провадити свою внутрішню

політику коштом стосунків з Москвою. Чесно кажучи, естонський уряд трохи несповна розуму. Однак факт залишається фактом: естонці мають право зносити всі пам'ятники, які їм лиш заманеться, на своїй території.

Я запитую Колю та Янсона, чому так важко збагнути, що Естонія просто ніколи НЕ ХОТІЛА бути частиною Радянського Союзу. Тому тепер так прагне перенести пам'ятника.

— Як це, хотіла чи не хотіла! Це було зафіксовано в Ялтинській угоді! — обурюється Коля.

— Так, але ж ніхто не питався естонців!

— Дорогенька Анно-Лено! Гадаєш, хтось питатиме такі маленькі країни, коли йдеться про велику політику?

Отоді я розсердилася. Трапляються у Росії такі речі, на які, якщо ти фін, реагуєш спонтанно, відчуваючи їх не головою, а спинним мозком.

— Можу сказати лише те, що я, особисто, НЕЙМОВІРНО вдячна, що Фінляндії пощастило в Другій світовій війні відбити навалу Червоної армії. Інакше ми нині не жили б так добре, як живемо, — уїдливо зауважила я.

Коля відразу квапиться пояснити, що Фінляндія це ж зовсім інша річ. Ви майже були незалежними ще в російську епоху. Естонія ж ніколи не була повноцінною, справжньою країною...

Існує не так вже й багато питань, щодо яких я неспроможна дискутувати зі своїми російськими друзями, але це — одне з них. Ми просто уриваємо суперечку й переводимо розмову в інше річище. Немає сенсу сваритися увесь день, а саме це й станеться, якщо продовжимо розмову.

Друга світова війна — щось таке священне й недоторканне для росіян, що їм абсолютно нецікаві інші тлумачення. У цьому немає нічого унікального, усі народи схожі між собою. Однак у відкритих суспільствах раніше чи пізніше виникає потреба сказати правду або ж викласти інші її версії. Німці були змушені вдатися до *Vergangenheitsbewältigung**, французи мали визнати всі злочини, вчинені під час Алжирської війни.

* Подолання, переосмислення минулого — *нім.*

Нинішня Росія за всю свою історію ще ніколи не була такою відкритою, як тепер. Але ця відкритість нова і ще дуже крихка. Водночас російська самовпевненість тісно пов'язана з усвідомленням себе могутньою державою з величною історією. Відмова від такого самосприйняття була б надто болісною, та росіяни й не бачать у цьому потреби. Росія ніколи не мала і далі не має традиції критичного дослідження історії чи критичного суспільного діалогу в тому сенсі, як це розуміють на Заході. Так, дискусій не бракує — росіяни дуже люблять подискутувати. Однак дебати навколо тлумачення історії обмежуються невеликою групою ліберально налаштованих інтелектуалів. Решті ж абсолютно байдуже, а найбільш байдуже державним очільникам.

У епоху Єльцина настав короткий перепочинок. Оприлюднювалися архіви, відкрито заговорили про табори ГУЛАГу. Борис Єльцин став першим російським президентом, який визнав за Радянським Союзом розв'язання Зимової війни. Єльцин розумів, що комуністична система зруйнувала Росію, тому й хотів, аби правда вийшла на білий світ.

Тепер усе знову під сімома замками, а комуністичні злочини вважаються частиною славетної минувшини Росії. Керівництво держави свідомо використовує радянську історію, тугу й ностальгію, яку відчуває багато росіян за тими часами, коли країна була великою та могутньою. *Нас боялись...*

Тому святкування Дня Перемоги справа непроста. Західний світ небагато може зробити, щоб змінити погляд росіян на свою історію — зміни мають відбутися зсередини. А тут потрібний час.

Сама я докладаюся до цього, раз на рік сварячись зі своїми друзями. Досі ми ні в чому не дійшли згоди, хіба от лиш мої друзі тепер вважають, що Фінляндія споконвіку була самостійною державою.

РОЗДІЛ 2

ПРО СТАВЛЕННЯ ДО ГРОШЕЙ

— **Х**очу до нічного клубу! Ходімо, замовимо катер, — каже Ілля і рушає униз, до причалу, де пришвартований човен щонайменше на двадцять осіб.

Нас шестеро.

Дві хвилини перемовин, і він ступає на трап. Галантним жестом запрошує на облавок. Ми сідаємо в катер і летимо петербурзькою Мойкою у білу червнує ніч. Ніжно-рожеві барви неба переливаються у блакитно-бузкові, повітря вогке й холодне, капітан роздає пледи, тож нам тепло. Візерунчасті петербурзькі мости, пастельних кольорів фасади будинків, мерехтячи у присмерку, пропливають повз нас. Ніч така світла, що можна розрізнити їхні відтінки: матово-рожеві, ванільно-жовті, блідо-блакитні. Коли випливаємо на Неву, зривається вітер. Ми цокочемо зубами від холоду, та це не заважає захоплюватися довколишньою красою. Освітлений уночі, велично височіє біля Палацового мосту м'ятно-зелений Зимовий палац, а на іншому боці неначе вистрілює золоченими шпильми в темну блакить неба Петропавловська фортеця. Новий фонтан біля Стрілки мерехтить то червоно, то блакитно й рожево, струмені витанцювують у такт класичній музиці.

Я обертаюся до Іллі й цілую його в щок.

— Дякую тобі, любий, за розкішну прогулянку!

Ілля навіть не відповідає — у Росії не прийнято хизуватися своєю щедрістю. Але з виразу його обличчя бачу — він тішиться. Він задоволений і гордий.

Звісно, Ілля запросив нас на цю річкову прогулянку, тож він і платить — інакше й бути не може. Я, мої приятелі з Фінляндії, Швеції та Норвегії — його гості, і він хоче показати нам рідне місто. Пропозиція скинутися усім разом грошима образила б Іллю. Нікуди не подінешся, росіянам на правах господарів треба це дозволити. Найважчий переступ гостя — наполягати заплатити за себе, мовляв, так прийнято в Скандинавії. Росіяни вважатимуть таке за незрозумілу скнарість і дріб'язковість.

Біля стадіону в Петроградському ми сходимо на берег розім'яти ноги. Ілля біжить до кіоску й повертається з пластиковою скринькою пива — єдине, чого нам бракувало до повноти вражень. Потім ми знову пливемо Невною, проминаємо Хрестовський острів і прямуємо далі до Фінської затоки.

Там, де Нева розливається і впадає у Фінську затоку, розташований фешенебельний яхт-клуб з дискотекою просто неба. Напої продають у наметах, а на березі стоять розкішні канапи, на яких можна розлягтися в перервах між танцями.

Ми танцюємо до четвертої ранку, коли нічний клуб вже зачиняється. Потім беремо таксі до вишуканого азербайджанського ресторану на Васильєвському острові, замовляємо там кавказькі закуски, грузинські хачапури й шашлика. Ілля, звісно ж, подбав про рахунок.

Ілля — успішний бізнесмен, може дозволити собі частувати. І частує. По-російському — на широку ногу, з чарівливою невимушеністю, не даючи нікому шансу на протест. Зазвичай платить він не за якісь там дрібнички. Приватна прогулянка катером нічним Санкт-Петербургом, пиятика увесь вечір і заключний акорд — вечерея на десять персон.

Я, урешті-решт, таки засвоїла урок і більше не намагаюся пропонувати свою лепту для оплати посиденьок. Натомість голосно, з захватом дякую Іллі. Наступного дня не втомлююся повторювати, як фантастично було вчора і як класно Ілля все для нас влаштував. У Росії важливо висловлювати вдячність, висловлювати свої почуття, хвалити...

Якби Ілля не володів укупі з партнером успішною фірмою, йому була б не по кишені така щедрість. Та це однаково не завадило б йому частувати. Частувати — надзвичайно важливо, надто чоловікам. А якщо чоловік при грошах, частувати треба з розмахом. І не лише задля того, щоб задемонструвати свою заможність, навпаки, так має бути, це природно і крапка! Грошовиті люди повинні якимось сигналізувати про це своїм стилем життя, тобто матеріальними символами: дорогими автомобілями, ексклюзивними годинниками, взуттям від відомих виробників. А ще важливіше демонструвати багатство своєю поведінкою. Ніколи не цікавитися,

що й скільки коштує. Ніколи не дивитися на цінники й не переглядати ресторанних рахунків. Завжди залишати щедрі чайові, незалежно від рівня обслуговування.

Звичайно, бувають винятки. Багаті шахраї, як, скажімо, олігарх Роман Абрамович, часто фотографується у джинсах та шкіряній курточці. Він може собі на це дозволити. Але не можуть ті, хто належить до середнього чи нижче середнього класу. Вони мусять підтримувати імідж людей ліпше забезпечених, аніж вони є насправді. Навіть ті, у кого зроду нічого не водилося, окрім мідаків, радо вдають шурхіт банкнот.

Мене невимовно дратує, коли російський приятель, у якого — я знаю — у кишенях вітер свище, запрошує на вечерю і не дозволяє залишити чайові десятками. Негідно, мовляв. Давати треба щонайменше п'ятдесятирублеву банкноту. Заплатити чайові дрібняками — річ нечувана, жахлива, навіть якщо сума правильна, тобто становить десять відсотків від замовлення.

Та й взагалі, у Росії дуже важливий зовнішній бік вчинків і поведінки. Мобільний телефон є символом статусу, хоча ціни на мобілки суттєво знизились, і майже кожний вже може собі їх дозволити. Тому все залежить від моделі мобільного телефону...

Моя старенька зачовгана *Nokia 6310*, найвдаліша модель з усіх випущених досі, неприховано дивує: чому іноземний журналіст користується моделлю десятилітньої давнини? Пояснення, мовляв, я ще не бачила телефонної батарейки з такою тривалістю життя, наштовхується на цілковите нерозуміння. Бо росіянам йдеться не про практичні властивості телефону, а про те, якого іміджу він тобі надає.

Одна моя знайома взяла в банку позику, щоб придбати омріяну мобілку. Вона здобуває фах працівника культури й підробляє офіціанткою. Я вважаю не надто розумним кроком брати кредит на купівлю побутових речей у такій життєвій ситуації, але суть у тому, що це я не розумію сенсу її вчинку, Віра ж добре знає — вона інвестує у свій імідж. У такому місті, як Москва, це аж ніяк не викинені на вітер гроші.

Згодом вона і її хлопець придбали собі гірські велосипеди. Найдорожчої фірми, ясна річ. Довелося брати кредит. Кажу «довелося», бо варіант купівлі дешевших велосипедів просто не розглядався.

Вийшли мої друзі на тих великах раз чи двічі, і Віра зрозуміла, що Москва не найідеальніше місто для велосипедистів. Відтоді велосипеди припадають пилюкою на балконі одного з приятелів.

Росія — земля обітована матеріалізму. Більшість молодих росіян дуже мало пам'ятають комуністичну епоху, однак, спрагле бажання володіти речами, які колись були дефіцитними, передалося, видно, їм у спадок. Вони всі до одного експерти щодо брендів взуття, одягу, годинників, DVD-програвачів, айподів, стереоприладів, плоских телеекранів. Мій хлопець гордо приніс додому й подарував мені на моє тридцятиліття DVD-плеєр фірми SONY, хоча дешевший корейський чи китайський був би практичніший з огляду на те, що «бачить» піратські DVD-диски. Левова частка дисків, які продаються у Москві, є піратськими копіями, тож тепер я не певна, чи зможемо ми подивитися ті фільми. Але це не головне для мого хлопця, якому хочеться мати *шикарну* вітальню, укомплектовану і телевізором SONY, і програвачем SONY.

Я, до речі, дуже захоплююся широтою російської душі. У Росії я навчилася двох речей: цінувати частування і самій частувати. Це своєрідна втіха на щодень, яка робить життя приємнішим. Як приємно запрошувати в гості й ходити в гості. Усі ці дрібні докази любові та прихильності, які ти висіваєш у повсякденність, збагачують життя.

Такої втіхи лише зрідка можна зазнати у Фінляндії, де кожний офіціант знає, що рахунок треба подати кожному з товариства за столом, а «стріляючи» сигарету, треба тицьнути навзамін двадцять центів. Оте останнє може спричинити в росіян заціпеніння. Навіть у московських «корках» на дорогах я не раз була свідком, як водії стукають одне одному в вікно, щоб попросити сигарету. І досі жодного разу не бачила, аби хтось відмовив, не кажучи вже, вимагав плати. У підсумку однаково всі квити...

Сумно, якщо цих неписаних правил поведінки змушені дотримуватися ті, хто неспроможний частувати. Скажімо, весілля у Росії дуже недешеве задоволення, а надто в Москві, де скажені ціни на оренду залів, на послуги конферансьє на вечір — весільного *тамади*,

без якого останнім часом не обходиться жодний банкет. Гамада мусить бути в кожного, і байдуже, маєш ти гроші чи ні. Усі мають їхати на *Rolls Royce*. в усіх мають ломитися столи від наїдків.

Одна моя товаришка москвичка одружувалася з хлопцем, з яким прожила вже кілька років. Обидвоє докупи вони заробляють менше тисячі доларів на місяць. Батьки незаможні люди. Але весілля влаштували традиційно несусвітнє. Після вінчання молоді сіли в *Rolls Royce*, який возив їх містом усе післяобіддя у супроводі міні-автобуса, напхом напханого друзями. Це називається *кататися* — така розважальна прогулянка є обов'язковим пунктом програми російського весілля.

Опісля ми споживали розкішну вечерю у ресторані, де нас увесь вечір розважав професійний конференсьє. Ніч наречений і наречена провели в готелі, а наступного дня ми зібралися вдома у молодят. Там і з'ясувалися джерела фінансування весілля: батько нареченого продав помешкання — єдину велику власність родини.

Я промовчала, однак довго не могла отямитись. Продати нерухомість заради одного вечора! Це ніяк не вкладалося у моїй раціональній фінській голові. Я ж порівняно з ними багата людина! Тому я не розумію, як можна ледве зводити кінці з кінцями й постійно намагатися зберігати бездоганний фасад, удаючи, ніби все у вас «нормально». Усе так, як має бути. Кожній *нормальній* молодій парі мусить бути по кишені *Rolls Royce*, власний конференсьє і вечеря з чотирьох страв на тридцять осіб.

Головне не те, як є, а те, який ти маєш вигляд збоку. Це зовсім не означає, що люди не розуміють реального стану речей. Просто про це не говорять. Фасад добре виконує свою функцію, доки хтось не зазирне з гилу. Позірна гідність — понад усе, байдуже, можеш ти собі це дозволити чи ні.

Росія — країна, де відкрито говорять про багато речей, які є табу у Фінляндії: зарплатня, хвороби, смерть. Тут можуть дискутувати на екзистенційні теми з цілком незнайомими людьми. Тут пристойно поцікавитися, скільки заробляє співрозмовник. Абсолютно нормально розмірковувати вголос про своє ставлення до Бога. Але говорити про суму ресторанного рахунку — зась...

РОЗДІЛ 3

ПРО МИСТЕЦТВО ПОДОЛАННЯ МОСКОВСЬКИХ БУДНІВ

Приземлившись на летовищі в Шереметьєво в Москві, я біжу, ледь не шпортаюсь, бо треба встигнути першою — це найголовніше.

У вузькому проході до паспортного контролю я мчу з елементами слалому поміж фінськими бізнесменами. Іноді штурхаю то одного, то іншого, годі навздогін летять ущипливі коментарі. Та мені байдуже — час квалить.

Я збігаю східцями до паспортного контролю, біля якого в цей час здебільшого майже порожньо — за умови, що бігла я достатньо швидко... Ось-ось має приземлитися китайський рейс. Тепер лише одне має значення: встигнути поперед китайців. Інакше стояти в черзі не одну годину, бо російські прикордонники, як і їхні європейські колеги, дуже прискіпливо перевіряють усіх пасажирів з вузькими очима і смаглявою шкірою.

Ось тільки в Росії така перевірка вдвічі довша, ніж будь-де інде. Чинуші на паспортному контролі, коли виростає черга, не роблять жодної спроби працювати ефективніше чи принаймні по-кликати підмогу. Хай собі стоять! Немає нічого *нормальнішого*, аніж стояти в черзі...

Загалом буденне життя в Москві зводиться до одного: передбачати проблеми і вчасно їх уникати. Щасливий, хто має такий талант, особливо в час-пік у метрі. Московське метро розраховане на кілька мільйонів населення, та аж ніяк не на п'ятнадцять, як нині. — переходи надто вузькі. Коли з двох напрямків одночасно прибувають потяги, і сотні людей викочуються з обох перонів на центральну галерею, наслідок неминучий: несусвітня тиснява.

Тому я навчилася бігати, до того ж, бігати швидко! Якщо я бачу, що водночас з моїм потягом підходить інший, я мчу щодуху до ескалатора, доки людська юрба не здушила мене звідусіль. Щастить лише тоді, коли я вчасно встигла протиснутися до дверей у напхом напханому вагоні й зуміла вистрибнути з нього, тільки-но відчинилися двері.

Пильності в Москві не можна втрачати ні на мить, інакше пропадеш. Нічого тут не дається задурно, ні на роботі, ані на вулицях, бо це місто — цитуючи старий радянський фільм — сльозам не вірить. Москва безсердечне місто, позбавлене сентиментальності, де люди борються за виживання і заклопотані лише одним — зароблянням грошей. «Деньги, деньги, деньги», — вицокують підбори асфальтом Тверської і начищені лаковані черевики Большою Якиманкою.

Люд шалено квапиться. У Нью-Йорку, замість обганяти юрбу чи проштовхуватися у черзі, воліють перечекати десь збоку. У Москві ж треба навчитися якнайшвидше орудувати ліктями, інакше опинишся у кінці черги та так там і залишишся.

Російське суспільство винагороджує прудких та нахрапистих. Я збагнула це, коли вперше в житті брала участь в телевізійному ток-шоу *Времечко* на третьому каналі.

Ведучі програми відмовляються повідомити мені заздалегідь, про що вестиметься дискусія, але я припускаю, мова піде про перенесення пам'ятника в Естонії. І маю рацію, як виявилось. Не передбачила хіба одного: від мене очікують ще й докладного звіту про фінляндську пенсійну систему для ветеранів війни.

Нічого не вдієш, треба давати собі раду в цій ситуації, коротко розповісти, як, на мою думку, вона функціонує. Реагувати доводиться блискавично, загавишся на дві секунди, і слово передають іншому. Я дуже стараюся, але ж це моя перша участь у російському ток-шоу, тож російські учасники програми з легкістю, яка немилосердно дратує, навально обходять мене (ставитися поблажливіше до іноземки, яка не розмовляє російською, наче рідною їм, звісно, навіть на гадку не спадає). Головне в дебатах — говорити всім разом, нікого не слухаючи, й перекидати співрозмовників. Нічого особистого! Просто росіяни мають іншу культуру дебатів, аніж ми. Тому, хто не наважується перервати оратора чи говорити хором разом з ним, не дадуть прийти до слова.

Одне з найпопулярніших у Росії ток-шоу називається *Воскресный вечер*, веде його відомий журналіст Володимир Соловйов. Зазвичай він розставляє двох або трьох політичних супротивників кожного за свій пульт і нацьковує їх один на одного, наче філіппін-

ських бойових півнів. Коли до участі запрошують популіста, депутата Думи Володимира Жириновського — це справжня розвага. У досконалому володінні технікою ведення дебатів йому немає рівних, він здатний виголошувати монолог багато хвилин поспіль, не переводячи подиху, до того ж, нарощуючи тон аж до крику.

Сам Соловйов з неприхованим задоволенням уриває своїх гостей короткими лекціями на тему, що він думає з приводу проблеми, яка обговорюється. Для мене незбагненно, навіщо ведучий програми краде час запрошених людей, щоб розп'якувати про те, у чому експерт не він, а його гості. Мені це незрозуміло, але що з мене взяти — я ж тупа фінка... Єдиний вихід для гостей — самим урвати Соловйова, щоб взяти слово.

Головне — говорити, не замовкаючи, не сподіватися, що хтось добровільно надасть тобі слово. Мовчазну людину в Росії вважають не загадковою чи схильною до філософування, а диваком, трохи несповна розуму. З фінськими уявленнями — розтуляти рота тільки тоді, якщо ти маєш, що сказати, — нічого не досягнеш.

Усе це я дуже добре засвоїла ще до свого російського телевізійного дебюту, тож зі шкіри пнуся, щоб сказати за час програми якнайбільше. Звісно, я ніякий не експерт у питаннях фінляндської пенсійної системи чи в питаннях, які стосуються пам'ятників полеглим воїнам, але яке це має значення! Я тараторю, аж дим куриться! І хоча мене уривають і перебивають, я так-сяк, видно, даю собі раду, бо вже за кілька тижнів мені знову телефонують і запрошують до участі в тій же програмі.

Інша річ, якої треба навчитися в Москві, як найспритніше обійти чергу. Черги тут всюди. Щоб не простояти весь день, треба збагнути, як вони функціонують.

Найпростіший спосіб — залагодити свої справи через, скажімо, туристичне бюро або ж посередника, який за окрему плату постоїть у черзі замість тебе. Я, зазвичай, замовляю квитки на потяг у туристичній агенції. Це трохи дорожче, але я плачу за зручність: квитки доставляють до мого помешкання. Гака ж схема працює і з квитками в театр чи оперу, хоча нагальної потреби в цьому немає, бо в Москві на кожному кроці можна побачити кіоски з написом

Театральна каса. Завдяки цій чудовій системі, завжди й в будь-якому кінці міста можна довідатися, які йдуть театральні чи циркові вистави: часто — від дуже обізнаного персоналу. Ще й купити квитки. Неймовірно зручно. Звісно, схожа система може функціонувати тільки в такій країні, як Росія, де зацікавлення культурою настільки велике, що вигідно понаставляти кіосків по всьому місту.

Та бувають ситуації, коли доводиться самому відстояти чергу. Якось мені треба було зареєструвати для участі в великій міжнародній виставці собак тітчиного далматинця. Тітка останньої миті вирішила взяти участь у виставці. Тож останнього реєстраційного дня по обіді я подалася до кінологічного клубу.

У клубі не було де яблуку впасти. У самому кінці коридору виднілися замкнені двері — за тими дверима проводилася реєстрація. Черги розгледіти мені не вдалося, але це лиш означало, що люди стоять у черзі на російський манер — тримають за собою місце. Моє місце, звісно, останнє...

За сорок хвилин чекання двері відчинилися й зачинилися тільки двічі. За годину прямий радіофір, я могла на нього спізнитися. Альтернатива — плюнути на собачу виставку.

І тоді я — морду клином! — рушила твердим кроком до дверей, відчинила, підійшла до тітки за столом і зареєструвала далматинця. Ніхто й слова мені не сказав. У деяких випадках допомагає лише виняткова нахабність. Але при цьому має панувати суцільний хаос, щоб ніхто в черзі не помітив, який ти зух, і не з'їв тебе живцем...

Корисно знати деякі правила стояння у черзі. Наприклад, на залізничних вокзалах звична річ, коли людина відходить на десять-п'ятнадцять хвилин і просить того, хто стоїть попереду, приберегти їй місце в черзі. Тож часто черга, яка видавалася зовсім нестрашною, непомірно розтягується, що ближче підходиш до каси. Отоді треба бути надзвичайно пильним і не дозволити, аби хтось протиснувся повз тебе — таке часто трапляється біля самого віконечка. До того ж, не варто ловити гав, треба зуміти блискавично захопити увагу дами по той бік скла, інакше вона обере когось іншого.

Якщо стоїш у черзі до якогось російського чиновника, скажімо, в нотаріальній конторі чи в податковій службі, без певної дози улесливості й нахабства не обійтись. Насамперед нізащо не можна вірити чиновникові на слово, коли він чи вона просять почекаати «кілька хвилин». Чекаати можна вічність — чиновниця не помічатиме вас, бо має справи важливіші, розмовляє по телефону, наприклад, зі своєю донькою.

Найулесливішим голосом, на який лиш здатна, я покірно запитую, чи не було б можливо залагодити мою справу негайно; мені страшенно незручно, але саме сьогодні я жахливо поспішаю, якби Ви були такі ласкаві зробити для мене виняток... Наша секретарка в офісі переконана, що такий метод діє лише тому, що я іноземка і розмовляю російською з акцентом. Що б не казали, у міру підсолоджені лестощі часто дають свої плоди, і справу, на яку інші потратять годину, можна вирішити за п'ятнадцять хвилин.

У Москві треба навчитися передбачливості. Вибираючись до міста, не забути покласти до кишені жмут дрібних банкнот. Шофери таксі, кіоскери, бармени ніколи не мають решти в касі й реагують здивовано та роздратовано, коли намагаєшся заплатити за невелику покупку п'ятсотрублевою банкнотою (приблизно чотирнадцять євро). Навіть продавці великих супермаркетів стогнуть і заковчують очі, якщо не можеш заплатити так, як їм зручно.

Банкомати переважно видають банкноти на п'ятсот і тисячу рублів. Щоразу, знімаючи гроші, вирушаєш на пошуки закладу, де їх розміняти.

Сдине місце в Москві, де ніколи не виникає проблем з розміном, метро. Чомусь там завжди мають дрібні на решту. Тому після банкомата пряма дорога до метрополітену.

Сама я часто розмінюю гроші у великих універмагах. Незважаючи на важкі зітхання й заковчування очей, я вперто розраховуюся банкнотами великого номіналу. На запитання, може, я гаки маю дрібніші гроші, брешу й оком не зморгну, — не маю... Дрібні купюри дуже цінні, для іншого згодяться, я ними не розкидаюся у супермаркетах, де все ж таки можливо отримати решту, хоч як би продавцям не хотілося її віддавати.

Усе це постійно треба тримати в голові, щоб давати собі раду з московськими буднями. І це не дурниці — без сотні чи п'ятдесятки таксі не спіймаєш, бо більшість так званих таксистів приватники, які підробляють ліваком. Важко сподіватися, що вони клопотатимуть собі голову дрібняками на решту.

Полювання за дрібними грошима поступово входить у звичку, і вже не замислюєшся про це, доки не поїдеш у відпустку додому, до Гельсінкі, а там, виявляється, УСІ мають чим віддати решту. І не треба думати, як зберегти дрібні купюри в гаманці. Неймовірно... і майже нудно...

РОЗДІЛ 4 ПРО РОСІЙСЬКУ ДЕМОКРАТІЮ

*«Земля наша велика й багата, та нема в ній порядку.
Приходьте княжити й володіти нами»*

Літопис Нестора. Рік 862

На Заході стало модно зітхати й бідкатися, як занепадає демократія в Росії. І Захід має цілковиту рацію. Російська демократія відкочується назад, відтоді як до влади прийшов Путін. Це доконаний факт, і нема чого бідкатися.

Питання у тому, що Заходові з цим робити. Удавати, ніби не в обличчя тобі плюнули, а дощик накрапає, і мовчати собі тихенько, доки Росія вчасно постачає свій газ та нафту? Спробувати поступово інтегрувати Росію в західні організації, такі як СОТ чи Велика Вісімка, і так намагатися впливати на її розвиток? Чи може, варто grimнути кулаком по столі й оголосити Кремлю, що для ЄС і США неприйнятно, коли закривають незалежні телекомпанії, коли кидають до в'язниці бізнесменів, які справно сплачують податки, коли прибирають з дороги нелояльних до режиму журналістів і панус безкарність.

Одне безсумнівно: російська влада не зацікавлена в повчаннях, якими повинні бути принципи демократії. Надто, коли повчати береться західний світ, бо, на думку Кремля, Заходові йдеться лише про те, щоб підірвати позиції Росії і встановити власну гегемонію. Насамперед це стосується США, які, на думку Росії, обплутують тенетами увесь світ, прикриваючись гаслами «поширення демократії».

Тому так гостро зреагувала Москва на наміри Штатів звести протиракетний щит у Польщі та Чехії. Росія стурбована й ображена дедалі ближчим просуванням США до її територій, відмовляючись розуміти, що американська протиракетна система в Центральній Європі та американські війська в Центральній Азії нічим не гірші за російську військову присутність у Мексиці чи розташування російської системи ПРО на Кубі.

Щоб зрозуміти, чому Кремль так вперто брязкає зброєю і б'є себе в груди, чому такий нетерпимий до критики й миттєво впадає у гнів, треба підійти до проблеми з іншого ракурсу. Тобто проаналізувати світ і зміни, які відбулися за останні двадцять років у колишньому Радянському Союзі та Східній Європі з російської точки зору. Отже:

1. Радянський Союз розпався мирно. Росія дозволила балтійським республікам та більшості колишніх радянських республік проголосити свою незалежність майже без кровопролиття. У Ризі та Вільнюсі загинуло осіб з двадцять. Але порівняно з тим, що могло трапитися, це просто диво, бо рахунок міг піти не на десятки, а на тисячі життів.
2. Після того, як Борис Єльцин повернув Балтії свободу, ці держави інтегрувалися з Заходом і дуже скоро вступили в НАТО. Йдеться не лише про Естонію, Латвію та Литву, а й про колишні країни-сателіти: Польщу, Чехію, Словаччину, Болгарію, Румунію та Угорщину. Тобто організація, яку весь післявоєнний період вважали ворогом номер один Москви, раптом підійшла буквально до самих кордонів Росії. І на це Росія заплющила очі, не надто протестуючи.
3. За її поступливість США віддячили ще більшим посиленням військової присутності в регіонах, які завжди входили до сфери зацікавлення Росії. Перед Москвою постає питання: чому ми повинні мовчати, коли інші пруть напролом? Ми вже віддали своїх сателітів і величезні шматки своїх колишніх територій. Ми продемонстрували нашу добру волю. Чому ж США ще глибше вганяють ножа у відкриту рану?

Причина в одному, робить висновок Москва: Сполучені Штати Америки прагнуть домінувати в усьому світі. А базікання про демократію лише прикриття.

До таких міркувань можна ставитися по-різному, але те, що і як думають росіяни, не є ані надто дивним, ані несподіваним. Сподіватися, що нова Росія отак відразу відмовиться від свого минулого, від великодержавницького мислення, від своєї історичної пихи та заздрісного ставлення до сусідів, безглуздо і наївно.

Тому Заходові нема чого дивуватися з хворобливої реакції Росії на встановлення систем ПРО в Центральній Європі. Диво було б, якби було навпаки...

Однак між Росією і західним світом виникають ще й інші проблеми, вину за появу яких важко перекласти на байдужість та дурість Брюсселю й Вашингтона. Відколи 2000 року Володимир Путін став президентом, країна суттєво змінила вектор політики. Путін уважно приглядався до єльцинської Росії — непропорційно велика влада олігархів, безправність, корупція, нестабільність, цілковита дезорієнтація і непевність у суспільстві — та й вирішив, що йому потрібна інша Росія. Контрольована Росія, контрольована демократія. Путін завжди мав чудовий нюх на суспільну думку — розрахунок виявився правильним. Росіяни втомилися від єльцинського *бардака* й понад усе бажали порядку в країні.

Внаслідок політики Путіна стала, безперечно, більшою стабільність і впевненість у майбутньому, однак коштом обрізання крил демократії та непомірного розбухання бюрократичного апарату. У нинішній Росії державних та муніципальних чиновників більше, ніж будь-коли з моменту розвалу Союзу. Третина всієї робочої сили — 25 мільйонів осіб — зайнята в державних і комунальних інституціях. Результат однозначний: такого розгулу корупції, як тепер, не було ще ніколи. Найменша справа, яку треба залагодити в державних чи муніципальних установах, обростає паперами, люди збиваються з ніг, збираючи необхідні підписи та печатки. Це вбиває у росіян будь-яке бажання поважати закон. Навіщо дотримуватися правил та приписів, якщо вони існують лишень для того, щоб канцелярські писаки мали роботу?

Прагнення Путіна збільшити контроль ще раз підтвердило постулат, відомий росіянам споконвіку: закони існують для того, щоб їх порушувати або йти напролом, позолотивши ручку. Хто ж намагається поважати закон — ідіот. Закони створюються не для загального блага, а лише задля того, щоб державні та муніципальні служачи показували простим смертним, що життя — це вам не мед та ще й ложкою...

Отже: начхати на закони, діяти на власний розсуд і триматися якнайдалі від різного штибу чинуш.

Усе це надзвичай серйозно, бо найбільша проблема Росії у тому, що вона досі не є правовою державою. Правова держава не може функціонувати, якщо закони та правила існують лише на папері. Люди мають збагнути: дотримання законності — у їхніх інтересах, мають усвідомити *що* саме є їхнім благом. Цього ж у Росії немає, росіяни не розуміють, навіщо їм солідаризуватися із суспільством, якому байдуже до них. Державних і муніципальних службовців глибоко зневажають, вважаючи, що єдиним їхнім завданням є використання системи для власного збагачення — вкрасити, скільки влізе!

Ні західний світ, ані хто інший у цьому не винні. Усе це створив Кремль своїми руками. Утримуючи армію чиновників, як буфер проти власного ж народу, можновладці ревно пильнують, аби засилля бюрократії, заручниками якої завжди були росіяни, процвітало й надалі.

Новий президент Росії Дмитрій Медведєв сказав якось, що «законний нігілізм» — найбільша проблема країни. У десятку! Та, на жаль, нічого нового... Путін на початку свого президентства також заявляв про наміри запровадити «диктатуру закону». Та йому й на йоту не вдалося підняти повагу до суспільних законів — навпаки. В епоху Путіна правосуддя цілковито узалежнилося від Кремля. Бізнесмени та визначні суспільні діячі, які не бояться відкрито критикувати Кремль, рано чи пізно, без сумніву, поставнуть перед судом. Звинувачувальний вирок гарантовано, хіба підсудний пристане на співпрацю з Кремлем, тобто пообіцяє на майбутнє тримати язика за зубами.

Дмитрій Медведєв — кандидат юридичних наук, йому мав би бути відразним такий юридично-політичний коктейль. Бо ж він не мав за собою путінського кадебістського минулого, яке зробило його підозріливим параноїком, нетерпимим до жодної критики. Але спроба викоренити спадок Путіна коштуватиме Медведєву нечуваних зусиль, тієї сили, яку мав у час свого тріумфу Єльцин. Єльцин досі єдиний російський лідер, який дозволяв критику на свою адресу, до того ж, часто у вигляді дуже особистих образ. У його часи правосуддя було не менш корумпованим, ніж нині, але він ніколи не використовував його, щоб поквитатися зі своїми огуdnиками.

Саме у цьому відмінність між режимами Єльцина та Путіна. Яких форм набуде режим Медведєва ми поки не знаємо, та в будь-якому разі, новому президентові не вдасться позбутися путінського спадку вмити, ніби за помахом чарівної палички.

Аж ніяк не приязне ставлення Путіна до інакомислячих призвело за такої ситуації до удвічі важчих наслідків. Росія охоплена істеричним страхом перед будь-якою опозицією, страхом, який не має жодного реального підґрунтя. Опозиція слабка і не має підтримки серед широких верств населення. Більшість росіян щиро захоплювалися Путіним, тож і спадкоємного принца Медведєва, якого особисто призначив Путін, прийняли як належне. Росіяни на широкий загаль схвалюють принципи Путіна: сильна влада — сильна Росія. Тож популярність колишнього президента визначається не лише тим, що Кремль контролює усі телеканали...

Однак Кремль переконаний, що проблеми можуть створити екс-чемпіон світу з шахів Гарі Каспаров та націонал-большевик Едуард Лімонов. Чи не найбільше налякали Росію революції у Грузії та в Україні. Російська влада не має жодних сумнівів: і революція троянд у Грузії, і помаранчева революція в Україні від початку й до кінця не що інше, як режисура США. Нічого подібного не сміє відбутися у Росії! Тому Каспарових, Лімонових і тисячі демонстрантів треба давити, мов блошиць, заздалегідь.

У березні 2007 року я готувала репортаж про демонстрацію незгідних у Санкт-Петербурзі. Це була одна з перших демонстрацій, яку жорстоко придушила міліція. Потім відбулося ще декілька, дві з них, у Москві, я також висвітлювала.

Такі демонстрації розганяють однаково: міліції та ОМОНу на них не менше, ніж демонстрантів. Сотнями вантажівок та переносними металевими парканами обгороджують місце, де має відбуватися демонстрація. Усіх учасників змушують пройти через металодетектори, після чого вони потрапляють до рук «качків» з ОМОНу, взятих у високі шкіряні чоботи, у шоломах з затемненими візирами й вишколеними вівчарками на повідцях.

І все це заради кількох сотень, щонайбільше тисячі нещасних активістів-демократів! Напрошується логічне запитання: кого, власне кажучи, боїться влада?

Що частіше відбуваються демонстрації, то, природно, ними більше цікавляться на Заході. З такими темпами кількість журналістів на демонстраціях, мабуть, невдовзі прирівняється до кількості демонстрантів. Абсурд та й годі! Якби влада дозволила демонстрантам мирно й спокійно пройти вулицями, західні репортери поступово втратили б до них інтерес, зате тепер кожний вірний своєму обов'язкові кореспондент з Європи, США чи Японії вважає справою честі особисто висвітлювати дисидентські марші.

Що численніші загони журналістів, то більша ймовірність сутичок і кровопролитів. Так воно й сталося: останній російський марш протесту в Москві напередодні виборів до Думи наприкінці листопада 2007 року закінчився десятками арештів. Загинув юнак, вочевидь, від завданих міліцією тілесних ушкоджень.

Під час майже всіх демонстрацій з'являлися непрохані гості: члени молодіжного руху *Наши*, яких підтримує Кремль. Активісти руху заглушували промови демонстрантів, вигукуючи глумливі репліки через неймовірно потужні гучномовці, які дивним чином опинялися на місці проведення мітингу, змонтовані ще до його початку. Ясно, мов білий день: Кремль усіма способами намагається завадити активістам-демократам проводити свої марші мирно, не лише зганяючи численні полчища охоронців правопорядку, але й під'юджуючи всіляких невігласів до неподобств. Те, що тисяча активістів не могла спокійно провести мітинг, піддаючись зневажливому глузуванню прищавих молодиків, не просто знущання, а ще й відверте приниження.

Скидається на те, що *Наши* — організація з необмеженими фінансовими ресурсами. Я була на кількох їхніх акціях у Москві. Схема завжди однакова: роздають футболки, бейсболки, дорогі, високої якості плакати та листівки, споруджують гігантські сцени з професійним звуковим обладнанням. Не встигає журналіст прибути на місце, як не знати звідки вигулькує і відрекомендується бездоганно ввічлива прес-служба. Всі заходи дуже схожі між собою, розважальні й видовищні, на них сходиться чимало молоді, насамперед тому, що там весело, а ще *Наши*, справді, роблять

багато конкретних справ, влаштовують, скажімо, велопробіги та літні табори. Все це в поєднанні з часто агресивними, антизахідними гаслами.

Мета ж очевидна: виховувати лояльну до Кремля молодь. Як стверджує російське керівництво, *Наши* — це лише одна ланка в прагненні Путіна побудувати громадянське суспільство. Але Путін хоче мати громадянське суспільство, яке сам і контролюватиме — ось у чому слабина його міркувань. Тому й створено, окрім *Наших*, інші молодіжні рухи, як *Россия Молодая*, *Молодая Гвардия* і *Местные*.

На початку 2008 року раптом здалося, що *Наши* таки врізали дуба. З п'ятдесяти регіональних відділень закрилися сорок п'ять, лідер організації Василій Якименко спокусився значно вигіднішою пропозицією у державному апараті, Кремль суттєво обмежив щедре фінансування. *Наши* виконали своє завдання сповна, Кремль створив цю безглузду структуру напередодні виборів до Думи, щоб розпалити антисвропейські настрої у суспільстві, а потім викинути на смітник.

Наш російський оператор Павло анітрохи не здивований.

— Покидати своїх напризволяще — це так властиво нашим властям.

Кремль контролює величезну частину російського суспільства, однак не все. Ось у чому відмінність, якої Захід часто не бере до уваги. У Фінляндії я часто зі здивуванням ловила себе на тому, що захищаю Путіна, якщо звинувачення проти нього видаються мені примітивними. Припущення, нібито Путін особисто розпорядився убити Анну Політковську, як на мене, не те що невірогідне, а просто абсурдне. Путін анітрохи не був зацікавлений в убивстві Політковської — навпаки. Це вбивство створило йому купу проблем, зокрема на зовнішньополітичній арені. Політковську піднесло до рангу мучеників, а цього Путін хотів якнайменше. Упадало в вічі роздратування Путіна з приводу західної «істерії», як він це називав. Путін завжди вважав, що західний світ приписує Політковській значущість, якої насправді не було, а коли її вбили, виявилось, що Захід мав рацію. Це стало для Путіна ударом у спину. Тому він і не стримав своїх емоцій, поменшивши

вагу журналістської діяльності Анни Політковської і заявляючи вголос, що її статті не мали впливу в Росії, а це було дуже не по-російському. Неповага до мертвих — важкий гріх. з огляду на російську традицію.

Труднощі з затриманням убивці Політковської — наслідок того, як відбувається врядування російським суспільством. У Росії безліч владних структур, але жодна з них неспроможна реально контролювати ситуації. Російською вони називаються *силовими структурами* й об'єднують під однією назвою ФСБ, армію та спеціальні війська міністерства внутрішніх справ.

Ці структури непрозорі й непроникні, дуже важко дізнатися, хто кого прикриває. До того ж, провідні політики дуже активно втручалися у розслідування, а це неймовірно ускладнювало завдання слідчого Петроса Гаріб'яна, додаючи водночас ваги здобутим результатам. Гаріб'ян виконав колосальну роботу, попри те, що йому постійно перешкоджали, і Генеральний прокурор Юрій Чайка також, який постійно відволікав його від слідства. Гаріб'ян, до речі, з'ясував причетність до злочину деяких осіб з міністерства внутрішніх справ, що само собою не стало дивиною, — дивина, що це вплигло на поверхню!

У випадку отруєння колишнього агента ФСБ Олександра Литвиненка головного підозрюваного мали від самого початку. Все вказувало на Андрія Лугового, теж колишнього агента ФСБ. Довести його вину досі не вдалося. Росія відмовляється видати Лугового. Але, підключивши здоровий глузд і здатність до логічного мислення, дійти до іншого висновку просто неможливо.

— Ага, хлопець пів Лондона засіяв полонієм-210, а рештки повернув до Москви.. Та ні, ні, це не він... Умерти можна від сміху... — регоче мій друг Женя, коли я заводжу про це мову.

Для тих, хто, як і він, звикли, що влада постійно бреше в живі очі, нема в цій історії нічого загадкового. Я ж довго сумніваюся — надто все скидається на мелодраматичну виставу... Навіщо ФСБ заварювати таку кашу, щоб позбавити життя одного-єдиного, цілком рядового агента?

Однак факт залишається фактом. Сліди полонію-210 вели Лугового від готельного номера, через кілька лондонських ресторанів аж до літака, яким він повернувся. Полоній-210 — надто рід-

кісна речовина, щоб усе виявилось збігом. На запитання, як можна роздобути цю речовину без допомоги ФСБ, задовільної відповіді також нема.

На думку багатьох, убивці Литвиненка не вірили в те, що лікарі зможуть встановити причину смерті, то й не потурбувалися замести за собою сліди. Лікарям пощастило визначити смертельну речовину останньої миті, перед самою смертю Литвиненка.

Реакція Кремля була передбачуваною: спершу роздратування, потім — ще більше роздратування. Та навіть якщо ми й далі не знаємо, хто віддав наказ убити колишнього агента, однаково всі сліди ведуть до ФСБ, і Кремлю це відомо. Тому в Кремлі й лютують, бо неспроможні навести лад у власних силових структурах.

Я, повторюся, не вірю, що Путін причетний чи то до вбивства Політковської, чи Литвиненка, але це не означає, що Путін не відповідає за це. У випадку з Політковською відповідальність важкою брилою лягла на плечі Путіна. Це ж він створив такий клімат у суспільстві, коли будь-яка критика є злом, і силові структури сприймають це як дозвіл затикати рота непокірним. Убивці Анни Політковської та Олександра Литвиненка добре знали, що мають великі шанси вийти сухими з води...

Ясно, мов день, що Путін і при наступникові, Дмитрієві Медведеві, збереже свій вплив, принаймні якийсь час. Медведев *alter ego* Путіна, як висловилася аналітик Ольга Криштановська під час нашого з нею інтерв'ю у Москві в грудні 2007 року. Вони такі близькі за духом, що ще трохи, і Медведєва можна буде назвати сином Путіна. Усіма своїми досягненнями Медведев завдячує Путінові, тому немає сумніву, що новий президент навряд чи дозволить собі значні вольності, щонайменше першого року правління. Спершу він мусить вибудувати власні владні підвалини й виробити власний план дій.

Порівняно з більшістю інших впливових фігур Кремля, Медведев виражений ліберал, прихильник ринкової економіки. Якось він навіть сказав, що не вірить кремлівському поняттю «суверенна демократія» — демократія або є, або її нема. Ці слова, мов музика, для вух західного світу, однак Медведеву не дуже то й дають втілювати такі погляди в життя, принаймні не відразу. Поки

що він залежний від Путіна. Але й ніхто, звісно, не поривається стверджувати, що йому не вдається згуртувати власної команди і поступово звільнитися від Путіна.

Вибір Медведєва з-поміж інших претендентів на президентське крісло свідчить про одне: державна влада не є монолітною. Серед усіх кронпринців він, безперечно, найсучасніший, навчився користуватися iPhone для ведення нотаток, хоча ще й досі в Росії не купити легальних апаратів. Те, що вибір зупинився на Медведєву, доводить: Путін — політик, набагато більше зорієнтований на Захід, аніж вважають у Брюсселі та Вашингтоні. Про це говорили всі експерти, у яких я брала інтерв'ю 2007 року в Москві, коли Путін після кількомісячної загадкової мовчанки (яка, здавалося, неймовірно його розважала) оголосив нарешті ім'я наступника престолу.

Усе сказане звучить доволі суперечливо, бо останніми роками Путін буквально вергав полум'ям, озлоблено критикуючи Захід, та розкидався образливими слівцями на кшталт «вовки» та «шакали». Однак ніщо й ніколи не було в Росії однозначним.

Отже, демократія в Росії згортається. Та водночас інформаційне суспільство рухається вперед, а це означає, що російській владі стає дедалі важче приховувати правду від співгромадян. У новому мобільному інтернет-суспільстві інформація поширюється так блискавично, що недолугі, боязкі чинуші просто не встигають за нею.

У серпні 2007 року в потязі «Москва—Санкт-Петербург» вибухнула бомба — дивом ніхто не загинув. Усі інші потяги на цьому відтинку шляху, звичайно, дуже спізнювалися, їм довелося простояти багато годин поспіль. Обслуга потягів відмовлялася повідомляти пасажирів про те, що трапилося. Як у радянські часи, коли головне було втримати людей у невіданні якнайдовше. Даремні старання! Пасажири просто зайшли в інтернет зі своїх мобільних телефонів і про все дізналися...

Дуже мало моїх друзів-ровесників дізнаються новини з офіційних джерел. Меншість вірить кремлівській пропаганді, яку поширюють «придворні» телеканали — *Канал 1* і *Россия*. Більшість читає новини в мережі, маючи в своєму розпорядженні кілька класних інтернет-сайтів з об'єктивною інформацією. Російська

влада досі ще не робила спроб обмежити доступ до інтернету, частково тому, що в технічному сенсі це доволі складна операція. Інтернет з'явився у Росії в час хаотичної свободи та відсутності контролю — на противагу, скажімо, Китаю. Нині більшість серверів у приватній власності, тож запровадження контрольних механізмів призвело б до фінансових збитків. Цікаво й інше: за яких політичних обставин можна було б забрати в росіян свободу, до якої вони звикли за десятиліття? А Володимир Путін завжди мав добрий нюх на громадську думку...

Контролювати людей більше не вдається. Тому не можна називати російську націю невільною. Хоч і не мають росіяни демократії, зате живуть у глобалізованому світі. Глобальні інформаційні потоки в Росії нічим не відрізняються від інформаційних потоків Фінляндії, Франції чи США.

Іншими словами, російський люд має тепер більше простору, ніж будь-коли за всю історію Росії.

РОЗДІЛ 5 ПРО КОРУПЦІЮ

— **Н**іколи й копійки не даю міліції. Це справа принципу, — каже мій добрий друг Сергій.

Насправді ж це не зовсім так. Якось його затримала міліція за те, що він пив пиво в метрі. Я була при тому й відразу зрозуміла, що міліціонери мають рацію — у метрі справді заборонено пити пиво. Порушник громадського порядку мусить бути покараний. Сергій мав заплатити штраф.

Та він про це й чути не хотів! Коли міліціонери зупинили його, він ввічливо послав їх до дідька, після чого вони його, звісно, потягли до свого закамарка, де й продовжили перемовини. Я зумисне пишу «перемовини», а не «допит», бо йшлося саме про домовленості. Міліціонерам кортіло одержати свою щоденну додаткову лепту до зарплати, а Сергій упирався. Йшлося лише про те, як вив'язатися з ситуації.

За двадцять хвилин перемовин Сергій вийшов з міліційного закамарку неймовірно задоволений. Йому пощастило збити ціну до п'ятдесяти рублів (приблизно півтора євро) та ще й отримав квитанцію. Гроші не потрапили до кишені міліціонерів.

Я нічого не второпала, лише згодом зрозуміла всю логіку. Як і більшість росіян, Сергій відчуває безмежну зневагу до всіх, хто називає себе охоронцями правопорядку. Немає у Росії такої людини, якій не було б відомо, що більшість міліціонерів цікавить лише одне: гроші. Це стосується і «патрульних», дядечків у сірих мундирах з велетенськими кашкетами, яких можна побачити по всьому місту, і дорожньої міліції.

— Не треба платити! Просто не треба платити. Вони однаково нічого не зможуть тобі зробити, — повчає мене Сергій.

Його зневага до міліції глибша, аніж усвідомлення власної вини тоді, у метрі. Всім відомо, що міліція тільки й думає, як залізти до кишені звичайних громадян, то навіщо перейматися їхнім прискіпуванням? А що в Росії про все можна домовитися, то й треба домовлятися.

Ось чому чужоземці такі беззахисні перед міліцейською зажерливістю. Іноземні туристи в Санкт-Петербурзі, яких раптом посеред міста обступають з усіх боків грізні дядьки в сірому, не знають, що міліціонери аж ніяк не можуть їм нашкодити. Ситуація лякає, бо міліціонери поведуться так, ніби йдеться про дуже, ну дуже серйозне порушення. Ті, що не розмовляють російською, навіть не зможуть порозумітися з охоронцями порядку. Тому наймудріше, на їхню думку, заплатити.

Натомість туристам треба було б вперто вдавати, ніби вони з іншої планети, і так «дістати» міліціонерів, аби ті врешті відчепилися. Не варто недооцінювати жадібності міліції — ніч коротка, а об'єкти вимагання трапляться і деінде.

Охорона правопорядку — це взагалі окрема стаття. Вона поділена на численні різноманітні структури та підрозділи, що й збагнути важко, хто й що, власне, робить. Російська любов до абревіатур справи аж ніяк не полегшує.

Міліція, яка патрулює вулиці та площі, скорочено називається ППС (*Патрульно-постовая служба*). Дорожня міліція — запеклий конкурент митної служби — є, напевно, найкорумпованішим державним органом Росії і нині пишном називається *Государственная инспекция безопасности дорожного движения*, ГИБДД. Їй на п'яти наступає ДПС (*Дорожно-патрульная служба*) — підрозділ ГИБДД. Раніше це називалося просто ГАИ (*Государственная автомобильная инспекция*). Народ охрестив їх *гайшниками*.

Своє прізвисько вони зберегли досі, а корупція і надалі має форми пандемії. Гайшників також щиро ненавидять, не менше за чиновників чи загалом державних службовців. Усім їм не бракує сприту встромляти палиці в колеса звичайним людям, створювати незборимі труднощі в одержанні дозволів, напихати грошима власні кишені й докладати всіх зусиль, щоб паралізувати ринкову економіку.

У високому мистецтві корупції гайшники сягнули, мабуть, найвищих вершин. На російських дорогах ледь не щокілометр можна побачити автомобілі дорожньої міліції. Зазвичай, вони стоять на перехрестях чи узбіччях доріг, ліниво киваючи паличкою своїм обранцям з автомобільного потоку. Зупинити можна за будь-яке «по-

рушення» — тут вибір величезний, — але мета одна: «здоїти» з водія кілька сотень рубликів. Тому аббревіатура ГИБД породила в устах посполитих росіян купу нових імен: *Господа и Бандиты, Дайте Денег* або ж *Гони Инспектору Бабки и Дуй Дальше*.

Анекдотів про гаїшників не злічити. Один балакучий водій так-сі дорогою до леговища Домоєдово розповів мені такого:

«Гаїшник проспав зранку на роботу і будить сина: "Швиденько вставай! Ці козли он уже скільки часу безкоштовно катаються!"»

Але й тут помітний прогрес. Якось ми їхали фільмувати репортаж, і нашу знімальну групу затримали під Петрозаводськом. Ми рухалися 49 км на годину при обмеженні швидкості 40 км/год. Треба було платити штраф. Та чомусь міліціонерів це не тішило, вони були, на диво, похмурі, що пояснювалося новими правилами — їм більше не дозволялося брати штрафи готівкою, на місці видають лише квитанцію, за якою водій сам повинен сплатити гроші в банку.

— Ото везуха, що я офіційно безробітний. — усміхнувся наш водій. — Можу не платити ні копійки. А ці козли про це знають, тому й скислі такі...

Корупція в Росії — гігантська проблема. Ставши президентом, Володимир Путін проголосив боротьбу з корупцією своєю головною метою. Його наступник, Дмитрій Медведев, не менш пишномерно проголошує те саме й гостро, не добираючи висловів, засуджує хабарництво.

Державне керівництво, міністри та впливові особи ось уже понад десять років говорять про корупцію.

Отож проблеми не замовчують, навпаки — про корупцію говорять усі, кому не лінь. Однак від цього вона нікуди не зникла, лише поглибилася з розростанням за часів Путіна бюрократичного апарату. ІЩо чисельніша армія чиновників, то більше вони мають можливостей гальмувати, наприклад, видавання дозволів чи вимагати грошей з бізнесменів щоразу, як потрібні новий підпис або ж печатка. Цей процес породжує сам себе, котиться, як лавина: Кремль прагне посилити контроль над громадянами країни й запроваджує нові правила, побільшуючи тим паперову тяганину, а

щоб її розгребти, потрібно збільшити кількість здириків. Для посполитих — це ще більше інстанцій, де треба залишати хабарі.

Я — іноземка, тому до мене ставляться, звісно, інакше, ніж до своїх. Мені немає потреби тицяти гроші лікарям, аби ті ліпше доглядали за моїми рідними, віддавати дві тисячі доларів якомусь офіцерові, аби «відмазати» свого сина від виконання військового обов'язку.

Ні як журналіст, ані як приватна особа, я ніколи й нікому не давала хабара — ніхто й не вимагав. Частково так склалося через те, що я працюю для фінської телерадіокомпанії, яка має свого секретаря у Москві. Вона бездоганно залагоджує усі мої паперові справи, тож ніхто не придереться до моєї акредитації, реєстрації чи всіляких інших дозволів. Коли міліція зупиняє мене, щоб перевірити документи, їй нічого мені закинути. Не те, що попередні десять років, коли я мандрувала Росією на власний страх і ризик, ігноруючи реєстрацію у міністерстві внутрішніх справ. А реєструватися повинні всі іноземці, якщо перебувають у Росії довше, ніж три робочі дні.

Причина такого непоштитого ставлення до приписів проста: я не поселялася в готелі, а мешкала в своїх російських друзів. Іноземців, які живуть у готелях, реєструють автоматично. Ось тут система виявляє свою недосконалість: мешкаючи приватно, зареєструватися практично неможливо.

Звичайно, можна прийти до відділення ВВІРу (відділ віз і реєстрацій). Якось я спробувала так зробити. У петербурзькому відділенні ВВІРу мене просто відмовилися прийняти, після чого я вирішила наплювати з високої вежі на цю ідіотичну систему й влаштуватися у російський спосіб. Тобто послати правила до дідька і сподіватися, що клопоти мене оминуть.

Вони й оминали. Кілька разів мене спиняла міліція, але я, не боячись сваритися й сперечатися з ними, виплутувалася з ситуації без великих проблем.

Головний секрет, як зарадити собі з корупціонером чи з ідіотичними правилами, дотриматися яких на практиці неможливо, у правильній поведінці. Правильна поведінка дає свої позитивні плоди в більшості ситуацій, які виникають в Росії. Ті, що мають

достатньо самовпевненості, сильні духом і можуть відстояти себе, часто лише своєю незалежною поведінкою змушують міліціонерів відступитися — навіщо їм зайвий галас... Слабкі й закомплексовані (а також бідні) найчастіше змушені платити. І звичайно, найбільш незахищені в Росії кавказці та прибулі з Середньої Азії.

Різниця між старшим і молодшим поколіннями росіян у цьому випадку особливо впадає у вічі. Старше покоління, покоління наших батьків усе ще відчуває страх перед охоронцями порядку, повагу до них, а тому щосили намагається дотримуватися закону та ладу в своїх документах. Чимало молодих росіян, навпаки, нікого не поважають, не бояться ні патрульних, ні гайшників і голосно протестують, якщо з ними, на їхню думку, повелися несправедливо.

І це нормально. Це вказує на те, що молода російська генерація навчилася мислити самостійно. Зле, ясна річ, що міліція майже не має поваги в суспільстві, а з іншого боку, благо, що нині багато людей у Росії почуваються достатньо впевненими в собі, щоб не толерувати дурні.

Якось разом зі своїм приятелем я побувала в московській лікарні. Його друга Макса споїли в якомусь барі, підмішавши наркотики, пограбували й покинули в стічній канаві, де його вранці підбрала «швидка». Максів було дуже погано. Його дружина Ольга не знаходила собі місця від хвилювання, однак лікарка не пустила нас до нього. Сказала тільки, що діагноз ще невідомий, до того ж, стан хворого може будь-якої миті погіршитися, бо не знати, наскільки сильно постраждала його нервова система.

Уже перед самим відходом Ольга запхала лікарці до кишені п'ятсотрублеву купюру. Я була шокована. Корупція у лікарні, де мають рятувати людські життя!

— Люба Анно-Лено, лікарі в муніципальних лікарнях заробляють двісті євро на місяць. А що пацієнти допомагають їм, чим можуть, лише свідчить про їхню порядність. Ти ж не забувай, лікарі — люди з вищою освітою, а платня зневажливо мізерна порівняно з тим, що вони роблять, — пояснювала мені моя вчителька російської Маргарита, коли я поскаржилася їй на неподобство.

Згодом я зрозуміла, що вона мала на увазі. Іноді корупцію буває важко назвати корупцією. Чи корупція це насправді, допомогти фінансово висококваліфікованому лікареві, який заробляє копійки в комунальній лікарні, хоча міг би скосити удесятеро більше в приватній клініці?

Звісно, корупція. Та іноді буває корисно глянути на речі під іншим кутом зору.

Макс, до речі, видужав, відбувшись легким переляком. Гадаю, що й без зайво витрачених чотирнадцяти євро він чудово б одужав. Той хабар був, мабуть, певним перестракуванням його дружини.

Існує в Росії така собі рутинна корупція, яка досі виживає лише тому, що люди до неї звикли. Одна моя подруга, готуючись до екзамену для одержання водійських прав, жалілася мені, як важко впильнувати за пішоходами, які «перебігають вулицю, де їм заманеться».

— Усе приходить з досвідом, — пояснювала я їй. — Ось трохи поїздиш і звикнеш усе навколо помічати, авто й людей.

— Ага, звикнеш... Добре, що можна заплатити інструкторові перед екзаменаційною поїздкою. Він має свої зв'язки в міліції, — задоволено відповіла Лена.

— А ти певна, що не можна отримати права, просто навчившись добре водити авто? — поцікавилась я.

Про таке Лена й не думала. Надійніше, вважала вона, заплатити триста євро інструкторові, який розділить здобич зі своїм знайомим у міліції, і без проблем отримати права. Їй навіть на гадку не спадало, що права можна здобути, просто навчившись їздити. Простіше ж дати хабара!

Я поцікавилася досвідом отримання водійських прав серед інших своїх друзів, і з'ясувалося, що в Росії це цілком можливо, достатньо лише навчитися водити авто.

Я нечасто запально сперечаюся зі своїми російськими друзями, посваритися випадало лише з приводу, наскільки допустимо шахраювати на екзаменах. Дві товаришки гордо розповідали, як вони дурили викладачів, навчаючись в університеті. Усі рекорди побила Ліда. Вона записала відповіді на екзаменаційні запитання на iPod, навушник причепила скотчем до долоні, забинтувала руку

по лікоть і сиділа на екзамені, притуливши долоню до вуха. Виняхід, яким, на думку Ліди й Віри, можна пишатися!

Зазвичай я намагаюся не «наїжджати» на Росію у присутності своїх друзів, та цього разу не стримала обурення.

— Невже ви не розумієте, що шахраювати на екзаменах не годиться! — дивувалась я. — Несправедливо у стосунку до тих, хто готувався і не хоче махлювати.

— Але ж, Аню! УСІ так роблять! Це абсолютно нормально! І зовсім не означає, що ніхто не зубрив матеріалу. Це — як невеличке додаткове перестраховування у разі, якщо перенервувш і щось забудеш, — пояснювала Ліда.

— Я ніколи не шахрувала на екзаменах! Нема потреби, якщо сумлінно підготуватися. — неймовірно гордовито відповіла я зі своїх фінських позицій.

— Аню, ти надто формально підходиш до справи. — спробувала вгамувати мій запал Ліда.

Я не могла збагнути, навіщо мої подруги марнують стільки часу й енергії, вдаючись до усіляких хитрощів. Хіба не легше підготуватися до екзамену?

Ліда й Віра так і не второпали, чого це я завелася. Звісно, вони вчилися і зубрили, але ж треба мати, про всяк випадок, якийсь запасний варіант. Зрештою, шахрують усі без винятку. Правила на те й існують, щоб їх порушувати й обходити.

На жаль, оце вічне ходіння доколя часто призводить до невпевненості в собі та беззаконня. Один мій добрий московський приятель купив собі дачну ділянку за містом. Ціна сягнула кількох сотень тисяч доларів, однак сума, вписана в офіційну угоду, була набагато нижчою — так і продавець, і покупець уникали сплати податку. Такий спосіб укладення угод переріс у систему при купівлі й продажі вигідних земельних ділянок на околицях великих міст, як Москва та Санкт-Петербург.

Мій приятель Данило заплатив, за домовленістю, кілька тисяч доларів завдатку. Та раптом продавець передумав продавати, не маючи певності, чи заплатять йому повну суму. Посередник теж умив руки. Тоді агенція нерухомості подала до суду... на Данила. Агенція хотіла повернути свої гроші, і їй байдуже, хто вивертає кишені. Данило опинився у надзвичайно складній ситуації,

у яку ніколи б не потрапив, якби від самого початку йшов законним шляхом.

Феномен непотизму споріднений з корупцією. Не знаю, власне, чи можна говорити про політику кумівства в Росії у фінському сенсі, бо що таке кумівство в суспільстві, де все побудовано на особистих зв'язках?

У російському суспільстві без зв'язків далеко не зайдеш. Особливо це стосується пошуків роботи. Знайти добру й високооплачувану роботу без контактів практично неможливо. Вся система базується на тому, що хтось знає когось, хто знає когось, хто знає відповідну кандидатуру на ту чи ту роботу. По суті, все тримається на довірі. Якщо йдеться про вигідні посади, працедавцеві важливо знайти людину, яка б потім почувалася зобов'язаною йому та вдячною.

Мій друг Гліб з Санкт-Петербурга є співвласником процвітаючого успішного підприємства, яке переробляє сміття. За останні два роки він влаштував до себе на роботу двох найближчих друзів і тестя. А тепер намагається умовити іншого найближчого друга, Женю, переїхати до Москви, щоб там відкрити філіал фірми. Мова йде лише про Женю, найкращого приятеля, людину, на яку він в усьому може покластися.

Для такої роботи Женя мав би мати спеціальну освіту й досвід. Але не це головне. Довіра набагато важливіша за професійну компетентність. Відкривати свій бізнес у Москві надзвичайно ризикована справа. Людина, яку ти не надто добре знаєш, може запросто наживати п'ятами разом з усіма клієнтами й зв'язками, відкрити власну справу й загребти всі прибутки.

У Росії мені не раз траплялися неперевершені професіонали, скажімо, співробітники прес-служб різноманітних підприємств та інституцій. А ще доводилося натикатися на таких некомпетентних працівників медій, що вже й не знала, сміятися мені чи плакати. Усі рекорди побили в жорстокій конкуренції двоє: 22-річна Лена з прес-служби Газпрому та Ірина, на вигляд іще молодша дама, з міністерства закордонних справ.

Лена супроводжувала нашу групу в робочій поїзді, організованій Газпромом, до Ноябрська. Це була дуже вродлива блондинка,

яка зеленого уявлення не мала про газ чи нафту та й про сам Газпром як підприємство. Її особистий внесок за два дні відрядження полягав у безперервних розмовах мобільним телефоном зі своїм чоловіком. З'ясувалося, що її чоловік — о. диво! — теж працює у Газпромі.

З Іриною з російського міністерства закордонних справ я познайомилася під час поїздки до Калінінграда. Вона мала дорожню торбу *Louis Vuitton* (приблизно за 1000 €) і дамську торбинку *Gucci* (300 €), передбачалося, що Ірина керуватиме нашим журналістським пулом. Ірина не підготувала копій програми конференції, не знала, де відбуватиметься конференція і хто братиме в ній участь. Дівчина уявлення не мала про тему конференції і навіть нас взагалі туди запросили. Я втратила дар мови від того, що така особа могла потрапити до міністерства закордонних справ і їй наважилися доручити роботу з журналістами!

— Не дивуйся, Анно-Лено! Її ж таточко має там якусь посаду в міністерстві... — пояснив мені наш оператор Павло, коли я вголос висловила своє здивування.

Отож російська система добору персоналу дає різні результати. Трапляються нам, звісно, чудові профі, ось тільки ніколи наперед не знаєш, з ким матимеш до діла. Рівень професіоналізму то піднімається вгору, то опускається, і це годі передбачити.

Йдеться, по суті, про дуже давню проблему в Росії — тут годі покладатися на закон. Суспільство функціонує не згідно з загально прийнятими принципами, які захищає незалежне правосуддя. Все опирається на особисті стосунки та зв'язки. Ситуація будь-якої миті може зазнати драматичних змін. Це суспільство, у якому покладатися можна тільки на свої зв'язки.

Тому в усьому, що стосується професійної діяльності, потрібно оточувати себе людьми, з якими маєш надійні особисті стосунки. А цим людям треба, ясна річ, час до часу віддячувати іншими послугами. Наприклад, забезпечувати їхніх недалеких дружин та доньок роботою, яка не вимагає великої відповідальності.

РОЗДІЛ 6 ПРО РОСІЙСЬКУ ЖІНКУ

«Російським феміністкам зайве оголошувати чоловікам війну, бо чоловіки вже давно добровільно здалися на поталу освіченішій, культурнішій, інтелігентнішій, працюватішій статі, яка, до того ж, менше п'є...»

Володимир Жельвіс (*Эти странные русские*)

— **А**ню, я вирішила піти до лікаря, обстежити свої груди, — каже моя подруга Лена, серйозно дивлячись мені в очі.

— Чудово! Маммографія надзвичайно важлива річ! — відказую я. Нарешті! По-фінському, мудре й гідне рішення...

Та ніщо мене не навчить!

— Ні, ні, я хочу прооперувати груди, збільшити їхній розмір, — уточнює Лена.

Я ледь не падаю зі стільця.

— Навіщо це тобі здалося? Ти гарна така, як є!

— Я знаю, — пишаючись, каже Лена. — Але хочу бути ще гарнішою!

Лена — мама-одиначка і заробляє приблизно тисячу п'ятсот євро на місяць. Операція на грудях коштуватиме п'ять тисяч євро. Лена подумує взяти кредит у банку. Я ж тільки очима кліпаю — відсотки за кредитом у Росії становлять не менше 12—13%. Але Лена весела та радісна, її і Таня підтримує, каже, що треба дозволити собі якісь важливі речі в цьому житті.

— Хоча ти, ясно, не вдаватимеш, ніби йдеш на це заради себе самої. Звісно, задля чоловіків, — тверезо підсумовує Таня.

Мої російські приятельки дуже рідко розмовляють про секс. Подвиги в ліжку чоловіків та бойфрендів не є темою до обговорення у колі подруг, як це буває, скажімо, у Фінляндії. Незбагненна загадка: чому російські жінки витрачають стільки енергії, щоб мати зваблювальний вигляд, і ніколи не говорять про секс?

Російські жінки одягаються жіночно, рухаються жіночно й навіть тереvenять жіночно. Здебільшого — але не завжди — роблять це підсвідомо, це щось таке, чого від них очікує соціум. Усе їхнє єство випромінює цілком інакшу чутливість, не схожу на мою чи моїх фінських посестер. Нам бракує тієї жіночності, ми практично народилися з тумовими чоботами на ногах...

Рухатися, випроставши спину. Сидіти, закинувши ногу на ногу. Тримати келих між великим і вказівним пальцями, ледь-ледь відхиливши решту пальців. Розмовляти м'яким, шовковистим голосом. Граціозно тримати сигарету між вказівним та середнім пальцями й випускати дим, склавши уста солодким бубликом. Елегантно копирсатися в їжі, залишивши половину на тарілці. Завжди, завжди мати на обличчі свіжий макіяж, пахнути парфумами й одягатися так, щоб збуджувати чоловічу фантазію.

Дехто каже, що російські жінки вдягаються, мов повії. Це неправда. Усіляко буває. Більшість росіянок мають і смак, і стиль, одягаються елегантно, жіночно, неповторно. Загалом, значно вишуканіше за фінок.

Та правда й те, що коротших спідниць, ніж у Москві, я не бачила ніде в світі. Цілком логічно, що в країні крайнощів мали б водитися дівчата, свято переконані в одному: спідничка повинна лише прикривати трусики. Навіть у лютий мороз...

Як би там не було, російським жінкам властива особлива чарівливість, яка кардинально відрізняє їх від жінок інших народів, особливо від скандинавок. І ця чарівливість може змусити чоловіків-іноземців утратити розум. Особливо чоловіків-скандинавів. Мої фінські друзі ледь в'язи собі не поскручували, приїжджаючи до мене в гості до Москви: надто багато тут стильних дівиць — можна витріщатися хоч до скону.

— Скільки вродливих жінок у Росії! Неймовірно! — ледь переводить дух мій приятель Андерс, перебуваючи в Москві лише другий день.

Він каже, що жінки в Росії вродливі інакшою вродою, ніж у Фінляндії. Вони більше жінки — ось так просто! М'якіші, експресивніші, однак найголовніше — у них набагато ліпше розвинене відчуття статі.

Я й сама помітила, як змінилася за той час, відкоки живу в Москві. Тепер я частіше підводжу вії та підмальовую уста, придбала собі кілька вишуканих блузок, чобітки на високих підборах, звужене в талії зимове пальто з оксамитовою оздобою. Ні, я не намагаюся мавпувати росіянок, бо ж ніколи не стану такою вродливою, як вони. Скоріш за все тому, що хочу бути справжньою. А в російському суспільстві жінки несправжні, якщо вони не витрачають купу часу й зусиль на свій зовнішній вигляд.

Мою метаморфозу російське коло друзів сприйняло з захватом.

— Нарешті ти позбулася своєї ліліпутської взувачки! — вигукнув Ілля, коли я вперше заявила в Петербург з макіяжем та в стильних чобітках. Він мав на увазі мої спортивні капці тридцять шостого розміру, які я ношу поза роботою.

Ілля прискіпливо оглянув мене і зробив висновок:

— Тепер лише «хімії» бракує...

Скільки б я не старалася, пам'ятати треба одне: хоч я й відносно молода жінка (принаймні ще кілька років такою й зоставатимуся), але ніколи не буду достатньо «справжньою» з погляду росіян. Це — суспільство «мачо», суспільство, яке існує за правилами чоловіків — у буквальному значенні слова. Головне завдання молодих жінок — бути вродливими й декоративними. Інше неважливе...

Це зовсім не означає, що жінки в Росії пасуть задніх, — навпаки, більшість з них набагато краще дає собі раду в житті, аніж їхні ровесники-чоловіки. Представництва іноземних фірм у Росії, набираючи персонал, віддають перевагу жінкам. У них сильніше розвинене почуття відповідальності, вони більше віддані справі, ніж чоловіки, яких насамперед цікавлять висока платня і те, як влаштувати на ту ж фірму своїх приятелів. Жінки ж інтереси фірми ставлять набагато вище за власні, тому й успішніші в міжнародній конкуренції.

І все ж жінка змушена грати за правилами, які встановили чоловіки. Намагатись зрівнятися з ними, проповідуючи скандинавську рівноправність, — марна справа. Треба придивлятися до росіянок і вчитися від них, як жити в Росії жінці.

Передусім треба бути хитрою. Треба вміти бути хитрою і вміти зробити правильний розрахунок.

Коли я тільки розпочинала свій шлях кореспондента фінської телерадіокомпанії у Москві, у мене часто виникали конфлікти з найстаршим з наших фотографів — він мав репутацію женоненависника. Особливо зверхньо ставився він до жінок приблизно вдвоє молодших за нього, які й дня не працювали на телебаченні.

Від першої ж миті знайомства він повівся зі мною вкрай зарозуміло, не тактовно, без належної поваги. Я відреагувала гнівом і обуренням. Зо два рази гостро поставила його на місце, оператор смертельно образився і назвав мене скандалісткою.

Згодом я збагнула, у чому його слабкість. Він безмежно сором'язливий. Тож треба було задобрити його найсильніший інстинкт — змусити повірити, що я захоплююся ним.

Отож я вголос почала нахвалювати його роботу, терпляче вислуховувала давні історії про те, як він у ролі звукооператора об'їздив пів земної кулі в світі Горбачова. Я довідалася, коли в нього день народження. Ніколи не забувала привітати його й подарувати йому пляшку *Абсолюту*, його улюбленої горілки (звісно ж, закордонного виробництва).

Одне слово, я прикликала на допомогу всю свою хитрість та улесливість. Це подіяло бездоганно! Ми змогли разом працювати. Не завжди та співпраця йшла гладко, та все ж...

А в день мого народження він покликав мене до своєї кімнатки й з величавою міною простягнув мені подарунок — твердий пакет, загорнений у кольоровий папір.

— Та що ти! Не треба було! — вигукнула я. — Спасибі велике! Невже ти пам'ятав, коли у мене день народження!

Чоловік ледь не лускав від гордощів. Подарунком виявилася книжка *Затишний дім*, у якій йшлося про те, як облаштувати свою домівку. Головне покликання жінки...

Я так і не збагнула, хотів він поглузувати з мене чи зробити мені приємність, можливо, і те, і те. Та в будь-якому разі розчулив мене до сліз.

На жаль, трапляються випадки, коли не допомагають ні підфарбовані вії, ані жіночі хитрощі — людині не вірять і крапка. На похороні Єльцина я стояла поруч зі згаданим оператором і своїми фінськими колегами перед Храмом Христа Спасителя, щоб

зняти *standup*, короткий усний репортаж перед камерою. Доки мій колега робив свою справу, я пішла глянути, чи велика черга до церкви.

Не минуло й двох секунд, як налетіла міліція.

— Дівчино, тут стояти не можна. Станьте на кінці черги!

— Усе гаразд. — мовила я, машинально виймаючи акредитаційну картку російського міністерства закордонних справ. — Я журналіст...

Молодий міліціонер навіть не глянув на акредитацію, натомість грубо схопив мене за лікоть.

— Негайно забирайтеся звідси і станьте в чергу! Тут заборонено зупинятися!

— Та що за чорт! Он стоїть моя знімальна група, я зараз робитиму репортаж. Ви заважаєте мені працювати! — верескнула я у відповідь.

Міліціонер волочив мене геть, я впиралася і репетувала на все горло. Нарешті прибігло начальство. Старший уважно вивчав мою акредитацію. Потім взяв мене під руку, підвів до знімальної групи й звернувся до людини, яка, на його думку, мабуть, заслуговувала на найбільшу довіру, тобто до нашого майже шістдесятилітнього оператора.

— Це ваша дівчина?

Зайве, напевно, й говорити, що оператор решту дня тільки те й робив, що без упину розповідав персоналові нашого офісу, як він порятував Аню з міліцейських пазурів. І це чиста правда! З погляду міліції, я була звичайним загубленим дівчиськом. Вони навіть не потурбувалися перевірити моїх документів, відразу погнали геть, бо довіра до мене від першої ж миті дорівнювала нулеві. А от оператор — зовсім інша річ! Поважного чоловіка майже шістдесятирічного віку нема потреби перевіряти, йому й так довіряють.

Чоловічий шовінізм у російському суспільстві відвертий і неприхований. Ціком нормально, скажімо, опублікувати анонс такого змісту:

«Потрібний секретар. жінка, до 25 років, ріст не нижчий 175 см».

Я бачила й анонси, де працедавець відкрито повідомляв, що на вакансію потрібний чоловік, хоча та посада аж ніяк не передба-

чала важкої фізичної праці. У Фінляндії такий підхід до добору персоналу заборонений законом.

Коли ми з моїм оператором спізнавалися на рейс до Петрозаводська, в аеропорту оголосили тільки його ім'я.

— Чому ви не повідомили, що й моя колега спізнається? — запитав Ілля, коли ми, ледве переводячи дух, прибігли на посадку.

— Та ж дівчина з вами! — украй роздратовано відповіла стюардеса.

Тут у людей що на умі, то й на язиці. У цьому сенсі Росія ліберальна, не скута жодними путами. Ніхто не дбає про політес і коректність. А це означає, що полеміка буває відвертішою, аніж навіть у західному світі. Росіяни живуть в аж ніяк не демократичному суспільстві, однак порівняно, скажімо, зі шведами, я часом запитую себе, який з цих двох народів вільніший у ментальному сенсі. На жаль, така свобода дозволена й у висловлюваннях про жінок. Жінок оцінюють за зовнішніми якостями, навіть тих, на яких лежить відповідальність за ухвалення рішень.

У книжці *Ми і вони* відомий журналіст Володимир Соловйов змальовує політиків, які були гостями в його студії. У книжці він подає світліну відомої опозиціонерки Ірини Хакамади з коментарем: «Ну, як можна не любити такої жінки?»

Ірина Хакамада — одна з очільниць російської опозиції, колишня віце-спікерка Думи, її знають і поважають поза межами партії. Вона має гострий розум, добре підвішений язик і відвагу говорити те, що думає; вона справжня зірка на всіх теледебатах, де затьмарює більшість російських політиків умінням чітко й доступно формулювати свої висловлювання. Проте, зображуючи в книжці цю жінку, автор удостоює уваги лише її зовнішність.

Власне кажучи, нічого принизливого в цьому немає. У Росії прийнято захоплюватися жінками, кажучи компліменти про їхню вроду. Всіма жінками без винятку, навіть такими, як відома на весь світ журналістка Анна Політковська. Коли її убили, *Новая газета*, де вона працювала, опублікувала некролог з фото на всю першу сторінку. Некролог починався словами: «Вона була красунею...»

Анна Політковська була надзвичайно відважною жінкою, яка невтомно викривала жажливі порушення прав людині в Чечні. Це

було справою її життя. Га коли її холоднокрівно вбили, колеги вирішили вшанувати її як людину, а що була вона жінкою, то, природно, насамперед згадали про її вроду. Це не шовінізм, це спосіб пошанівку покійного в російській традиції.

Самі жінки протестують рідко. У Росії нема потужного феміністичного руху, а більшість знайомих мені жінок відчують співчуття та жаль до феміністок, не розуміють, чого цим поборницям прав жінок бракує у житті.

— Ми й так заправляємо чоловіками, як заманеться. Хист у тому, щоб створити ілюзію, ніби це вони все вирішують, — пояснює мені Таня.

Чоловік — голова, а жінка — шия, крутить головою, куди хоче. Так каже російське прислів'я і виразно ілюструє російський погляд на взаємостосунки між статями. Повне зрівняння у правах чоловіків та жінок — це ж нудно. Значно веселіше й цікавіше бавитися у гру, ніби чоловік — голова родини, хоча всі знають, хто насправді головний.

— Чоловіки повинні відчувати свою перевагу, Аню. Ги просто маєш навчитися вдавати трохи слабшу й безпораднішу, аніж є, — повчає мене Катя, моя найліпша подруга з Санкт-Петербурга.

— Невже це правда? — не йму я віри. — І чоловікам від цього не стає нудно? Невже цікаво жити з людиною, яка погоджується з усім, що б він не сказав?

— Але ж і дурневі ясно, жодний чоловік не захоче, аби дружина була мудрішою за нього! На що це буде схоже? — одно-стайно вигукують Коля та Ілля, коли я цікавлюся їхньою думкою.

— Та це ж смертельно скучно, коли ніхто тобі не суперечить! — не поступаюсь я.

— Аню, ти хочеш мати чоловіка чи ні?

Вочевидь, найнадійніше схована таємниця Росії у тому, що жінки не є ні дурнішими, ані слабшими за чоловіків, навпаки. Але зізнаватися про це перед чоловіками негоже.

Статистика — річ об'єктивна. Російські чоловіки помирають приблизно в п'ятдесятидев'ятирічному віці, жінки в середньому доживають до сімдесяти двох років. Алкоголізм набагато більша

проблема серед чоловіків, аніж серед жінок. Російські чоловіки частіше гинуть від нещасних випадків на виробництві, бо в Росії ще чимало суто чоловічих галузей промисловості, де потрібна груба фізична сила і де чхати хотіли на правила безпеки. Найгрівовніший приклад — шахти.

Жінки здобувають освіту, працюють, доглядають домівку, піклуються про дітей і успішно плекають ілюзію, ніби чоловік — голова родини.

Очевидно, причина в тому, що жінки переважають кількісно. А що чоловіки вмирають раніше, то й жінок у Росії значно більше. Серед чоловіків, що zostалися, не так легко знайти такого, який: а) не п'є, б) має роботу і в) неодружений. У Росії надмір вродливих, освічених, професійно компетентних жінок, зате бракує тверезих чоловіків, які мають роботу.

— Усі вони або алкоголіки, або безробітні, або одружені. У цій країні не вистачає нормальних чоловіків. — каже Таня.

Іншими словами: знайшла такого, як треба, тримайся хоч зубами! Боротьба за так званих «нормальних чоловіків» іде жорстоко.

— Ніколи не залишай свого хлопця на довгий час самого. Чоловіки, як діти. Щойно послабиш віжки, він собі знайде іншу. — радить ще одна моя російська подруга.

Я цілком інакше ставилася до цього, коли розлучалася зі своїм російським хлопцем. Тому абсолютно не розуміла реакції своїх товаришок: співчуття, ніби хтось помер у моїй родині...

Коли ж я розповіла, що вирішальний крок зробила я, а не він, вони ледь не розсердилися. Це ж треба бути такою дурепою! Він же роботу мав!

Нині я вже краще розумію, чому Лена вирішила прооперувати груди. Для неї це був насамперед спосіб побільшити шанси в шаленій конкуренції. Гарних, самотніх і тих, які мають роботу, мам у Росії хоч гать гаги, на ринку дружин не така вже й велика перевага. Гарних, самотніх і з роботою мам з силіконовими грудьми теж стає дедалі більше, але Лена готова піти на ризик. Бо не хоче залишатися самотньою. Це тісно пов'язано з соціальною стигмою. Статус «старої діви» аж ніяк не престижний у Росії, у Москві

навіть не існує культури «сексу в великому місті». Поруч з жінкою мусить бути чоловік, з яким можна почуватися, мов за кам'яною стіною, як каже моя подруга Юлія.

Проблема лиш у тому, що більшість жінок змушені самі бути отією кам'яною стіною... Без жіноцтва Росія вже б давно розсипалася на порох. Та жінки навіть бровою не ведуть: життя стає легшим, якщо хоча б ілюзію підтримувати про себе як про слабку, безпомічну істоту, яка потребує сильного чоловічого плеча.

РОЗДІЛ 7

ПРО РОСІЙСЬКИХ ЧОЛОВІКІВ

Жінка добре влаштувалася. Після роботи їй треба всього лишень забігти до дитсадка, забрати дітей, купити їсти, допомогти дітям з шкільними завданнями, укласти дітей спати, попрати, попросувати й прибрати помешкання. А тоді вона вільна й може робити, що їй заманеться. Чоловік же після роботи йде додому дивитися телевизор. А після цього, виснажений до краю, падає в ліжку. Таке його життя! Бідолашний!

(Жартівлива програма *Наша Russia*, російський канал ТНТ)

Коли я зійшлася з російським хлопцем, чимало моїх російських друзів-чоловіків сприйняли це з великою недовірою.

— А ти з'ясувала, хто він такий? Зв'язки з мафією у нас звична річ, — хвилювався один.

— Роби, як знаєш, але грошей йому не давай! Не дозволяй йому використовувати себе, — радив інший.

Мене дуже вразила і навіть трохи зачепила за живе така чоловіча нелояльність. Згодом я зрозуміла, що зіткнулася з дуже неординарною для Росії ситуацією, коли чоловіки стали на бік жінки супроти іншого чоловіка.

А все тому, що в Росії дружба — це святе. Янсон, один з моїх найдавніших і найближчих друзів, щиро хвилювався про мене. Він передбачав стереотипну ситуацію: довірлива іноземка дає себе обкрутити верткому російському гультайові, який лишень використовуватиме її. (Стереотип спрацьовує і в зворотному напрямку: довірливий іноземець потрапляє до пазурів підступної росіянки.)

Тільки-но познайомившись з Сергієм, мої приятелі відразу прийняли його в своє коло. А тоді вже за будь-яких обставин стояли за нього горою. Коли ж я за шість років спільного життя поклала край нашим стосункам, вони одностайно перейшли на його бік.

навіть мій найкращий друг Янсон, який чудово знав, що то було не покvapливе, а дуже добре зважене рішення. Ілля дослівно відчитав мене.

— Аню, оті скандинавські феміністки заморочили тобі голову! За чоловіка треба боротися. Ти що, отак просто викинеш його на вулицю? — дорікав мені Ілля.

(Це, до речі, було великим перебільшенням — гак схоже на Іллю. Я дозволила Сергієві пожити в моєму помешканні, доки він знайшов собі інше.)

Нема нічого сильнішого за солідарність російських чоловіків. Я навіть підозрюю, що вони друзів люблять більше, ніж своїх дружин чи подруг, бо за жодних обставин не засуджують одне одного, навпаки, захищають до останнього, часто знаючи, що друг не мав рації. Чоловіча дружба — найнадійніше явище в російському суспільстві. Раз ставши друзями, вони залишаються ними на все життя, допомагаючи одне одному і в радості, і в печалі. Обстоювати своїх приятелів — справа честі кожного. Зрадити свою дружину — гріх невеликий, а ось зрада друга — непростенний гріх.

Російська чоловіча дружба має доволі своєрідні, я б сказала, тілесні риси; у Фінляндії її могли б сприйняти за «голубе» кохання. Торкатися одне одного тут цілком природно. Скажімо, абсолютно нормально, коли йдуть вулицею двоє друзів, поклавши руку на плече одне одному. Чоловіча прихильність виявляється і в способі вітатися, що також залежить від статі, бо жінки й чоловіки вітаються по-різному. Російським чоловікам властиво з першої ж миті знайомства торкатися свого візаві, чого ніколи не роблять жінки, ні знайомлячись з чоловіками, ані з жінками.

Відрекомендовуючись, чоловіки тиснуть один одному руку. Друзі також потискають руку, а ще обіймаються чи навіть цілують у щоку при зустрічі, залежить від того, наскільки близькі їхні стосунки чи як давнє бачилися востаннє.

У жінок код цілковито інакший. Російська жінка майже ніколи й нікому не подає руки для привітання. Коли її знайомлять, бай-дуже, чоловік це чи жінка, уся церемонія обмежується кивком голови (на початках мене таке просто обурювало — здавалося, мене вперто ігнорують). Друзів російська жінка цілує в праву щоку,

зазвичай раз. — і чоловіків, і жінок. Традиційне російське привітання — трикратний поцілунок, але так цілуються здебільшого в урочистих випадках, а не на щодень.

— Ритм життя у Москві надто напружений, бракує часу, щоб цілуватися тричі, — пояснює моя подруга Наталя.

Сама вона успішна бізнес-леді, має керівну посаду в маркетинговій компанії у Москві. У діловому світі коди знову інакші. Там уже прийнято й жінкам потискати одна одній руку. Але навіть у цьому випадку норми етикету не зовсім однозначні.

— Я подаю руку чоловікові, коли хочу підкреслити свій керівний статус. Та іноді віддаю перевагу демонстрації жіночності й утримуюся від рукостискань. Усе залежить від ситуації і від того, як мені вигідніше... — каже Наталя.

Іншими словами: жінки зберігають дистанцію між собою та з чужими чоловіками. Стосунки між російськими чоловіками, навпаки, довірливі від самого початку. Чоловіки більше товариські, відкриті й невимушені.

Російська мова має свої окремі означення для поняття «друзі» — *друг* та *подруга*. І саме чоловічою формою — *друг* — означається справжня дружба, що зафіксовано в ідіоматичному звертанні, скажімо, *друже мій*, властивому для близьких, довірливих стосунків. Дві товаришки ніколи не звертатимуться одна до одної *подруго моя*, хоча російська дуже чітко розмежовує чоловічий і жіночий первень у мові. На думку моєї вчительки російської мови, слово *подруга* означає не таку глибоку й ширшу дружбу, як слово *друг*.

Російські чоловіки здебільшого надзвичайно галантні. Під час вакацій у Фінляндії мене ледь не до сказу доводять ці страх які неотесані й неухажні фінські чоловіки, які й пальцем не поворухнуть, щоб допомогти мені в потязі зайти на полицю купе важезні торби. Такого ніколи б не сталося у Росії, там завжди знайдеться вихований джентльмен, який поспішить на допомогу жінці. І вчинок такий аж ніяк не вважається як галантність, це цілком природна поведінка, як і поведінка дітей чи підлітків, які поступаються місцем старшим людям, скажімо, в автобусі. Соціальні коди дуже сильні, іноземці настільки звикають до них, що вже й самі сприймають своїх співвітчизників ледь не варварами.

Усе ж небажання російських чоловіків відсторонено спостерігати, як жінка переносить важкі речі, виявляється вкрай непрактичним у діловому житті. Коли я працюю з російськими операторами, вони затято самі тягають і камеру, і штатив. Це, звісно, втомливо, вони дратуються, але щоразу, як пропоную свою допомогу, так відчайдушно стискають своє причандалля, аж кісточки пальців біліють.

Якщо кореспонденти мої друзі, я без проблем дозволяю їм на це. Але тільки на території Росії. Я вже не ніяковію, коли чоловік притримує переді мною двері чи платить за мою філіжанку кави — це звичайна ввічливість, ніхто не зніматиме через це бучі. Приймаючи запрошення на частунок у ресторані, я вже не наполягаю на тому, щоб самій за себе заплатити, бо до нічого, окрім сварки, це не призведе. Російські чоловіки ані на крихту не відчують вдячності чи розуміння, коли жінки самі пориваються увійти в складчину, оплачуючи/рахунок, навпаки — ніяковість та роздратування.

Не прийняти частування — означає порушити соціальні коди, які існували в Росії ще задовго до того, як моя нога ступила на її землю. Жінка, що наполегливо нав'язується зі своїми грошима, анітрохи не пропагує скандинавської рівноправності. Російський чоловік просто не зрозуміє її поведінки, образиться і розгубиться.

Медаль, як відомо, має два боки. Росія — шовіністичне суспільство, де чоловіки можуть бути не лише галантними кавалерами й егоїстами та егоцентриками. Так воно часто й буває, надто в подружніх стосунках. Російські чоловіки вважають, що їхні дружини й подруги повинні бути їм опорою в усьому та всюди: обід має вчасно стояти на столі, помешкання — постійно вилискувати чистотою, діти — зачесані, доглянуті і викупані. Здебільшого так і є, російські жінки радо взяли на себе цю роль.

У попередньому розділі я описала здібності російської жінки одночасно вибудовувати професійну кар'єру, піклуватися про домашній затишок, чоловіка й дітей, дозволяти чоловікам тішитися ілюзією верховенства в родині. Мабуть, саме тому чимало російських жінок мріють знайти чоловіка, який піклувався б про них. Бажано грошовитого.

Як пощастить, жінка, не вагаючись, полишає професійну кар'єру, вважаючи, ніби вони з чоловіком уклали неписану угоду. Її завдання — вести домашнє господарство, піклуватися про дітей та бути вродливою. Завдання чоловіка — леліяти її, мов діамант, і носити на руках.

Та цього він, ясна річ, не робить. Навіщо, якщо дружина й так в усьому залежить від нього. Він може завести собі коханку, засиджуватися допізна на роботі, а решту вільного часу бути зі своїми приятелями. Жінка не йде на розлучення, бо це б означало різке падіння її життєвого рівня. Чоловіки влаштувалися ідеально: кар'єра, коханка, друзі й дружина, за якою вони, мов за кам'яною стіною.

Російські чоловіки не залежні від своїх жінок, лише одні від одних. У діловому житті — на суто чоловічій арені — кожен крок, кожний злет кар'єрною драбиною відбувається за допомогою зв'язків. Зв'язків з іншими чоловіками. А їх треба підтримувати й плекати.

Жінки — це, звісно, добре, але дарувати їм надто багато уваги, зайве. Вони й так нікуди не подінуться...

— Іноземцям це збагнути не під силу, — каже Гельге, мій норвезький знайомий, теж працює у Москві. — А тому, щойно познайомляться з росіянками, умить потрапляють під їхню пантофлю.

На думку Гельге, російські жінки дуже добре навчилися маніпулювати чоловіками. Чоловік — істота сильна й незалежна, а тому треба розставити на нього якнайбільше пасток. Російські чоловіки готові до цього й не дають обхитрувати себе. Іноземці ж надто раціональні та наївні. Вони неспроможні розпізнати підводних течій у поведінці своїх російських приятельок, а тому швидко потрапляють до розряду «пантофляних». Принаймні так вважає Гельге, який припинив упадати за росіянками — не хоче дозволити заманити себе в пастку.

Російські чоловіки хоч і поводяться егоїстично, усвідомлюють насправді, що жінки в своєму розвитку стоять на значно вищому щаблі за них. На банкетах російські чоловіки неодмінно виголошують спіч на пошану жінок. На загал, жінок вважають культурнішими, освіченішими й витонченішими за чоловіків, та водночас

вони значно емоційніші й слабкі, а тому їм не можна довіряти відповідальних справ у суспільстві.

«Жінка дана чоловікові, щоб зробити його кращим. Вона дана, щоб навчити нас терплячості й шляхетності», — стверджує у своїй книжці *Ми і вони* нестерпно самозакоханий шовініст, тележурналіст Володимир Соловйов.

Тож, іншими словами, завдання жінки — служити прикладом чоловікові, ушляхетнювати його. Але неписаною угодою передбачено, що чоловік є і завжди буде телепнем, а тому йому треба вибачати всі його нерозумні вчинки й слова. Як співається в одному російському шлягері: *Прости, поверь, и я тебе открою дверь, и я прощу и никуда не отпущу*. Навряд чи треба пояснювати, що пісню співає жінка...

Шкода скандинавських жінок — з цим погоджуються усі російські чоловіки. Ніхто не каже їм компліментів, бо скандинави давно вже не суворі чоловіки, а розманіжені, смиренні «пантофляники», змушені господарювати вдома і навіть були помічені на вулицях з дитячими возиками... Північноєвропейські жінки настільки захоплені кар'єрою і проблемами гендерної рівності, що й самі вже стали схожі на чоловіків: короткі зачіски, окуляри, взуття без підборів. Усі ці «лайноступи», які носять фінські, шведські й норвезькі жінки на всі випадки життя, збуджують у російських чоловіків лише неприховану відразу.

Е ні, відмінність між статями мусить гаки бути! Російські чоловіки переконані, що лише тоді світ стане цікавішим та яскравішим.

Російські жінки з ними погоджуються. Тож поки що в Росії не існує жодного підґрунтя для появи фемінізму.

РОЗДІЛ 8

ПРО ПАРАЛЕЛЬНУ РЕАЛЬНІСТЬ У РОСІЇ

Найперше, що я зробила, приїхавши до Москви, роздобула собі фальшиву реєстрацію. Щоб перебувати в Росії, іноземцеві потрібно зареєструватися. У моєму випадку це неможливо було зробити, бо я мала тимчасову візу і не мешкала в готелі.

Секретар нашого московського офісу вважала, що жити так два місяці ризиковано, тож запропонувала фальшиву реєстрацію. Залагодити справу було наймовірніше просто: знайти в інтернеті відповідні фірми й зателефонувати. За кілька днів, заплативши 25 євро, я одержала свою фальшиву двомісячну реєстрацію.

Витрачені кошти мій працедавець, звісно, компенсував. Тобто фінська телерадіокомпанія пішла на те, аби удвох зі мною обвести російські органи влади довкруг пальця, що цілком нормально. Гадаю, більшість працедавців закордонних кореспондентів рано чи пізно змушені погоджуватися на такий обман, більший чи менший... Мій переступ незначний — я знаю колег, які багато місяців працювали без офіційної акредитації, доки російське міністерство закордонних справ опрацьовувало їхні подання.

Живучи в Росії треба засвоїти один дуже важливий момент, а саме: у яких ситуаціях можна а) порушувати правила, б) довільно тлумачити їх і в) коли, навпаки, варто дотримуватися їх до останньої коми.

А вихідна точка така: не існує абсолютних правил. Усі росіяни знають, що правила створені не задля загального блага, а є безглуздими вигадками дрібних бюрократів. Властивого громадянам Скандинавії уявлення про моральний імператив — безумовне дотримання законності — у Росії просто не існує.

Нема жодних моральних імперативів, є тільки різні способи пристосування до життя у ненадійному, несправедливому, непередбачуваному суспільстві. Тому росіяни ніколи не замислюються про загальне благо, прокладаючи собі шлях у суспільстві. Вони думають лише про себе та ще про своїх близьких.

Це не має нічого спільного з егоїзмом, навпаки, російська культура має дуже виразні колективні риси. Йдеться радше про раціоналізм. На суспільство годі покладатися, покластися можна тільки на себе. За всю історію Росії західні правові принципи ніколи міцно не приживалися на російському ґрунті, навіть за правління царя Олександра II, який запровадив цілу низку реформ у другій половині XIX століття. Годі було реформовано судочинство, з'явилися незалежні суди, які взяли за головний принцип своєї роботи дотримання закону, а не догодження примхам високих очільників.

Реформи, проте, виявилися недосконалими, половинчастими, бо діяльність загальної юридичної системи не поширювалася на селян.

Сімдесят років комунізму і десять років дикого капіталізму вшент зруйнували підвалини для створення правової держави в Росії. Нині тут існує формально незалежна судова система, однак на практиці суди ухвалюють рішення за велінням владної верхівки або ж на користь того, хто більше заплатить. Тож мало в кого збереглася хоч дрібка довіри до судів.

Однак оптимізм вселяє те, що навіть за такої ситуації дедалі більше росіян звертається до суду, аби відстояти свої права. Здебільшого це споживачі, які не хочуть миритися з обманом. Наприклад, люди, які купили помешкання, яких взагалі нема в природі. Ці люди й надалі не мають великих шансів виграти справу, але позивачі, буває, приводять до суду представників медій, що іноді спонукає суд оголосити звинувачувальний присуд фірмі, яка обшахрувала своїх клієнтів.

До найпоширеніших правил, які звично порушують росіяни, саме й належить закон про реєстрацію. Людина, яка приїжджає на постійне місце проживання до якогось міста, повинна там зареєструватися. Москва — найбільше місто Росії — росте неконтрольовано. Ніхто не знає, скільки люду впливається у неї щороку, бо більшість не реєструється.

Закон про реєстрацію (прописку) залишився у спадок від Радянського Союзу, коли влада пильно стежила за діяльністю громадян. Однак обмеження свободи пересування сягає корінням набагато

глибше. Упродовж багатьох століть більшість росіян жили на правах рабів свого господаря — цілі села склалися з кріпаків. Вони були приватною власністю поміщика й прив'язані до одного місця від колиски до могили. Кріпосне право в Росії скасували лише за Олександра II — 1861 року.

Комуністи теж залюбки контролювали пересування громадян. Радянським Союзом подорожували з так званими внутрішніми паспортами, отримати закордонний паспорт щастило не кожному. Найважче було прописатися у Москві, приплив переселенців був лімітований суворими реєстраційними вимогами.

І внутрішні паспорти, і реєстраційні вимоги збереглися у новій Росії. Водночас розмаїтішими стали способи, як обійти встановлені правила. Дякувати, що зроблено хоча б цей крок вперед, інакше Москва втратила б чимало від своєї динаміки та енергії. Завдяки новоприбулим місто розквітло і, факт залишається фактом: саме найбільш зневажені серед них — таджики, узбеки, азербайджанці — незамінні для Москви. Хто ж іще підмітатиме вулиці мегаполісу, будуватиме нові житлові квартали чи продаватиме овочі й фрукти на базарах?

До речі, у похапливому прагненні забезпечити роботою росіян, права торгувати на базарах позбавили всіх, хто не має російського громадянства. Як наслідок, базари знелюдніли. Без прибульців життя у Москві просто завмирає...

З усіх моїх знайомих, які приїхали до Москви, офіційно зареєструвалися одиниці. Пощастило здобути статус москвичів лише тим, хто купив помешкання або ж одружився з корінними мешканцями столиці.

Причина проста: одержати справжню прописку або неможливо, або дуже складно. Найнездоланніша перешкода в тому, що для прописки треба надати чинну угоду про винайм житла.

Жодний власник, здаючи в найм помешкання, такого документа не надасть, бо не платить податку зі свого прибутку від винайму. Інакше кажучи, процес навіть розпочатися не може...

Інша причина в тому, що більшість не вбачає потреби в реєстрації. Решта без зусиль можуть роздобути собі фальшиву реєстрацію, відшукавши в інтернеті фірми, які це роблять. Ці фірми абсолютно відкрито рекламують себе в метрі й по всьому місті.

Зрештою, не біда, навіть якщо тебе хапне міліція. Здебільшого щастить виплутатися з прикрої ситуації завдяки нахрапістій і впевненій поведінці — за умови, що затриманий білий і етнічний росіянин (вихідці з Середньої Азії та Кавказу завжди змушені платити). У гіршому випадку позбудешся якоїсь копійчини, але це дріб'язок порівняно з реєстраційними клопотами.

Це, звісно, призводить до багатьох незручностей. Скажімо, неможливо проголосувати за місцем проживання — доведеться їхати до рідного міста, нерідко за тисячі кілометрів від Москви. Ймовірно, це й не вирішальний чинник низької виборчої активності росіян, але я переконана — щось у цьому таки є...

Неможливо одержати офіційні документи там, де мешкаєш. Коли моя подруга виходила заміж, їй довелося проїхати три тисячі кілометрів до Мурманська й назад, щоб одержати паспорт зі своїм новим прізвищем. Вона двічі мусила здолати ту відстань: першого разу — щоб подати заяви на заміну паспорта, вдруге — щоб забрати новий паспорт. Загалом шість тисяч кілометрів тільки тому, що вона не могла прописатися у Москві!

Згодом, купивши помешкання у столиці, вона нарешті пропи-салася. Їй довелося ще раз здолати три тисячі кілометрів, аби виписатися з Мурманська. Телефонем цього не залагодити. Від неї вимагали печатки, яка б підтверджувала її виписку з рідного міста.

Система просто ідіотична! Ось так і склалися дві паралельні реальності: реальність, у якій, на думку чиновників міністерства внутрішніх справ, живуть рядові громадяни, і та реальність, яка існує насправді.

Не ослабли лабети бюрократії і стосовно іноземних журналістів, останніми роками ситуація хіба погіршилася. Коли я в другій половині дев'яностих почала писати репортажі про Росію, президентом цієї країни був Борис Єльцин, а контроль над ЗМІ не таким жорстким, як раніше. Щоправда, уже тоді журналісти, які працювали в Росії, мусили мати спеціальну акредитацію міністерства закордонних справ. Однак можна було обходитися і без неї. Росію заповнили фінські журналісти, які їздили туди й сюди, маючи туристичні візи.

Я доволі багато написала під час своїх приватних подорожей. Мандрувала, звісно, з туристською візою. Коли ж поїздки стали регулярнішими, моє тодішнє керівництво, дирекція газети *Говудстадсбладет*, вирішило, що на часі виробити мені річну візу й російську акредитацію, аби, стежачи з Гельсінкі за подіями в Росії, я в разі потреби могла негайно виїхати на завдання. Я зателефонувала до російського МЗС, поцікавилася, як краще владнати справи; зі мною дуже приязно поспілкувався один симпатичний пан, який багато років відав акредитаціями скандинавських журналістів.

Мої документи надіслали до міністерства. Процедура тривала майже рік. За цей час відбулася зміна поколінь в МЗС (зміна влади в Кремлі відбулася кількома роками раніше). Симпатичного пана замінили якимсь молодиком, якого годі було застати на місці. Коли МЗС нарешті дало про себе знати, я одержала річну візу й акредитацію, але як журналіст з місцем роботи в Москві, а не у Фінляндії. Міністерство хотіло обмежити кількість журналістів з постійною акредитацією, які висвітлюють події в Росії з Фінляндії. Таких стало надто багато, пояснив молодик телефоном.

— Невже ви не розумієте, що я однаково приїду, тільки за туристською візою? Чому ви не дозволяєте зробити мені це законно? — шипіла я в слухавку, просто у вухо чиновникові, який, здавалося, потішався з мого гніву.

Заради справедливості варто сказати, що, коли я за два роки вигулькнула в Москві як кореспондент телерадіокомпанії *Рундрадіо*, чиновник жодного разу не дорікнув мені за той спалах гніву. Ніхто мене не оштрафував за колишні порушення правил перебування у Росії. Можливо, тому, що багато службовців самі знають про паралельні реальності, у яких усі живуть, а може, через те, що я прибула, з російського погляду, з невеликої країни і з невеликої компанії. Чиновники міністерства закордонних справ зосереджують свою увагу на поважних країнах — США, Великобританії, Німеччині, Франції — і поважних засобах масової інформації — *BBC*, *CNN*, *New York Times*. Ціле щастя, що міністерським чинушам не вистачає енергії ще й на фінських гномиків.

Щоб працювати в Росії, іноземному журналістові треба отримати два документи: акредитацію російського МЗС і річну візу.

Процес може протривати кілька місяців, бо це не така проста справа, надто якщо подаватися вперше. І тому, що вимоги нереальні до виконання, сам процес дуже заплутаний і складний. Усі документи мають бути оформлені так, як цього хочеться міністерству, до того ж, правила можуть змінитися будь-якої миті.

Російське МЗС вимагає подавати: лист від прадавця, лист від московського представництва компанії, копію паспорта і візи, а також дві фотокартки.

Якщо твою заяву приймуть, одержиш акредитацію, і щойно тоді можна подавати заяву на одержання річної візи. Але не до МЗС, а до місцевого відділення міністерства внутрішніх справ. Маючи на руках листа з МЗС, копію угоди про винайм житла та ще кілька паперів можна подавати нову заяву.

Дуже важливо, щоб у документи не закралася ані найменша помилка чи одрук. Коли я прийшла за рік подовжити свою акредитацію, чиновник з МЗС стривожився. Він простягнув мені листа, якого я мала віднести в міністерство внутрішніх справ для подовження акредитації і тицьнув у нього пальцем:

— У паспорті ваше ім'я Анна-Лена пишеться через дефіс, а в старій візі — без дефіса. Ми записали так, як у попередній візі. Дуже сподіваюся, що проблем з новою візою не виникне...

На моє щастя, чиновники міністерства прогавили брак дефіса...

Отож у Росії треба пильнувати ладу в своїх документах. Однак, буває, виникають ситуації, коли доводиться вибирати: або порушити закон, або втратити можливість зробити гарний репортаж.

Завжди можна знайти компроміс. У кожного, хто їде до Росії, може виникнути проблема з російським МЗС. У гіршому випадку журналіста позбавлять акредитації або ж відмовлять її подовжити. Тому варто навчитися передбачати, коли варто відважуватися на шахрайство, а коли й навпаки — не ризикувати даремно. Ніколи не знаєш наперед, що ліпше, покладатися можна лише на власну інтуїцію.

Навесні 2007 року я вирішила на свій страх та ризик податися до Чечні. Російське МЗС регулярно організовує виїзди до Чечні журналістів, які, звісно, перебувають під пильним наглядом упродовж всієї подорожі й не мають змоги працювати самостійно. Я

давно вже збиралася у таку поїздку. однак завжди виникали якісь накладки з іншими відрядженнями.

Тієї весни я тривалий час одержувала повідомлення від своїх колег, що ситуація у Чечні суттєво стабілізувалася. Це, ясна річ, заперечувало міністерство закордонних справ, не бажаючи пускати туди журналістів-одинаків і вимагаючи, окрім того, спеціальної акредитації укупі зі спеціальним дозволом для іноземних журналістів на перебування у Грозному.

Існував лише один спосіб переконатися, спокійно там чи ні, — самій туди поїхати. Я роздобула номер телефону прес-служби адміністрації Рамзана Кадірова, зателефонувала туди й повідомила, що виїжджаю.

— Я маю спеціальну акредитацію, тож, гадаю, проблем не виникне? — запитала я.

— Жодних проблем! Вишліть нам факсом особисті дані й приїжджайте. Будемо вам раді! — приязно запевнив мене прес-секретар на іншому кінці лінії.

Наступного дня він сам зателефонував.

— Усе наче гаразд з паперами, але вам ще треба одержати спеціальний дозвіл на перебування від російського МЗС. Зателефонуйте ось цій особі... — секретар замовк на мить. — Ви ж розумієте, якщо зателефонуєте, такого дозволу вам ніколи не бачити. — а тоді додав: — А без нього я не зможу вам допомогти... офіційно...

Я подякувала й поклала слухавку. Кілька днів мій протестантський фінський мозок працював на повні оберти. Я намагалася допетрати, що ж хотів донести до мого розуміння чеченський прес-секретар. Без сумніву, він радо б зустрів мене у Грозному, справа лише за міністерством закордонних справ у Москві, яке, вочевидь, не поділяє радості кадірівської прес-служби. Проблема в тому, що я не вмію, як росіяни, читати поміж рядками і не відразу можу збагнути, що ж мені насправді хотіли сказати. Порадитися з секретаркою нашого офісу я не могла, вона негайно запанікувала б й відраджувала б мене від подорожі — як і більшість росіян, вона переконана, що Чечня — небезпечне для життя місце.

Врешті-решт до мене таки дійшло, що прес-секретар застерігав мене не вплутувати в цю справу МЗС, просто обійти його, інакше вся поїздка зірветься. І водночас попереджав: якщо мене викриють,

що я мандрую Чечнею без спеціального дозволу, виплутуватися я буду сама.

Іншими словами. йшлося про типову для Росії неузгодженість між різноманітними державними інституціями. Через суцільний брак відкритості й демократичного контролю, кожна інституція живе своїм окремим життям. Вони не контактують одні з одними й нерідко керуються абсолютно різними інтересами. Тому в російському царстві не варто сподіватися, ніби права рука знає, що робить ліва.

Тож висновок я зробила такий: їдь до Грозного на власний страх та ризик і сподівайся ліпшого!

Так я і зробила. Подорож вдалася на славу! Я вільно пересувалася Грозним та його околицями, фільмувала все, що хотіла, і брала інтерв'ю, у кого хотіла. Перед поверненням до Москви я коротко і дуже невизначено прозвітувалася перед прес-службою Кадірова. Усний звіт, якого вимагала чеченська адміністрація, був єдиною формою контролю наді мною, якщо не брати до уваги того, що іноді мені телефонували на мобільний, цікавилися, чи все в мене о'кей.

Лише один-єдиний раз прес-секретар поцікавився у мене про спеціальний дозвіл.

Я на секунду завагалася.

— Може, ліпше про це не питати? Скажімо так: я маю дозвіл, у разі комплікацій сама відповідатиму...

— Гаразд.

І все. Більше ніхто й ні про що мене не запитував.

А могло ж усе полетіти до дідька. Мене могли вигнати з Чеченської республіки чи навіть з Росії, позбавити акредитації чи попередити. Однак нічого такого не трапилося, бо становище в Чечні, справді, було стабільним, а місцева адміністрація міцно тримала владу в руках. Я б ніколи про це не довідалася, якби не поїхала туди... З'ясувати все доступно лише одним способом: наплювавши на формальності, не побоятися полетіти до Чечні.

Усього лиш за кілька місяців було вже цілком неможливо поновити чеченську акредитацію, не зареєструвавшись попередньо для поїздки, зорганізованої МЗС. Не інакше, як міністерство за-

кордонних справ Росії помітило, що надто багато іноземних журналістів почало самостійно їздити до Чечні. Однак мої колеги-журналісти з Чечні не вбачали в цьому жодних перешкод. Наступного разу приїдеш інкогніто, ми вже не раз допомагали в такий спосіб колегам з інших країн, казали вони.

Навіть якщо забезпечити себе всіма можливими паперами, проблем, мабуть, однаково не уникнути. Не всі урядники знають, як функціонують правила, надто провінційні. Що талі від Москви, то більший ризик втручання у ваші справи надто запопадливих і не надто компетентних чинуш, які всюди пхають свого носа.

Правило просте: треба мати акредитацію від російського МЗС. Це дає право працювати по всій Росії. Жодне спеціальне запрошення від місцевих адміністрацій не потрібне.

Цього, як з'ясувалося, не знала місцева імміграційна служба Ставрополя, куди ми поїхали робити репортаж з моїм фінським колегою у жовтні 2007 року. Останнього робочого дня у тій області нашого автомобіля зупинив для рутинної перевірки наряд дорожньої міліції. Ми помахали перед їхнім носом акредитаційними картками, звичні ще з Москви до того, що штамп МЗС часто відлякує запланих дайшників. На жаль, то не була добра ідея, бо дайшники відразу зателефонували до місцевої служби в справах іноземців і повідомили про затримання на дорозі кількох підозрілих чужинців, які, очевидно, не мають спеціального дозволу на роботу в Ставрополі.

За двадцять хвилин прибуло троє молодиків у шкіряних куртках й начинених до блиску лакованих черевиках. На вигляд, їм ще й тридцять не було, і дивилися вони на наші акредитації, як кози на атомний реактор. Про те, що журналісти з акредитацією російського МЗС мають законне право працювати й пересуватися усією Росією, вони, звісно, зеленого уявлення не мали. Напевно, вперше в житті бачили таку картку. Насуплено й похмуро, вони вертіли в руках наші документи і ніяк не могли збагнути, чому ми не маємо хоч якогось офіційного запрошення.

Я вже починала втрачати терпець, знаючи, що наші папери просто бездоганні, а нас ще чекало інтерв'ю. Після десятихвилинної напруженої роботи мозку молодики звеліли нам пакуватися

до їхнього авта, нас повезли в імміграційну контору. Закипаючи гнівом, я намагалася умовити цих самозваних поліцейських, котрі не мали жодного права арештовувати нас, відпустити хоча б оператора, аби той встиг зняти інтерв'ю, про яке заздалегідь було домовлено. Та міліціонери насамперед були зацікавлені продемонструвати нас своєму шефові, до моїх благань їм було глибоко байдуже. Секретарка нашої редакції зв'язалася тим часом зі службою у справах іноземців у Москві. Не минуло багато часу, як московська контора зателефонувала своїм ставропольським колегам і вилаяла їх за порушення та незнання законів. Нас негайно ж відпустили. Коли ми вже посіли в авта, щоб встигнути на інтерв'ю, нам навздогін долинуло запобігливе блявання: *Може, кави? Або чаю?*

У Росії ніколи не можна розраховувати на те, що урядники самі знають закони, яких покликані дотримуватися. Влада — аж ніяк не інстанція, до якої можна звернутися, перебуваючи у скруті, а неминуче зло, яке іноді доводиться стерпіти.

Такий стан речей поділяє росіян на дві групи. Представники першої групи не відчувають жодної поваги до бюрократів, вони цілеспрямовано й зі спокійним сумлінням обманюють систему в разі потреби. Звичайно, не відкрито й не щодня, а лиш тоді, коли це їм на руку. Тут не йдеться про якусь форму суспільного протесту, а лише про розуміння того, що приписи часто позбавлені раціонального зерна, а тому немає потреби сприймати їх буквально.

Представники ж другої групи дотримуються приписів від *ать* до *ять*, і не через переконання, а заради того, щоб ніхто не міг до них причепитися. Іншими словами, тут йдеться про людей, боязких за своєю природою, які не люблять ризику. Ясна річ, що цій групі людей живеться у російському суспільстві найважче, престижна робота найчастіше їм не світить...

Більшість людей зі сфери обслуговування — реєстратори в готелях, офіціанти й секретарі — належать до останньої групи. Іноземці доволі часто змушені конфліктувати з ними. Вони не здатні на самостійні рішення, не вміють користуватися власним здоровим глуздом у розв'язанні спірних питань, а заклопотані лише одним — як би самим не потрапити в пастку проблем.

Якось пізньої морозної ночі, під мокрим снігом, мені довелося обійти пів Єкатеринбурга в пошуках справного банкомата. Ресстратор відмовлялася поселити мене в готель, якщо я негайно не сплачу всієї суми за три ночі, до того ж, готівкою (про кредитну картку мова, звісно ж, не йшла). Готельний банкомат не працював, як і решта банкоматів поблизу. Поселити людину в номер і дозволити заплатити наступного дня — річ нечувана.

Ресстраторка повелася, як на неї, цілком логічно — «перестраховувалася», убезпечила себе від зайвого клопоту. Їй легше було вигнати мене вночі на мороз, аніж потім одержати прочуханку від свого начальства за те, що неретельно дотрималася правил. Росіяни навіть слово мають на означення цього феномену — *перестраховатися*, тобто врятувати свою шкіру.

Іноземному журналістові в Росії треба приглядатися до людей першої групи і вчитися від них, як виживати в цій країні. Через спроби і помилки...

РОЗДІЛ 9

ПРО РОСІЙСЬКУ ПОЛІТИКУ

— **Щ**иро кажучи, чхати я хотів на політику! Єдине, що мене цікавить саме цієї миті, — як заробити грошей і вибудувати своє життя. Я ж знаю, що ще багато років жодної демократії ми не матимемо, то навіщо надаремно витратити сили й енергію, — каже Петро, ліниво видмухуючи носом цигарковий дим.

Петрові або ж Петі, як його кличуть друзі, двадцять шість, історик за освітою, походить з родини вчених, власник успішного маркетингового підприємства в Москві. Зустрічаємося ми не надто часто, бо обидвоє дуже зайняті. Однак підтримуємо стосунки відтоді, як я брала в нього, молодого російського бізнесмена, інтерв'ю. Петра все цікавить. Зокрема Фінляндія і те, як вона зуміла побудувати стабільну демократію і розвинену ринкову економіку, зберігши добрі відносини з Москвою.

— Ви суперові! — полюбляє він казати. — Все робите правильно. Естонцям варто у вас повчитися!

Ми сидимо в улюбленому ресторані Петі *Антрекот* на Нікітському бульварі в центрі Москви. Тут вишуканий інтер'єр, заможні клієнти. Проте не нувориші. Середній клас у Росії постійно набирає потуги, дедалі більше людей живе в достатку завдяки нормальній роботі.

Петя один з них. Звісно, син вченого мав кращі за інших стартові умови, але свою фірму він створив цілком самостійно. Петя кремезний чоловік майже двометрового зросту з поголеною головою та косичкою на потилиці. Він їздить на *Harley Davidson*, носить мішкуваті джинси й футболку, що незвично для Москви, де дуже важливо мати репрезентативний вигляд. Однак Петя виробив собі власний імідж. Звичайно, він ретельно продуманий, а тому й справляє позитивне враження.

Петя — один з моїх улюбленців, людей, з якими я люблю порозмовляти про російську політику. Освічений, з ліберальними поглядами, інтелектуал, об'їздив пів світу. І водночас дуже російський. Пишається своєю країною. І реаліст.

— Я хочу жити в нормальній країні. У країні, де підприємцеві не треба годинами вистояти у черзі в податковій інспекції, щоб сплатити податки. Я знаю, як живеться на Заході, і сам дуже прагну жити в такому суспільстві. Але *sorry* — тут це не працює. Принаймні поки що...

На думку Пєті, у Росії ще нема благодатного ґрунту для демократії, бракує відповідної культури.

— Демократія передбачає компроміси. А ми в Росії не маємо культури компромісів. Тут панує право сильнішого.

Незважаючи на це, Пєтя дивовижний російський виборець — він широкіше вірить, що ходити на вибори — важливо. Відколи став повнолітнім, не пропустив ще жодних. І надалі теж не має наміру їх ігнорувати.

— Я вважаю, що треба брати участь у голосуванні, хай навіть мої партії не мають жодного шансу на обрання. Я голосуватиму в будь-якому разі. Це справа принципу — демократію треба підтримувати, навіть якщо вона слабка.

Водночас Пєтя хоче, щоб зберігався статус-кво. Як громадянин, він може їздити, куди хоче, і думати, що хоче, і цього йому поки достатньо.

— Чесно кажучи, я сподіваюся, що жодних великих змін з приходом нового президента не відбудеться. Як на мене, хай би все залишалося так, як є. О'кей, ми не маємо демократії, як на Заході, зате я можу казати й думати, що мені заманеться, можу їздити, куди заманеться, можу заробляти гроші. Мені цього достатньо. Найменше мені хочеться революцій — революції в Росії завжди закінчуються однаково...

Багато росіян міркують так само, як Пєтя. Тобто для них стабільність важливіша за демократію. За останні вісім років життя хоч трішечки стало передбачуваним, досі росіяни такого не знали.

Більшості громадян Росії демократія ще видається зайвою розкшистю. Всі їхні помисли спрямовані на те, аби вижити, упоратися з сірими буднями, спробувати ояскравити їх. З тієї свободи, яка була за Єльцина, росіяни глузують: нащо вона здалася, якщо в країні *суцільний бардак*?

Це одна з причин, чому демократичний рух у Росії такий слабкий. Громадяни не мають довіри до демократів. Росіяни не хочуть

виходити на вулиці й протестувати, вони хочуть лише вчасно одержувати свої зарплати й пенсії.

Зневага до політиків безмежна. І це має своє пояснення. Найголовніша причина — у Росії нема хоч мінімально ефективної партійної системи.

На Заході більшість партій народжується внаслідок суспільної активності. Скажімо, певна суспільна група прагне відстояти свої інтереси, борючись водночас проти несправедливості. Найкращим прикладом є робітничий рух, найдавніший політичний рух Фінляндії. Вимоги робітників бути справедливо представленими в суспільстві загрожували інтересам привілейованих суспільних станів. Однак після громадянської війни 1917—1918 років антагоністи поступово навчилися співпрацювати й іти на компроміс — саме так і робиться політика. Щойно з'являлися нові політичні питання, створювалися нові партії. Деякі тримаються на політичній арені й донині, як-от, партія *зелених*.

У Росії ніколи не було партійної системи. Нинішні партії виросли не з народних рухів — їх клепає або Кремль, або якийсь геній поп-культури, що надумав зробити на цьому кар'єру.

Партії Росії можна умовно розділити на три групи:

— Провладні партії — по суті, продовження Кремля (*Єдина Росія* і *Справедливая Росія*).

— Опозиційні партії, які узгодили свою роль з Кремлем (ліберал-демократи, комуністи).

— Власне опозиційні партії, які успішно замовчують підконтрольні Кремлеві ЗМІ (*Яблоко*).

Є своєрідні «межові» партії. Наприклад, *Союз правих сил* критикує Кремль, однак його фінансує Анатолій Чубайс, голова російської державної корпорації *Єдині енергетичні системи Росії*. *Яблоко* звинувачує *Союз правих сил* у тому, що вони, мовляв, злигалися з владою, — треба визнати, не цілком безпідставне звинувачення. Принаймні на виборах до Думи 2007 року партія так відкрито пішла на конфронтацію з Кремлем, що влада завдала удару у відповідь, провівши найогиднішу кампанію обливання брудом, яку я тільки бачила у своєму житті.

Тож зовсім неважливо, за яку партію голосувати, — це ніяк не впливає на владу. Перші дві партії самі є владою, а решта не

мають шансів бути почутими. На виборах у Росії віддають свої голоси 50—60 відсотків населення, але існує реальний ризик, що в майбутньому відсоток зменшиться і впаде нижче 50 відсотків. Російські виборці наділені здоровим глуздом, тож розуміють — влада не має наміру до них прислухатися.

Російські опозиційні партії стоять перед вибором: піти назустріч владі або ж поволі згаснути. Водночас багато політологів вважають, що опозиція змогла б одержати шанс, якби опозиційні сили зуміли об'єднатися.

«Можливості уряду утримувати владу не безмежні. Звичайно, владі вдається певною мірою фальшувати результати голосування, але ж не цілком і повністю. Твердження, ніби всі голоси в Росії куплені, грубе перебільшення», — сказав політолог Дмитрій Орешкін, коли я брала в нього інтерв'ю перед думськими виборами 2007 року.

Іншими словами, власне опозиційні партії, набравши достатньо голосів, могли б пройти в Думу. Проблема в тому, що яскраві особистості опозиції — Григорій Явлінський, Ірина Хакамада, Михайл Касьянов — не уживуться разом. Надто велике *ego* в кожного з них. Вони вже дискредитували себе в очах виборців, продемонструвавши більше зацікавлення власною кар'єрою, ніж майбутнім демократичної опозиції.

Явлінський, Хакамада і Касьянов — головні фігури російської демократії, які нічим не ризикують. Вони не виходять на вуличні демонстрації, не стинаються у двобої з Кремлем. Але така поведінка не дає підстав для зневаги — всі троє немало ризикують уже своєю безкомпромісністю у стосунках з Кремлем.

На вулиці виходять Гаррі Каспаров, Едуард Лімонов і Володимир Рижков. Каспаров і Лімонов ставлять собі метою не так пройти в Думу, як створити щонайбільше проблем владі. Постійно організовуючи по всій Росії дисидентські марші — так звані *марші незгідних*, — вони змушують владу поводитися, наче переляканий слон: демонстрації розганяють з нечуваною і *невиправданою* жорстокістю, бо ж демократичний рух не становить жодної небезпеки для Кремля. У цьому сенсі Каспаров та Лімонов досягли значно більших результатів, аніж їхні кабінетні колеги Явлінський та Хакамада.

Та навіть якби опозиційні партії просочилися у Думу, це б не надто вплинуло на загальну ситуацію. Дума не є законодавчим органом у західноєвропейському сенсі цього слова, тобто інституцією, яка ініціює і ухвалює законопроекти. Завдання Думи — схвалювати пропозиції президентської адміністрації, що вона покірно й робить.

Даремно шукати влади в Думі, вона в руках президента. Дума не зуміла створити собі статус органу, обраного народом, як у президентських демократіях, тобто не стала протиположністю президентові. Натомість вона стала збіговиськом надзвичайно цікавих особистостей, які влаштовують у її стінах розкішні телевидовища на всю країну, кулачні бої та майстер-класи красномовства.

Депутати Думи мають високу платню, чудове житло і купу пільг. Насамперед вони здійснюють комерційну діяльність, тобто продають свої послуги в різних сферах суспільства. Лобіюють чийсь інтереси, тусуються на численних вечірках. Однак не мають жодних реальних шансів впливати на діяльність уряду, не можуть, до прикладу, послати його у відставку. Це не їхня компетенція. Їм суджено лише схвалювати пропозиції Кремля та хіба що вносити якісь несуттєві поправки.

Політика в Росії — це бізнес. Той, кому пощастило бути обраним до Думи, вважає, забезпечив собі необхідне майбутнє. Водночас обранець одержує доступ до інформації та каналів, які можуть виявитися надзвичайно корисними. Невипадково чимало депутатів Думи — відомі бізнесмени. Таким був й олігарх Борис Березовський до своєї втечі з Росії.

Інші суспільні діячі теж не проти посісти прибуткові робочі місця, які, до того ж, надають їм нового статусу в суспільстві, не вимагаючи навзаєм жодної політичної відповідальності за ухвалення рішень. Кінорежисер Станіслав Говорухін, співак Йосиф Кобзон, дев'ятиразова чемпіонка світу з спортивної гімнастики Світлана Хоркіна, олімпійська чемпіонка з ковзанярського спорту Світлана Журова — усі вони засідають у російському парламенті.

Хоча мушу визнати, не так вже й відрізняється російська Дума від фінського парламенту.

— Бійки, скандали... наче й смішно дивитися на це, та водночас не полишає почуття сорому. Що світ подумає про нас? Дума

в своїй нинішній іпостасі нікому не потрібна. — каже Валерій Кіашко, російський виборець, кадровий офіцер. Я брала інтерв'ю у нього вдома, на кухні, напередодні парламентських виборів 2007 року.

Тому й не вірять росіяни у своїх народних обранців, зате вірять у президента. Це мудро. Президент — єдина сила в Росії, здатна щось реально змінити.

Спонукати до якихось дій та змін політичним шляхом — справа безнадійна, сама ідея мертвонароджена. Змін натомість доби-ваються, вибудовуючи стосунки з владою. Хто не бажає визна-вати влади, відразу опиняється на маргінесі — це і є проблемою Явлінського та Хакамади.

Іншими словами, треба всіма можливими засобами не допус-тити побудови громадянського суспільства в Росії.

— Дурниці. — ледь не спалахує Людмила Алексєєва, голова російської Гельсінської групи, російська *грант-оама* в питаннях щодо дотримання прав людини.

Я зустрічалася з нею навесні 2007 року з приводу маршів не-згідних. Алексєєва, якій уже за вісімдесят, приймала мене в своє-му просторому помешканні в самому серці Москви, поблизу Ста-рого Арбату. Ця поважного віку жінка очолювала Гельсінську групу ще за часів Союзу. Це людина без тіні страху, яка вірить у перспективи дисидентського руху в Росії. Вона говорить довго й ґрунтовно, але її думки гострі, мов бритва:

— Росіяни ніяк не збагнуть, *ЩО* таке демократія і як їхня ви-борча поведінка пов'язана з владою. Її росіяни навчилися при-наймні одного: відстоювати свої інтереси. Народові не потрібна демократія — поки що... Але вони вже хочуть мати змогу розпо-ряджатися своїм життям. З'явилися сили автомобілістів, людей, які постраждали від квартирних ошуканств і таке інше...

Важке пострадянське життя в безжальних умовах ринкової еко-номіки добре загартувало певну категорію громадян. Настане мить, коли ці люди, врешті-решт, не захочуть більше миритися з авто-ритарною владою Кремля, переконана Алексєєва.

Ринкова економіка розділила нас на людей першого й другого ґатунку, на тих, що дають собі раду, і на тих, хто на це не здатний. Ті, що вихрапалися з усіх перипетій і зуміли побудувати нове

життя своїми руками, державі нічого не винні. Вони стали людь-ми, спроможними думати самостійно і відстоювати свої інтереси. Оцього в Кремлі ніяк не збагнуть! Там вважають, ніби громадяни Росії і далі думають по-совковому.

Я згадала слова Алексєєвої за рік, коли робила репортаж про феномен *точкової забудови*, тобто будівництва нових будинків у Москві на крихітних ділянках землі. Москва страждає від браку житла, тому щонайменший клаптик землі в середмісті коштує стра-шенно дорого. Потужні будівельні підприємства добувають до-зволи на забудову крихітних ділянок, а потім просто прихоплюють ділянки сусідньої землі, щоб вигнати небосяги на 30—40 поверхів з елітними помешканнями. Але москвичам уже урвався терпець — вони організовуються у спілки, позивають будівельні компанії до суду чи просто здійснюють галас усіма доступними способами.

— Це дало свій результат. Тепер випадків незаконної забудови стало менше. Звісно ж, будівництво не припинилося, однак влада почала пильніше придивлятися до будівельних фірм. Урядникам просто хочеться уникнути проблем з масою розгніваних мешкан-ців міста. — пояснює один з активістів руху проти незаконної забудови Олександр Кульпін

На думку Людмили Алексєєвої, у Росії стає дедалі більше сві-домих, упевнених у собі громадян. Але від появи свідомих гро-мадян до Росії з справжніми партіями та функціональною партій-ною системою доведеться зробити ще немало кроків. Доки партії воюють з тіннями, їхня енергія витрачається на обливання брудом одні одних, а не на співпрацю та пошук компромісів. Це цілком природно, бо ж їм не дозволено нічого вирішувати. Кремль не зацікавлений у спільному ухваленні рішень. Кремль сам прагне диктувати свою волю, одержуючи потім благословення Думи.

Навіть думка про регулярну зміну влади за результатами регу-лярних виборів наганяє на Кремль жах. А все тому, що в російській політиці той, хто програв, уже ніколи не зможе повернутися у владу. Колись на таких чекала смерть, заслання або ж монастир. Кому ж пощастило дорватися до влади, тримається за неї зубами.

Ось чому громадяни Росії на загал зовсім не цікавляться по-літикою. Така байдужість закономірна — однаково нічого не змі-ниться.

Та все ж на противагу багатьом іншим, які живуть в умовах часткових чи повних диктаторських режимів, росіян не оточує інформаційний вакуум — вони вільно подорожують світом і без жодних обмежень користуються інтернетом. Це не робить Росію повноцінним громадянським суспільством, однак створює умови до появи громадян з самостійним мисленням. Тож цілком можливо, що в словах Людмили Алексєєвої таки є зерно правди...

РОЗДІЛ 10

ПРО РОСІЙСЬКИЙ КОЛЕКТИВІЗМ

Одного травневого вечора першого мого року в Москві я і мій хлопець зустрілися з друзями в парку Сокольники. Весняний вечір був теплим і ясным. Ми смакували шашликами та пивом на терасі одного з ресторанчиків. Нам було затишно й весело весь вечір, повз нас проходили сотні москвичів.

Коли вже всі збиралися розходитись, несподівано виникла дискусія, яку лінію метра нам обрати. Я нічого не розуміла.

— Ми з Сергієм їдемо від станції Сокольники до Садового Кільця, а звідти до Добринінської. Що тут складного? — дивувалась я.

Виявилося, мова зовсім не про те, як кожному з нас скоріше дістатися додому, а про вибір спільного маршруту, аби якнайдовше побути ще разом.

У Росії найважливіше — бути разом. Спілкування з друзями та родичами ставиться на перше місце, воно понад усе й навіть не сприймається як пріоритет. Поняття *quality time* — час на спілкування з близькими та коханими — не існує, росіяни б його просто не зрозуміли. Бо ж ми завжди з близькими та коханими, щодня, а на роботу ходимо, щоб мати за що жити.

Запрошення у гості тут рідко буває формальною ввічливістю. Запрошують щиро й щиро радіють, коли гості стають на порозі. Росіяни люблять приймати гостей, бо це означає довгі посиденьки з бурхливими суперечками — найліпше, що може бути в світі. Заночувати потім у господарів — річ майже звична, без ночівлі забава закінчиться надто рано.

Щодо мене, то я волію прокидатися у своєму ліжку, тож зазвичай таки повертаюся додому після гостини в московських друзів. Щоразу мені доводиться делікатно випрочуватися з обіймів господарів. Серце крається, дивлячись на їхні обличчя, доки я одягаюся. Вони завжди засмучені й розчаровані, хоч на годиннику п'ята ранку, і галасливі посиденьки тривають вже понад десять годин. А як класно було б прокинутися усім разом!

У гостях зазвичай частують закусками (розмаїті салати, холодна нарізка з язика та шинки, рибні консерви, сир з ковбасою словом, усе, що можна знайти в холодильнику), на стіл ставлять сік, вино й горілку. Тоді всі сідають і спілкуються. Спілкуватися — означає розмовляти між собою, без упину й дуже голосно. Росіяни ненавидять мовчанку. Цим вони нагадують американців, та все ж тут існують істотні відмінності.

Якось на весільному банкеті мене посадили за стіл з американцями. За три години я вже була, мов вичавлена цитрина. — вони говорили, говорили, говорили... Замовкав один, розмову підхоплював інший. Головне не що мовиться, головне — не мовчати! Американці торохтіли про все, що на язик спливало, лиш би заповнити тишу. Якщо всі теми для розмови вичерпувалися, хтось починав оповідати про свій останній похід до супермаркету. Урешті-решт я так охляла, що весь банкет обернувся для мене запеклою боротьбою з утомою і спробами демонструвати хоч якусь зацікавленість.

Росіяни також полюбляють багато говорити, але надзвичайно рідко описують свої походи до супермаркету. Вони ведуть балачки про життя, кохання та смерть, про друзів і ворогів, близьких та рідних, про війну, насильство й жахи, про літературу, поезію і полтергейст, про пожежі, катастрофи й китайську міфологію. Вони ніколи не розмовляють про несуттєві речі, завжди захоплені темою бесіди.

Передусім росіяни дуже цікавські. Якщо ти єдиний фін за столом, приготуйся до навали запитань. У чому секрет лінії Маннергейма? Чому ти, фінка, розмовляєш шведською? Чому в Фінляндії так спокійно, тихо й затишно? Чому у вас такі добрі дороги? Добре, що Фінляндія вирішила не вступати до НАТО! Нам, звичайно, відомо, що то ми розпочали Зимову війну, але війна Продовження була вашою помилкою!

Раніше я вже згадувала, що більшість росіян, на диво, добре знають Фінляндію і нашу історію, а отже, вони мають певні усталені погляди на нас. Погляди, яких не мають наміру змінювати, але про які з величезним задоволенням сперечаються.

Росіяни ставлять такі запитання, які б у Фінляндії потрактували за неввічливість і нетактовність. Чи віриш ти в Бога? Коли ви

з своїм хлопцем заведете дітей? Чому ти не малюєшся? З макіяжем була б набагато гарнішою!

Не хочеш відповідати, можеш преспокійно промовчати, але не роби собі ілюзій, що від тебе відчепляться. Проте я навчилася цінувати російську прямодушність, вона допомагає уникнути багатьох проблем. Росіяни, не соромлячись, запитують про такі речі, про які фін може тільки думати. Бо щиро цікавляться відповіддю. Так можна довідатися щось важливе одне про одного з уст співрозмовника і не чекати, доки інформація прийде до тебе обхідними шляхами.

Лише росіяни можуть щиро засмутитися, почувши про мою старшу сестру, яка померла в дев'ятнадцятирічному віці, і відразу поцікавитися, від чого ж вона померла. Вони вислуховують усю історію про інфекцію, менінгококи, про те, як бурхливо розвивалася хвороба, про горе, втрату, біль. Потім ми, за російським звичаєм, п'ємо за померлих, тобто піднімаємо келишки, не цоркаючись, і мовчки випиваємо горілку до дна. Тоді переводимо розмову в інше річище. Ніхто й не збирається розмовляти про горе і біль увесь вечір, але і смуток, і радість однаково цінні в спілкуванні.

Ось так я стаю повноцінним членом товариства — зі своїми радощами, своєю журбою, такою, якою я є. Росіяни радо приймають до свого гурту й не обходять незручних тем, які фіни воліють ніколи не виносити на люди, особливо під час забави, коли всі веселяться. У Росії ж увесь життєвий спектр може стати темою спілкування. Тут сміються і плачуть разом, тут це звична річ...

Спілкування у Росії настільки важливе, що зовнішні обставини втрачають своє значення. Кілька разів ми вибиралися на шашлики у дощ та холод: якщо вже вирішили зустрітися у парку й посмажити шашлики, то так і зробимо, незалежно від сил природи. Мої пропозиції перенести забаву кудись під дах завжди залишалися поза увагою. Мокро під задком? Підстели пластиковий пакет! Мерзнеш? Випий горілки і заспівай — миттю зігрієшся!

Вислів *добре сидимо* — найбільш російський з усіх мені відомих. Так кажуть, сидячи в колі добрих друзів з закусками на тарілках і горілкою в келишку. Словом, коли тобі насправді добре.

Перший келишок росіяни зазвичай випивають *за зустріч*, щоб підкреслити радість зустрічі друзів, надто, коли друзі давно не бачилися. Інший обов'язковий тост — *за господиню*, яка всім влаштувала чудову вечірку, за Ганю або за Машу... Неодмінно п'ють *за жінок*, тоді всі чоловіки за столом підводяться з місць. А ось жінки ніколи не виголошують тостів за чоловіків, не чоловіча це справа претендувати на возвеличення.

Збереглися в Росії і старомодні комуністичні тости, на зразок, *за мир в усьому світі* чи *за дружбу народів*, але молодша генерація рідко їх згадує. Молоді росіяни дотримуються традиції, коли кожний гість за вечір виголошує коротенький спіч. Усі промови, мов дві краплі води, схожі між собою: їх починають похвалою господарям за чудову вечерю, а закінчують, висловлюючи пошанівок усім гостям і дякуючи примсі ласкавої долі, яка звела нас нині разом тут.

Слова в Росії важать багато, не варто піддаватися омані, начеб усі промови однакові. Вони щирі. У Росії прийнято так говорити, висловлювати своє захоплення, радість, зворушення. Це частина спілкування, те, що об'єднує людей.

Російських дітей рано долучають до цієї усної культури. На весіллях є традиція: кожен гість щось бажає молодим. Навіть дітей це стосується. Мені не раз доводилося бачити діток восьми-дев'яти років, які промовляли до молодих перед великою публікою, не менше сотні людей. І робили це гідно. Звісно, діти повторювали фрази, почуті від дорослих, тож про якісь особливі таланти не йдеться. Суть у тому, що діти рано починають розуміти: є ситуації, коли треба щось сказати. Тому російські школярі дуже відрізняються від фінських в умінні поводитися й виступати перед публікою.

Російський колективізм також передбачає, що спільні проекти проводяться демократично, а тому все відбувається неймовірно хаотично й неефективно. Спільна розважальна поїздка з російськими друзями — справжнє випробування для фіна, який звик сам вирішувати, що він хоче побачити і куди піти сьогодні. Фіни, вибираючись у спільну мандрівку, не роблять бозна-якої проблеми, коли хтось хоче відділитися від гурту й подивитися на щось своє.

У російському товаристві всі мають триматися купи, усюди і завжди. Тож встигаєш побачити щось одне за день. Спершу всі збираються, а це, ясна річ, розтягується у часі, бо хтось неодмінно хронічно спізнюється. Упродовж дня треба поїсти, випити кави, відвідати туалет, а рішення щодо кожного з пунктів ухвалюється гуртом. Насамкінець треба ж домовитися про ресторан, де всі вечерятимуть. Домовленості супроводжуються галасливими дебатами й гострими суперечками.

Фіни часто потішаються з любові шведів до ухвалення спільних, демократичних рішень. Зовсім як росіяни, от тільки останні не такі організовані, зате цікавіші, бо не бояться конфліктів, миттю стають у войовничу позу, бачачи, що вибір ресторану на вечір ось-ось піде під три чорти. Сварка, звісно, розтягує процес ухвалення рішень ще на довше, але ж як весело!

Якось я зі своїми друзями з Петербурга подалася до Швейцарії кататися на лижах. Мешкали ми в Женеві й щодня виїжджали щораз на інші лижні розваги. За кермом був Коля, який працює на фірмі *Рено* в Парижі, де вже встиг набратися західних звичок.

— Моє авто вирушає о дев'ятій ранку. Хто спізниться, залишиться вдома! — повідомляє він.

Коля дуже любить кататися на лижах і добре знає: єдиний спосіб зібрати всіх вчасно — погроза та шантаж. Я зі своєю фінською ментальністю цілком нормально сприйняла те, що пасажери повинні підлаштуватися під водія. Інші ж ледь не образилися на Колю, як на нелюда. Невже, справді, потрібно так нервувати щоранку?

Найбільше обурювалася й хвилювалася його сестра Анна.

— Брат став таким невічливим бурмилом у тій Франції. Боже, як соромно... — зітхала Анна.

Росіяни просто помішані на всіляких ювілеях та спільному святкуванні якихось визначних подій. Нікого не дивують велетенські плакати в аеропорту на кшталт: «З днем шістдесятиріччя, дорогий аеропорте!» Вулиці Москви щоосені рясніють привітаннями з днем народження «Нашому рідному місту».

Якось я побувала в одній московській середній школі, де на дошці оголошень висів список усіх ювілейних дат. Я нарахувала

15 визначних днів, а тоді покинула ту марну справу. Ця школа, з-поміж іншого, святкувала День людей похилого віку. День музики. День тварин. День учителя. День пошти. День Імператорського Царськосельського ліцею, відкритого 1811 року. День шкільної бібліотеки та День ООН.

Ювілеї — це просто привід зібратися разом і відчувати, що ти не сам, а частинка згуртованого товариства. Тож не дивно, що свят так багато, і вони такі популярні саме в Росії. Скасування застарілих свят відтягують до краю. Яскравий приклад — день жовтневої революції, 7 листопада. Святкування цього дня протрималося аж до 1994 року, коли Борис Єльцин вирішив перейменувати його на День згоди й примирення. Росіяни ледь животи не понадривали зі сміху з цієї незрозумілої дефініції, однак не мали нічого проти збереження ще одного вільного дня і святкували День згоди й примирення аж до 2005 року, коли Кремль оголосив про нову зміну назви — День народної єдності, саме ж святкування перенесли з 7 на 4 листопада. Кремль збагнув, що День святої Богородиці Казанської — однієї з чільних святих російської православної церкви — дуже близький до 7 листопада. Матір Божа Казанська вважалася головною покровителькою російських військ, коли вони витіснили з Москви поляків та козаків 4 листопада 1612 року.

У такий спосіб з усіх можливих історичних дат вдалося виокремити 4 листопада, який став офіційним святковим днем у Росії. Коли я запитувала російський персонал у московському офісі нашої телерадіокомпанії, чому саме цей день призначено вихідним, ніхто не зміг мені відповісти. Вони вже й не намагалися стежити за усіма змінами, що відбувалися щодня.

Однак не всіма виявами російського колективізму я захоплююся. Іноді бути гостем на російському весіллі справжня мука — тобі не дадуть ні посидіти спокійно, ні попоїсти, ані поспілкуватися з сусідами за столом. Гостювання постійно уриває якийсь пункт обов'язкової для всіх програми: треба брати участь в іграх, виголошувати тости, дивитися відеофільм або виступи паяців. Найнятому тамаді рот не закривається ані на мить! Йому ж заплатили за те, щоб розважав гостей.

Як фінка, яка живе в Росії, я вважаю своїм обов'язком навчитися поважати всі вияви російської культури, однак, мушу визнати,

що весільні конференсьє змусили мене усвідомити, де межі мого терпіння.

Хай там що, російський колективізм симпатичний ще й тому, що є підґрунтям появи багатьох позитивних феноменів, як, скажімо, культурна єдність, яку мені не часто доводилося бачити в інших народів. У Росії культура, поезія, література невід'ємні від життя. І це не стереотип, а цілковита правда, що геть усі читали в школі Пушкіна, а дехто й досі навіть може цитувати його. І не лише Пушкіна. Російська література настільки важливий шкільний предмет, що більшість моїх ровесників знають усіх визначних російських класиків і скрізь цитують Некрасова чи Блока. І стоїть це не тільки фахівців, а й людей, які жодного разу після закінчення школи навіть не розгортали книжки.

— Знаєш, Аню, якщо російська жінка може коня у скоку зупинити, то ти — лося! — якось сказав мені Ілля.

Я не могла збагнути, що він мав на увазі, доки моя вчителька російської не пояснила мені, що це вірші Миколи Некрасова. У поемі *Мороз, Красний нос* він оспівує російську жінку: *Коня на скаку зупинить, в палаючу хату ввійде!*

Ілля — бізнесмен, який не має часу на поезію, але він закінчив російську середню школу. Тому має загальне уявлення про літературу, як і більшість моїх знайомих у Росії.

Російська література безмежно багата й розмаїта. Її вплив на світову літературу важко переоцінити. Я переконана, що одна з причин цього саме в колективізмі, який формує суспільство, де достатньо багато людей читають один і той же твір і жваво його обговорюють у широкому колі — так виникає літературна дискусія. У Росії класики — це класики, а не імена з енциклопедії, народ справді їх читає. Це додає їм більше ваги, ніж багатьом західним класикам.

Усі мають особистий досвід прочитання Толстого, Достоевського, Гоголя, Буніна, Булгакова. Усім відомі одні й ті ж вірші, класичні твори, їхні персонажі та зміст. Довкола них точаться вічні суперечки, з яких народжується нова література, нові думки, нові класики. Це надзвичайно родючий ґрунт для молодого покоління письменників.

Раскольников Достоевського, Доктор Живаго Пастернака, Душечка Чехова — усі ці персонажі знайомі кожному в цій країні. Наприклад, у новелі *Душечка* Чехова йдеться про жінку, яка не може жити без кохання і вся до решти віддається своїм чоловікам, що в Фінляндії потрактували б щонайменше за божевілья. У Росії ж її вважають героїнею і шкодують, що такий тип жінки надто рідко трапляється в наші дні. Я бачила культурну програму, де письменники та журналісти жваво обговорювали типаж Душечки і сперечалися про те, чи має він майбутнє у Росії. Мене вразило, що росіяни й далі так глибоко живуть у своїй класиці, що дискусія про чеховського персонажа, створеного ще в XIX сторіччі, може бути такою пристрасною.

За советських часів усі читали ті ж самі книжки і дивилися ті ж самі фільми. Про свободу можна було хіба мріяти, зате, на щастя, росіяни мали високоякісну літературу й кінематограф. Народ дуже багато читав і дуже часто ходив у кіно — а що було ж іще робити в ті часи? Не дає мені спокою думка, що через таке поринання у культуру росіяни стали терпимішими до деяких явищ у соціумі, ніж ми, фіни, яких останні п'ятдесят років виховували в одномірній англосаксонській площині.

Нікому не під силу змагатися з росіянами в дискусіях про людське буття, сенс життя і долю. Вони вміють добирати слова для явищ і людських характерів, які я раніше тільки відчувала на якомусь підсвідомому рівні. До свого переїзду до Росії я не розуміла, наскільки притуплені мої рецептори і який вузький діапазон, коли треба збагнути й витлумачити для себе довколишній світ.

Треба визнати, росіяни дуже добре знаються на людях, вміють їх *читати* — дар, який вони вишліфували за сотні років суспільного тиску. Щоб вижити, треба було швидко визначитися, що за людина перед тобою. Тому так важко мені щось приховати від російських друзів чи колег по роботі, вони вміють здогадуються, у чому річ.

Користь від російських надчутливих рецепторів я збагнула, щойно приїхавши до Москви працювати кореспондентом. Тоді моя російська була ще дуже недосконалою, я часто не могла дібрати

слова. Однак наш російський персонал чудово мене розумів. Вони приглядалися до мого обличчя, жестів і про все здогадувалися, чого я недоказала. Здатність росіян спілкуватися не лише за допомогою слуху залишила фінів далеко позаду — це зовсім інший шабель.

РОЗДІЛ 11

ПРО РОСІЯН І АЛКОГОЛЬ

Русі єсть веселіє пити, не можемо без того бити

Повість временних літ, 986

— **З**автра річниця смерті тата. Треба поїхати на кладовище. — сказала Валентина своєму синові. Ми були в Апатитах на Кольському півострові, приїхали провідати маму мого тодішнього хлопця Сергія — Валентину. Сергійв батько помер кілька років перед тим, і Валентина ревно пильнувала кожну річницю. Це властиво всім росіянам у стосунку до родичів.

Вшановувати пам'ять своїх померлих, згадувати їх, розмовляти про них, пити за упокій їхньої душі — усе це дуже важливо для росіян. Бо ж усі аспекти життя є невід'ємною часткою людського гуртожитку. На кладовищах часто можна побачити біля могил лавочки. Їх ставлять родичі, щоб можна було посидіти біля місця останнього спочинку дорогої людини, поговорити з нею.

Наступного дня ми вирушили в дорогу. Кладовище було за містом, тож замовили таксі, чорну *Волгу*, яка за копійки довезла нас на місце.

Валентина мала з собою чималеньку торбу, поставила її біля могили й заходилася розпаковувати. Чорний хліб, сигарети, пляшка горілки й чотири маленькі кришталеві чарочки. Жінка поклала дві скибки хліба на кам'яну плиту, налила горілки в чарку і теж поставила до хліба, а наостанок поклала сигарету. Усе це призначалось для Вови, її чоловіка, який був запеклим курцем.

Потім Валентина налила горілки решті, подала нам. Ми мовчки підняли чарки й, не цокаючись, вихилили до дна: так поминають померлих у Росії. Ми випили разом з Вовою, якого вже давно не було на білому світі, але, завдяки цьому ритуалові, він ніби перебував з нами.

Ще ніколи не доводилося мені пити горілки в гарніший та зворушливіший спосіб.

Алкоголізм — найбільша причина катастрофічно високої смертності серед чоловіків середнього віку (59 років). Йдеться про проблему гігантських масштабів. Тому мене не полишали деякі сумніви, коли я сіла писати цей розділ: нізачо не хочу применшити чи приховати того факту, що алкоголізм — гнійник на тілі російського суспільства, який щорічно забирає десятки тисяч життів, руйнує родини, знижує здатність суспільства до виживання. З іншого боку, горілка — невід'ємна частина російської культури. Якщо вживати її помірно, вона стає своєрідним культуртрегером. Церемонії, пов'язані зі споживанням горілки, неймовірно гарні й урочисті. Коли приходиш до російського дому, сідаєш у крихітній кухоньці, господар наливає у малесенькі чарки горілки, щоб випити за знайомство, тебе огортає таке тепле, довірливе і дуже російське відчуття затишку, яке б я нізачо не хотіла втратити.

Росіяни почувалися б дуже знічено й розгублено, якби ненароком не мали чим почастувати гостей. Якщо ви не знайомі, то можете не сумніватися: на столі неодмінно з'являться чарочки, щоб випити за нове знайомство. Пропонуючи випити, росіяни сигналізують про свою готовність до дружби. Найліпший спосіб по-товаришувати — випити разом.

Тому так важко відмовитися, коли росіяни пропонують випити чарку. Відмову можуть сприйняти як погорду господарями, небажання приятелювати.

Якось я подалася зі своїми норвезькими друзями в автомобільну мандрівку Підмосков'ям. Ми відвідали Бородіно, де 1812 року відбулася битва між армією Наполеона та військами легендарного російського генерала Кутузова. Біля одного з численних пам'ятників з'юрмилася весільна свита, щоб, за російським звичаєм, сфотографуватися і випити за молодих. Щойно компанія помітила нашу появу, до нас рушив дружба молодих з пляшкою горілки і пластянками в руках, радісний, збуджений, розпашілий, він хотів, щоб й іноземні гості випили за здоров'я молодої пари.

Троє моїх норвегів одностайно відмовилися, бо один був за кермом, іншому боліла спина, і він вживав знеболювальні ліки, а третій зовсім не пив міцних напоїв. Бідолашний дружба нічого не розумів. Я врятувала ситуацію, хутко вихиливши горілку. Повестися інакше — означало б образити молодят, які вичікувально ди-

вилися на нас звіддалік. У Росії не існує настільки поважної причини, щоб можна було вибачити відмову випити за щось дуже важливе, наприклад, за щасливе подружнє життя.

Мене почащували ще й канапкою з ковбасою — як же інакше? Росіяни ніколи не п'ють, не закусуючи. Пляшка горілки і келишки завжди з'являються у товаристві тареля з нарізаною ковбасою та сиром, квашеними огірками, шинкою або оливками. Без закусок можна швидко сп'яніти, а сенс застілля зовсім не в тому. Щоб підтримати організм, треба попоїсти. Бо ж пити горілку в товаристві — це спілкуватися, сміятися, розмовляти, співати, танцювати, сваритися і знову миритися, а не напиться так, щоб заснути чи зняти бучу.

За роки мого перебування у Росії я побувала на сотнях свят, обідів та посиденьок за чаркою. Не можу пригадати жодної бійки чи інших форм вияву агресії, які є наслідками номер один усіх пиятик у Фінляндії.

Це зовсім не означає, що росіяни п'ють помірно. П'яні чоловіки — це нормально (жінки напиваються дуже зрідка), соромитися цього абсолютно зайве. Навіть якщо на ранок від чоловіка відгонить перегаром на роботі. Але захмеліти — зовсім не означає стати некерованим і буйним, радше надмір велелюбним. Хоча російські чоловіки полюбляють цілуватися та обійматися і на тверезу голову...

Якось я брала інтерв'ю у колишнього прем'єр-міністра Росії Єгора Гайдая, коли він приїжджав до Гельсінкі на семінар, організований кандидатом у президенти Генріком Ляксом. Гайдай з'явився на семінар десь біля десятої ранку. Я відразу занюхала перегар, який ні з чим не сплутаєш. — Гайдай, без сумніву, непогано розважився напередодні. Але думка й слово Єгора Тимуровича, як завжди, були гострі й розсудливі. Розмова вийшла чудова, жвава й дотепна, набагато цікавіша, ніж більшість моїх інтерв'ю з фінськими політиками.

Російські бізнесмени та політики певного рівня часто мають добре вироблений імунітет проти алкоголю — п'ють, п'ють немало, але не напиваються до чортиків. Гадаю, це головна умова для здобуття високого рейтингу. Путін — виняток: він завжди вживав спиртні напої дуже помірно.

Горілку п'ють не лише задля звеселення. Горілка має ще й сакральне значення, її справно вживають для відзначення найрізноманітніших подій. П'ють на честь закінчення навчання, коли купують автомобіля, привозять нову канапу чи музичний центр. Існує традиція: по закінченні університету чи інституту скроплювати диплом горілкою. Нове авто охрещують шампанським.

Фантазія росіян не має меж, якщо треба знайти привід до святкування. Немає такої покупки, навіть щонайменшої, якої не варто було б *обмити*, як це називається російською. *Обмивають* нове крісло, мотоцикла чи мобільного телефона, тобто п'ють з добрими друзями за нову річ, щоб довго служила.

Коли ми зі своїм тодішнім хлопцем купили телевізора, його приятелі та родичі кілька місяців присідали нам на вуха, мовляв час уже *обмити* купівлю.

— Привід завжди знайдеться. — сміявся мій хлопець.

Чимало росіян вважають горілку набагато менш шкідливою для здоров'я, ніж інші алкогольні напої. Горілка чиста, без хімічних домішок — часто чую я від своїх друзів, надто від тих, кому вже за п'ятдесят. Я знаю багатьох росіян, які п'ють тільки горілку, вважаючи, що вона менше шкодить організмові, ніж пиво чи вино.

У товаристві алкогольні напої розливає завжди чоловік. Жінки навіть не торкаються пляшки. Сідаючи за стіл, жінка чекає, коли їй наллють, а доти не п'є нічого й, звісно, не просить, аби їй наповнили келиха — не годиться... Хто саме з чоловіків наливатиме, неважливо; це не конче господар, може бути будь-який чоловік з товариства.

Те ж стосується відкорковування пляшок з вином чи шампанським. Я, так мені здається, добре вмію і сама відкорковувати пляшки, але жодний російський чоловік не дозволить мені на це, навіть у моїй кухні.

Гусари — уособлення традиційної російської культури — п'ють горілку, відставивши лікоть. Цей звичай поширився завдяки давній кавалерійській культурі. У давнину вершник усе ділив зі своїм конем, а кінь тягнувся губами до господаря, коли той клав щось собі до рота. Лікоть виставляють, щоб відсторонити уявного коня.

До пива та вина росіяни ставляться набагато прозаїчніше. У вживанні пива нічого сакрального немає, воно сприймається радше як напій для тамування спраги, аніж алкоголь. У Москві часто можна побачити респектабельних бізнесменів, які повертаються з роботи з портфелем в одній руці і з відкоркованою пляшкою пива — в другій. Вони аж ніяк не пияки, це їхній спосіб релаксувати дорогою додому, ось тільки роблять вони це не в барі, а на ходу. Чомусь люблять росіяни пити пиво на ходу — звичка, якої я так до пуття й не зрозуміла. Немає нічого надзвичайного, коли раптом, начастувавшись, усе товариство вирушає посеред ночі *гуляти*, тобто пройтися містом, далі пити й спілкуватись.

Ніяк не можу збагнути навіщо зриватися, іти кудись, мерзнути, якщо можна затишно спілкуватися у теплому помешканні. Відповіді на моє запитання так ніхто й не зумів дати. мої російські друзі не розуміли, у чому ж проблема. Це ж так приємно прогулятися разом!

— Але ж надворі холодно! — жалібно пхикаю я.

— Ось усі разом і зігріємося!

Наприкінці тижня у парках дедалі частіше потрапляють на очі компанії підлітків, які цмулять пиво. Лавочка — їхній найліпший друг, бо через високу орендну плату за житло, більшість молодих мешкає з батьками, аж доки їм виповниться далеко за двадцять. Звісно, кому захочеться цілуватися з дівчиною на канапі вітальні, коли тато й мама вдома!

У підліткових компаніях часто п'ють пиво або горілку з соком з пластянок. І хоча дуже багато російських підлітків вживають алкогольні напої, я лише кілька разів бачила, щоб вони поводитися так буйно, як їхні ровесники. скажімо, у Гельсінкі. П'яні, мов чіп, підлітки тиняються середмістям і справляють малу нужду посеред вулиці — це звична картина ввечері п'ятниці або суботи майже для кожного середньостатистичного міста Фінляндії. Російській молоді зовсім нецікаво агресивно горланити в людних місцях, розкидатися пляшками і справляти фізіологічні потреби на тротуарі. Навпаки, вони часто збираються гуртом, щоб поспівати й побренькати на гітарі. Як на мене, їхнє добре виховання таки помітне.

Гадаю, причина тут одна: багатовікова культура вживання горілки в Росії. Мова йде саме про культуру, не більше й не менше. Усі знають, як поводитися за столом і на парковій лавочці, бо ж п'ють росіяни, щоб разом порозважатися — з наголосом на *разом*. Колективістська російська культура здобуває безсумнівну перемогу над індивідуалістичною фінською культурою, насамперед над депресивною тенденцією пиячити на самоті.

РОЗДІЛ 12

ПРО РОСІЙСЬКІ ІМЕНА

— **Т**о ти Анна чи Лена? Таке запитання доводилося мені часто чути від спантеличених росіян. Бо ж і Анна, і Лена російські імена, близькі й зрозумілі. Та коли вони творять одне ім'я — це звучить для російського вуха дивно. Подвійних імен у Росії немає. усіх тут називають за єдиним зразком: ім'я, по батькові, прізвище.

Якщо твій батько називається Микола Іванов, а тебе назвали Тетяною, то зватимешся ти Тетяною Миколаївною Івановою. Тетянин брат на ім'я Сергій зватиметься Сергієм Миколайовичем Івановим. Жінки до свого прізвища додають літеру «а» (так дружина президента Росії Світлана має прізвище Медведєва, а не Медведєв). Це правило не стосується українських прізвищ, таких як Чумаченко або Мазуренко — вони завжди закінчуються на «о».

Ті, що належать до російської православної церкви, мають обмежений вибір імен. Православна церква визнає лише християнські імена, тобто імена з візантійських церковних календарів — на практиці ж грецькі, єврейські або латинські, які прийняли церковнослов'янську форму. Тому в Росії так багато Микол, Олексіїв, Сергіїв та Дмитрів.

Ужиткові й слов'янські з походження імена, визнані церквою, наприклад, чоловічі — Ярослав і Ростислав; жіночі — Надія, Любов, Світлана. Багато російських імен походить з часів вікінгів. Олег та Ольга — російські форми від імен Гельге та Гельга. Володимир походить від Вальдемар.

Російська православна церква допускає також деякі європейські імена, як Маргарита, Філіп, Вероніка чи Едуард. Та все ж вони трапляються нечасто. Немає в Росії Кевінів, Вільямів і Оліверів, не кажучи вже про Бруків чи Ріджів.

Не дивно, що обмежена кількість імен породила безліч їхніх форм. Кожне російське ім'я має зменшувально-ласкаву форму, а також десятки зменшувальних імен від ласкавих форм. Скажімо, моє ім'я має ласкаву форму Аня, його можна й далі поменшувати:

Анечка, Аннушка, Анюта, Нюра, Анка і так далі. Марій називають Машею (Машенькою, Мусею...). Олександр і Олександра — Саша (Сашуня, Сашенька...), Олексій — Льоша, Льолік, Сергій — Серьожа (Серьога, Серий...), Микола — Коля (Коль, Коленька...). Катерина — Катя (Катенька, Катюшка...). Ксенія — Ксюша (Ксюш, Ксюшенька...). Володимир — Володя (Вова, Вовочка...)

Росіяни, по суті, ніколи не називають друзів інакше, як зменшувальними іменами. Щойно познайомившись, росіяни миттєво переходять на ласкаві форми, а з часом навіть можуть винайти власні зменшувальні імена. З іноземними іменами виникають проблеми, але й тут можна вдаватися до фантазії. Скажімо, мого колегу Кіммо наші російські друзі назвали Кіммочиком. Різні ласкаві форми тих самих імен мають різні конотації. Називати Надію Надею — нейтрально, так майже всі їх називають. *Надіюшка* має відтінок близькості і не підходить для вжитку стороннім, так її можуть кликати лише близькі. Одна моя товаришка терпіти не може, коли колеги по роботі називають її Наденькою. Як вони сміють дозволяти собі на таке панібратство, обурюється вона.

Іншу подругу, Анну, дратує, коли начальник називає її Анечкою. Він же ніколи так не звертається до підлеглих-чоловіків, не називає, скажімо, мого колегу Сашенькою. Називаючи мене Анечкою, він певним чином застосовує до мене свою владу й принижує мене. А ось називати Анею — цілком прийнятно, — каже вона.

Цікаво, що такі імена, як Таня, Аня, Катя і Надя поширилися і популярні у Фінляндії, хоч це й не імена, а їхні зменшувальні форми. Вони тепер такі звичні, що стали часткою шведської та фінської іменної традиції. Запозичення відбуваються й далі. Скажімо, я не раз бачила в рубриці анонсів газет *Говудстадсбладет* і *Гельсінкін Саномат* ім'я Саша.

Росіяни завжди звертаються до незнайомих їм людей на *ви*. Правило просте: до всіх, кому за шістдесят, звертатися на *ви* і крапка! *Тикають* лише друзям.

Звертатися до співрозмовника *пане Іванов* чи *пані Іванова* — ввічливо, однак до такої форми вдаються доволі рідко, не те що на Заході. Натомість, бажаючи висловити повагу до людини, звертаються на ім'я та по батькові. Скажімо, до Єльцина здебільшого

зверталися Борисе Миколайовичу, до Медведєва — Дмитрію Анатолійовичу, а не пане Єльцин чи пане Медведєв. У розмові росіяни часто повторюють імена одне одного: саме так, Тетяно Миколаївно; ні, Вікторе Івановичу, сигналізуючи так свою повагу до співрозмовника, наголошуючи, що слухають його, чого майже ніколи не роблять фіни.

Існує два способи звертатися до росіянина на ім'я. За офіційних обставин — ім'я і по батькові, до друзів — лише на ім'я. Але назвати на ім'я можна й особу, з якою на *ви*: «Коли ви їдете у відпустку, Таню?» або «Серьоже, допоможіть мені розв'язати цю проблему!» Так звертаються до людей, з якими стрічаються щоденно, але які не є друзями.

Росіяни рідко звертаються одні до одних на повне ім'я. Я ніколи не чула, щоб Володимира називали Володимиром, тільки Володимиром, скажімо, Сергійовичем або Володею. Дружина Володимира може ласкаво назвати його Вовочкою, якщо хоче, щоб він виніс сміття.

Радник Буша, порадивши йому звертатися до Путіна «мій друже Володимире», допустився помилки. Бушеві треба було сказати «мій друже Володю» і не інакше!

Російська звичка «викати» усім, окрім близьких друзів, дуже зручна. Вона послідовна і цільова, завдяки чому простіше спілкуватися з навколишніми людьми. І хоча я звикла у Фінляндії усім «тикати», іноді скандинавська неформальність видається мені неширою або нав'язливою. Мені, наприклад, не подобається одержувати рекламні листи, які починаються словами: «Привіт, Анно-Лено!» Таке звертання неможливе в Росії, там я пані Лаурен і в формальному, і в професійному спілкуванні.

Це класно, коли можна тримати людей на дистанції на свій розсуд. Зі звертанням на «ви» набагато простіше відстоювати свої права у ролі, скажімо, клієнта. Москва, як уже мовилося, не знає, що таке сентименти; той, хто не навчився мостити собі шлях ліктями, приречений стояти в самому кінці черги. Тому іноді доводиться нахабніти. Це неприємно, однак звертанням на «ви» люди хоч трохи виявляють поваги, водночас сигналізуючи, що конфлікт не має в собі нічого особистого.

Можна звертатися на «ви» й до людей добре знайомих, але значно старших за тебе. До російського оператора нашої фінської телерадіокомпанії я, щоправда, так не звертаюся, бо ми колеги, а в журналістських колах не прийнято «викати». Іноді я помічаю, як це дратує літнього фотографа, мовляв, шмаркате дівчисько, майже вдвічі молодше, а «тикає». А те, що він мені «тикає» і що два інші кореспонденти, хай навіть старші за мене, з ним на «ти» — це нормально! Тут я вирішила переступити через російську традицію, бо, по-перше, роботодавець у мене фінський, а, по-друге, як на мене, стосунки кореспондента й оператора не повинні залежати від віку та статі. У Росії щось подібне, звісно, утопія!

Виняток лише підтверджує правило. До інших людей з мого журналістського середовища, які старші за мене, я звертаюся у ввічливій формі, навіть якщо вони стали мені близькими. Моя улюблена вчителька російської за роки мого навчання стала мені другом, та все ж я ніколи не скажу їй «ти». Вона ж моя наставниця, яку я дуже ціную і поважаю.

Звертання на «ви» додає спілкуванню багатозначності. Це один з багатьох чинників, який робить життя у Росії багатоманітнішим та налагодженішим, аніж у Фінляндії. Вже саме звертання сигналізує про багато що: вік, стать, ієрархію. Як і все в Росії, це послання не відкрите, а заховане між рядками...

РОЗДІЛ 13

ПРО РОСІЙСЬКУ ПРАКТИЧНІСТЬ

Моя близька товаришка Катя має літній будиночок, *дачу* в Зеленогорську, колишніх Терйоках, на Кольському перешийку. Будиночок стоїть на зеленому пагорбі, зарослому сливово-яблуневим садом, кущами порічки, дикими квітами й високою некошеною травою. Помальовані зеленою фарбою стіни, вікна з різьбленими рамами, підлога, яка загрозливо прогинається під ногами. — усе, як на більшості російських дач. Навколо розкидані ще з п'ятдесят інших дач з чудернацькими прибудовами, без жодного прямого кута, оточені зеленими садами й маленькими прямокутними грядками з картоплею та кабачками.

Такі на вигляд усі дачі, окрім найновіших, побудованих за останні п'ятнадцять років. Ці зведені з цегли та каменю, на кілька поверхів, обнесені монументальними мурами з колючим дротом замість живоплоту. За мурами ви не знайдете охайних картопляних грядок, кущів малини чи агрусу, рядків полуниць і цибулі. Тут моріжки з коротко підстриженою травою і басейни.

Катя й сама хотіла б мати саме таку новітню дачу, але про це можна й не мріяти, доки усім тут заправляє її батько Ігор. Дача — його королівство, де він займається улюбленою справою — крутить гайки в авті, щось лагодить, майструє...

У коморі, у гаражі, у саду, під стіною будиночка лежать *вони*. Скарби Ігоря. Зо два десятки старих вікон, з яких можна збудувати теплицю. Металеві пруті. Бляшані труби. Обрізки дощок. Умивальник. Фанера. Залізні сітки з ліжок. Шматки бляхи. Дерев'яні решітки. Старі двері. Порожні пластикові каністри. Металевий мотлох. Пластмасові миски. Холодильник.

Усі ці речі — предмет Ігорової гордості. Він сам у поті чола збирав їх по всіх усюдах, не минаючи смітників та покинутих будинків. Найкраща знахідка — залізні сходи, знайдені на покинутій військовій базі. Сходи виявилися важким випробуванням — вони не вміщалися в авто, довелося транспортувати їх додому на двох велосипедах з допомогою свого страх якого незадоволеного

тією вигадкою зятя, який, хоч і чинив спротив, мусив скоритися. Операція з вивезення сходів відбувалася вночі, бо тато Каті не мав цілковитої певності у законності свого вчинку.

Металолом Катин батько використовує у своїх будівельних проєктах. Проєктів багато, більшість з них не закінчені. Задоволення він одержує від процесу, а не від результату. Ось так і проводять свої дні на дачі чимало російських чоловіків — то колупаються в авті, то хапаються за недобудовану теплицю чи прибудову. Час до часу, поміж тими заняттями, навідуються одні до одних у гості на склянку чаю або чарочку горілки.

Дача — це світ російських чоловіків. Там вони нарешті стають самими собою, звільнившись від настирливого жіноцтва, яке по-своєму править удома. У більшості знайомих мені російських родин рідко коли можна застати чоловіка вдома на вихідних, у кожному разі, не з квітня по жовтень. Він на дачі. Дружина зустрічається з подругами або їде відпочивати на південь, чоловік же не відчуває жодної потреби в такій суєті. Він сідає у Волгу, їде на дачу й там заходиться щось собі спокійно майструвати, щасливий, що ніхто йому не заважає.

На жаль, Ігореві скарби аж ніяк не сприяють злагоді в його родині, бо Катя — сучасна жінка, вона не бажає стягувати до хати й зберігати увесь гой мотлох. Вона б хотіла магі симпатичну дачку з підстриженою зеленою травичкою на подвір'ї. Вони з чоловіком таки побудували поряд зі старою дачею новий дім, провели воду й електрику, щоб і на дачі жити в цивілізованих умовах. Але батькових скарбів так і не позбулися.

— Тато щоразу тягне щось нове. Цьому ніколи не буде ні кінця, ні краю. — нарікає Катя.

Якось вона замовила вантажівку, щоб вивезти геть усе дрантя. Довідавшись про це, батько кинувся ховати свої скарби. Щось йому навіть пощастило врятувати, зокрема залізні сходи — на щастя, вони не вмістилися у кузові вантажівки.

Згодом майже вся родина переселилася до нового будинку, і це чудово, бо старий будиночок тепер можна використовувати як комору для Ігорового непотребу.

— Хатину треба знести, а на її місці засіяти травою моріжок, — каже Катя батькові.

Той не відповідає. Схилюся над своєю українською *Таврією* і мовчки колунається під капотом. Авто щось застрайкувало минулого тижня, але Ігор відмовився кликати механіка. Як і більшість російських чоловіків, він сам може дати собі раду з ремонтом — це ж старе радянське авто, яке кожний російський чоловік, старший сорока років, знає, як свої п'ять пальців.

Поряд з *Таврією* стоїть зятів *Лексус*, символ тієї Росії, яку Ігор знає, спостерігаючи за життям своїх дітей, і з якої посміюється собі тихцем. Його не цікавлять подорожі за кордон, він не хоче будувати розкішних дач чи купувати дорогі автомобілі. Він збирає всілякі цікавинки й корисні речі, які зможуть придатися для чогось корисного в господарстві.

Звісно, це мистецтво поступово починає зникати, та все ж іще є чимало майстрів на всі руки. Зі старих пластикових пляшок можна змайструвати відерця, металеві бочівки розрізають поздовж і саджають у них квіти. Зношені батареї опалення закопують в землю перед порогом — маєш металевий «килимоч», щоб витерти взуття. У старих морозильних камерах добре зберігати яблука. Така винахідливість найбільше виявляється на дачах, саме там росіяни понад усе полюбують застосовувати те, що трапляється під руки.

На одному з найбільших російських телеканалів (Канал 1 або ж Перший Канал) є навіть постійна передача, яка називається *Корисні поради*. Корисними порадами глядачі насолоджуються щоранку перед новинами. Ведучі з ентузіазмом розповідають, яке застосування можна знайти різним речам, як утеплити вікна пластиковими пакетами, а зі старого шланга зробити ручки для торбини.

Уміння бути майстрами на всі руки збереглося, звичайно, ще з радянських часів, коли тотальний дефіцит зробив росіян небачено винахідливими. Росіяни, на загаль, неймовірно практичні, однак практичні в цілком інший спосіб, ніж фіни; практичні в тому сенсі, що переймаються проблемами, коли ті з'являються, і тоді поступово беруться за їхнє розв'язання, не вибудовуючи якихось глобальних рішень і заготовок для тих рішень заздалегідь. Російські дачі приклад тому — їх ніколи не добудовують до остаточ-

ного вигляду, що дає більший простір фантазії. Завжди потішно показувати російські дачі фінським інженерам, які з роззявленими ротами оглядають немислимі й у фінських очах цілком приголомшливі споруди з божевільними пропорціями й чудернацькими прибудовами.

Інший приклад про автомобілі. Найкраща властивість зневажених на кожному кроці *Жигулів* та, що будь-який нормальний російський дядько може полагодити нескладні негаразди самостійно. Бо ж це авто — сама механіка, жодної електроніки. Та й взагалі, росіяни рідко бувають безпорадними, коли щось ламається, — у Росії до перманентних негараздів звикли. Рано чи пізно доводиться ремонтувати все. Дуже рідко речі ремонтують ґрунтовно, надовго; російська лазничка може бути напхот напхана всілякими тимчасовими пристроями, які винайшов господар.

Я часто замислююся, у чому причина оцього російського небажання планувати рішення заздалегідь? Воно виявляється у різних ситуаціях. Мої російські друзі, наприклад, не люблять узгоджувати зустрічі далеко наперед. Замість того, щоб умовитися: «Зустрічаємося завтра о восьмій вечора в *Пропанді*», вони домовляються: «Здзвонимося завтра після обіду й вирішимо, де й коли зустрічаємося». Якщо ж уже про щось домовлено, треба неодмінно зателефонувати ще раз у день зустрічі, упевнитися, чи в планах нічого не змінилося. Інакше несподівано може трапитися так, що плани таки змінилися, і тоді сам собі будеш винний: з'явившись на зустріч, не переконавшись, чи твій приятель або товаришка справді вільні того дня, а вони не прийшли...

На думку спадає лише одне пояснення: упродовж століть росіяни жили в суспільстві, де ніхто і ні в чому не мав цілковитої певності, а несподівані повороти долі ставалися ледь не щодня. Навіщо витратитися на солідний ремонт будинку, якщо тебе щомиті можуть з нього викинути. Навіщо домовлятися аж за цілу добу наперед, якщо завтра я можу померти?

Російський фаталізм робить життя гнучкішим і дає більший простір для швидкої зміни рішень. Це, в принципі, дуже практично: оскільки трапитися може все на світі, навіщо планувати заздалегідь.

Навіть подорожувати росіяни люблять без детально розробленого маршруту. Вислів «*вирішимо на місці*» типовий для обговорення

спільних поїздок з російськими друзями. Вони просто вирушають у дорогу, а там буде видно, як розвиватимуться події. Тоді простіше припасувати власні плани до нових обставин.

А ось у робочих ситуаціях треба бути дуже обережним з усіма цими «*вирішимо на місці*». Коли восени 2006 року в Петербурзі ховали Марію Федорівну — данську принцесу Дагмар, раптом з'ясувалося, що я спізнилась з акредитацією: поховання збіглося у часі з іншим відрядженням, яке потім скасували. Тоді я зателефонувала до данського міністерства закордонних справ, яке миттю остудило мій запал.

— Жодного шансу. Місць для преси більше не залишилося, — повідомили мені.

Та я таки додзвонилася до Ірини, відповідальної за контакти з пресою в адміністрації Санкт-Петербурга. Вона пообіцяла все влаштувати.

— Приїжджайте, вирішимо на місці!

Ми з оператором зібрали апаратуру й вирушили в дорогу. Коли я заявила до прес-центру, де, за словами Ірини, нас вже мала чекати акредитація, почалося справжнє пекло... Розшукати Ірину було марною справою. Прес-центром керувала Ксенія з російського міністерства культури, і її анітрохи не цікавило, що наобіцяли якісь ідіоти з адміністрації.

— Тут *Я* керую, і мені байдуже, про що ви там домовлялися з якоюсь Іриною! — репетувала Ксенія.

Я попросила її розмовляти зі мною нормальним тоном, та вона не зменшила децибелів. Тоді я теж перейшла на крик. Ми стояли, як два бойові півні, й верещали одна на одну, аж Ксенія вирішила, що достатньо мене провчила, і звіялася геть.

Наступного ранку я одержала наші акредитації, до того ж, найліпші місця, відведені для преси.

Тож Ірина мала рацію — усе вирішується на місці. Але на це пішов увесь день: телефонні дзвінки, факси, уклінні прохання — ситуація, повторення якої я, як журналіст, нізащо б не хотіла. Кожний такий день коштує працедавцеві сотні євро...

Але вернімося до головної теми розділу — росіяни неймовірно практичні й уміють використовувати речі, які чимало європейців

давно вже викинули б на смітник. Їм вдається вирішувати проблеми вдома, на дачі, проблеми з автом, не викликаючи сантехніка й не віддаючи автомобіля у руки автомеханіка. Щоправда, у більшості випадків це тимчасові рішення, та вони здебільшого виправдані — поки щось ламається знову. І знову тоді щось придумується, як зарадити справі.

У цьому хисті я вбачаю цілеспрямованість і раціоналізм, такі не властиві, на загал, російському характерові. Я не раз подорожувала зі своїми російськими друзями. Вони безнадійно нераціональні й непрактичні, коли йдеться про узгодження спільної програми поїздки. Я спостерігаю за російською зовнішньою політикою: російські дипломати неперевершені майстри різати гілляку, на якій сидять. Я працювала з російськими журналістами і вважаю, що вони часто витрачають невинновдано багато часу на виконання своїх завдань, поведуться якось нелогічно.

Та коли треба збудувати будинок, відремонтувати автомобіль, виростити картоплю чи зафіксувати трубу, росіяни чудово дають собі раду — куди нам, фінам. Не кажу вже про інших мешканців Західної Європи.

Мені видається, росіяни набагато краще від нас уміють зосереджуватися на головному — якщо вже справді припече. До того ж, вони мають більше фантазії і не відають, що таке упередженість, пробують і одне, і інше, доки не досягнуть результату. Бо ж звідки знати, що вийде з затії, якщо не спробувати... Фіни при цьому, звісно, похитали б лишень головою, та яке це має значення, якщо ідея працює!

Не варто занадто впадати в залежність від дрібниць — оце практична порада з виживання тим, хто має намір пожити в Росії. Здається, саме так виживають при різних політичних режимах самі росіяни.

РОЗДІЛ 14

ПРО РОСІЙСЬКІ КОНТРАСТИ

Іноді в московському метрі ніс рангом забиває різким запахом, ні, смородом бомжа.

Звиклі до цього явища москвичі миттю визначають, де саме в вагоні лежить безхатченко. Суміш запахів не піддається описуванню, тхне немитим тілом, сечею, випорожненнями й перегаром. Метро — одне з небагатьох місць, де безхатченки хоч трохи можуть зігрітися і поспати. Іноді вони займають усю лавку, бо ніхто не наважується сісти поряд — людей відлякує нестерпний сопух.

Рано чи пізно міліціонери в сірих уніформах витягають їх з вагонів. Це відбувається швидко й непомітно, навіть потяг не стоїть довше, ніж треба на те, щоб зайшли та вийшли пасажирі. Я ніколи не бачила, аби бомжі протестували, вони мовчки й покірно дають стягнути себе з лави й виволокти на перон. Тоді двері вагона зачиняються, і потяг їде собі далі. Ніхто з пасажирів і бровою не поведе. Це — Москва, місто, де або впливеш, або потонеш.

Москва не єдине місто в світі, де є безхатченки. Не бракує їх і в Гельсінкі, не кажучи вже про великі центральноєвропейські міста. Навіть скандинавські держави загального добробуту не зуміли дати собі ради з маргіналізацією у суспільстві. Тому я зовсім не хочу бути «всезнайком» у цьому питанні.

Однак існує таки відмінність — у кількості. На будь-якій великій станції московського метра повно безхатченків, які влаштовують собі десь у кутку тимчасове лігво, доки їх звідти не виженуть. У Росії, а надто в Москві, не існує жодного соціального захисту. Хто падає, то вже на саме дно...

Усе, що є в Москві брудного, злиденного й брудного, брудніше, злиденніше й брудніше, ніж можна собі уявити. А все гарне, величне й грандіозне вражає до глибини душі. Золотої середини не існує. Я ніколи не сприймала митей життя так реально й виразно, як у Москві. Тут весільна процесія може пройти повз людей, які

помирають — у буквальному значенні цього слова. Це місто пропахло людською сечею, випорожненнями, *Ів Сен-Лораном* і *Шанель*.

Я жила в багатьох країнах, але ніде не почувалася такою живою, як у Москві. Місто без кінця і краю. І водночас тут усе зовсім поряд. Життя і смерть. Сучасність і традиція. Злидні й розкіш. Висока культура і кіч.

Життя крихке. Щастя зрадливе. Усе, що маєш, будь-якої миті можуть відібрати — рубль обвалиться, урядники вирішать знести твій дім, бізнес доведуть до банкрутства. А трапиться так, не буде на кого опертися, окрім друзів та рідних, з якими ти — будемо сподіватися — зберіг добрі стосунки. Твоє буття беззахисне, жодні гаті не врятують...

Це жорстоко, це крає серце і це велично водночас. Навряд чи змогла б я прожити тут усе своє життя.

Коли я тільки приїхала до Москви, не могла позбутися мук сумління, проходячи повз жебраків у метрі. Особливо зворушували пенсіонери — до сліз. Та з часом я звикла до них, як і всі москвичі. Водночас я дуже гостро усвідомлюю, що живу ледь не в розкошах поряд із зубожілими людьми. З моральної боку це негідно, але що я можу вдіяти. Якщо ж дивитися з особистого кута зору, чи маю я право проходити повз тих, хто старцює, не давши їм милостиню?

З іншого боку: намагатися відкупитися від свого сумління копійкою, дарованою старцеві, — не що інше, як самообман. Окрім того, жебрацтво — бізнес, принаймні в тому разі, коли старцюють малі діти.

Для мене можливе єдине розв'язання проблеми — регулярно давати гроші зубожілим пенсіонерам. Їм їх бракує, це я, принаймні знаю достеменно.

Більшість москвичів іноді байдуже тицяють дрібняки в руку жебракам і квапляться далі. Злидні — частина життя. Несправедливість і жахіття існування — частина суспільства. Москвичі не вважають своїм обов'язком якось боротися з несправедливістю. Їм головне самим не потрапити в лапи несправедливості.

— Я приїхала до Москви без копійки в кишені. Влаштувалася на роботу й стала на ноги. Неправда, що в Росії можуть вижити тільки багаті, — каже моя подруга Ольга.

Вона переїхала до Москви з Кандалакші, вивчала іноземні мови в інституті, який закінчила з червоним дипломом, тобто з відзнакою. Нині працює на одній німецькій фірмі. На початку вона заробляла саме стільки, скільки коштувала оренда її помешкання — п'ятсот доларів. Ольга з чоловіком, викручувалися, як могли, заощаджуючи кожну копійку. Тепер їй підвищили платню, і вона може дозволити собі невеличку розкіш, як-от інтернет удома й місячний абонемент у тренажерній залі. Рівень життя зростає, хоч повільно, але неухильно, проте Ользі нічого не дістається задарма. Тому вона не розуміє, чому повинна відчувати солідарність з ізгоями суспільства — їй самі доводиться щодня боротися за власне виживання.

Москва — місто вульгарно багатих та зубожілих людей. І все ж небезпека тут загрожує не більше, аніж у будь-якому іншому місті світу такого ж масштабу. За певних обставин між незнайомими людьми виникає тендітна довіра, яка особисто мені видається неймовірною. Скільки разів уночі, у п'ятницю або суботу, я вирішувала їхати додому з бару чи з гостини, виходила надвір, зупиняла перше-ліпше авто, домовлялася про ціну й сідала до водія. Так роблять усі. У Москві купа «чорних» таксі, самотні жінки сідають уночі до цілком незнайомих водіїв. У Гельсінкі, Стокгольмі чи Осло я б зроду не сіла в авто до незнайомця, а в Москві — жодних проблем!

Водії таксі переважно кавказці або вихідці з Середньої Азії — люди, які приїхали до Москви, щоб прогодувати свої родини. Вони часто охоче показують світлини дружин та дітей, яких бачать лише кілька разів на рік. Ці чоловіки смертельно стомлені й виснажені, але вперто ніч за ніччю ведуть борню з утомою, щоб вислати додому грошей, вивчити в університеті дітей — дати їм ліпше життя. Коли я розповідаю їм, що бувала в їхніх країнах у відрядженні, вони невимовно радіють, потішені такою честю. Небагато москвичів виказують хоч якесь зацікавлення до колишніх радянських провінцій.

Кажучи «Щасливо!» на прощання й зачиняючи за собою дверцята авта, я часто відчуваю окриленість, вдячність та радість. Радість від цієї теплої, людяної зустрічі посеред ночі, посеред метушливої Москви, зустрічі, яка ніколи-ніколи не повториться.

Як журналіст, я часто опиняюся у складній ситуації, не знаючи, як описати нинішню Росію. У Фінляндії міцно усталилося уявлення про Росію як про оплот дикого капіталізму. Здається, навіщо додавати факти, як-от про безхатченків, які тільки підтвердять вироблені погляди. Мабуть, ліпше розповісти про щось, чого фіни не знають, скажімо, про таких людей, як Ольга, про амбіції молодого покоління простих росіян і про дивовижну здатність триматися на плаву.

З іншого боку: бідність — це проблема Росії, як расизм і брак культури безпеки. Не сказати про них — обдурити слухачів і глядачів. Росіяни часто скаржаться, що західні засоби масової інформації надто однобоко зображують їхню країну, і вони мають цілковиту рацію.

Біда в тому, що немає способу, як уникнути цієї проблеми в країні, де ледь не щомісяця гинуть шахтарі, падають літаки, відбуваються теракти — журналіст не має іншого виходу, як повідомляти про ці події. Тому й новини однобокі, ніщо не допоможе, хай журналіст хоч розіпнеться, розповідаючи про інші, позитивні феномени Росії.

Річ ще й у тім, що зрозуміти, збагнути Росію — справа надзвичайно складна й невдячна. Коли мене запитують, як я витримую жахливий російський сервіс, я не можу не визнати за тими людьми рації, бо й справді, рівень обслуговування часто не витримує жодної критики.

Але не завжди і не всюди. Як і в усьому іншому, треба знати, куди йти. Новачок повинен розвинути в собі вміння орієнтуватися у середовищі й опанувати тонкощі поведінки, щоб полегшити собі життя. Життя в Росії змушує усвідомити, що справи тут робляться не так, як у Фінляндії. Якщо я викладаю певну суму у фінському ресторані, то й очікую відповідного обслуговування: зателефонувавши до будь-якої фірми таксі, я можу бути впевненою

у надійності водія. А тут доводиться маневрувати, з'ясовувати методом «втику», які ресторани варті витрачених коштів, які фірми таксі гідні, щоб мати з ними справу, де можна одягнутися за розумну ціну.

У Росії нема нічого очевидного чи передбачуваного. Ні на що не можна покластися. Росія — калейдоскопічне суспільство, яке постійно змінює форму й забарвлення. Існує лише один спосіб навчитися навігації поміж підводними каменями — жити тут. Уперше потрапивши до Москви, я раз у раз, щоднини, застрягала на міліні. А скільки зазнала штурханів, скільки було розчарувань і вибухів гніву! Я й далі гніваюся і впадаю у відчай, бо залишаюся у душі скандинавом-протестантом, та принаймні я наполегливо тренувала свій мозок, щоб навчити думку йти слов'янським, російсько-православним шляхом. Іншими словами, перестати вірити очам. Бо майже все в Росії не є тим, чим видається на перший погляд.

Росія, як романи Достоевського. Незбагненні, важкодоступні, невдячні в сприйнятті. Росія, як і Достоевський, повна прихованого змісту, невисловлених угод, нюансів та ієрархічних умовностей, які треба навчитися розуміти. Одне слово, на те, щоб збагнути Росію, піде чимало часу, бо спершу, крок за кроком, доведеться продертися крізь всі пласти її історії.

Нинішня Росія — це суспільство, для якого характерні численні суперечності. Іноземець, опинившись тут уперше, буває прикро вражений тим, якими похмурими й неприязними видаються росіяни. Купити квиток на автобус — це грандіозний захід, а ставлення офіціантки в ресторані ображає зумисною байдужістю.

Та паралельно існує чарівлива, старомодна галантність. Це в московському метрі молоді хлопці, що дудлять пиво, миттю підхоплюються з місць, коли до вагона заходить якась бабуня. Це в Росії, щойно увійдеш до вагона потяга, підбіжить який юний джентльмен з пропозицією занести речі в купе і висадити їх на полицю.

Скільки разів я шаленіла від зневажливого ставлення чиновників, охоронців правопорядку й обслуги, та водночас я й не знаю, чи стикалася десь з такою доброзичливістю й уважністю співгромадян, як у Росії.

Росія — країна з давніми культурними традиціями, дався взнаки й французький вплив у ХІХ та на початку ХХ століть. Комуністи за сімдесят років панування не зуміли викоренити ввічливості в головах росіян.

Зате успішно викоренили будь-яку здатність бути приязними до клієнта. Навіщо ввічливо поводитися з покупцями, якщо ніхто за це не відплатить чи то чайовими, підвищенням платні, а чи погрозою звільнення. Суспільство було статичним, працювати з віддачею не виплачувалося. Постійне відчуття безсилля підштовхувало багатьох скористатися хоч однією доступною владою — дати зрозуміти покупцям й відвідувачам ресторану, що їхня покупка або обід залежать від примх настрою персоналу, а не є чимось само собою зрозумілим.

Це моя доморощена теорія, без жодного наукового підґрунтя, але я не бачу іншої причини, чому люди, які працюють у сфері обслуговування, часто з таким задоволенням демонструють свою зверхність над клієнтами. Хочуть показати, мовляв, хто тобі сказав, що ти купиш саме цього квитка... А те, що *de facto* все має відбуватися навпаки, тобто покупець має право на послугу, бо він за неї заплатив, ще не прижилося у свідомості росіян.

У російській історії є багато конкретних прикладів дивовижних ляпів. У сучасній російській мові не існує звичайного способу звертання до жінки, якій за тридцятку. Звертання *судариня* і *бариння*, які були в ужитку до революції, звучать доволі старомодно. За радянських часів усіх називали *товаришами*, але тепер це слово майже зникло. Зате скрізь можна почути звертання *девушка*, однак лише до молодих жінок.

Дехто розв'язує проблему, називаючи жінок середнього віку *женщина*, звертання, яке багатьом моїм російським подругам, та й мені самій, видається вульгарним. У випадку чоловіків жодних проблем у цьому сенсі не виникає: геть до всіх дорослих осіб чоловічої статі залюбки можна звертатися *господін*.

Отож Росія старомодна й модерна водночас. Суспільство складається з різних, численних прошарків. Вони часто змішуються і врастають одні в одних так, що зовнішні вияви російської культури й російських норм спілкування можуть видатися незрозумілими.

Та все ж я помітила одну річ. Якщо в Росії виявляють почуття, то їх таки розуміють. Сміх, регіт, прохання, благання, плач або крик — мова, яку росіяни розуміють краще за фінів. Бо вони не такі буквалісти, як ми. Зате в них розвинені емоції та інтуїція.

РОЗДІЛ 15

ПРО ТЕ, ЯК ВСЕ Ж ТАКИ СПРИЙМАТИ РОСІЮ

*Умом Россию не понять,
Аршином общим не измерить:
У ней особенная стать —
В Россию можно только верить.*

Федор Тютчев

Росіяни люблять похвалитися, яка надзвичайна країна — Росія, не схожа на жодну іншу. Це дратує багатьох іноземців, бо, на їхню думку, така позиція унеможлиблює прихід російського суспільства до реальної демократії.

— Росія не є чимось особливим! Чим ви особливіші за Україну? Чому українці можуть мати демократію, а ви — ні? — вигукнула якимось під час спільного відрядження колега-журналіст із Швеції.

— Ти робиш властиву європейцям помилку, міряючи Росію західною міркою. Ми — не ви! І ніколи не станемо вами! Ми, уявляєте, навіть не хочемо бути такими, як ви! — відповів їй гнівною тирадою російський оператор нашої компанії *Рундрадіо*.

Моя шведська колега поставила дуже релевантне запитання. Якщо можливо побудувати (відносно) демократичне суспільство в Україні, чому це має бути неможливим у Росії?

Я не вважаю це неможливим. Усе залежить від самих росіян, чи вони цього хочуть. А я якраз не маю певності, що росіяни прагнуть демократії нашого західноєвропейського зразка. Принаймні самі сумніваються...

Тому й нелегка справа вирішити для себе, як нам сприймати Росію. З одного боку, не хочеться бути культурним расистом, який вважає, ніби лише вибрані народи достойні демократії. З іншого ж, не хочеться бути й сліпим європейцем, упевненим, що наша система є універсальним рішенням для будь-якого суспільства, тож варті жалю ті країни й народи, які не розуміють цього.

Але факт залишається фактом: Росія не така, як ми. І ніколи нами не стане. А спроби збагнути Росію винятково під нашим кутом зору заведуть нас хіба в глухий кут.

Саме це найважче усвідомити багатьом західним спостерігачам. Частково через думку, яка міцно вкоренилася у західних головах, що в 90-ті роки минулого століття Росія обрала демократичний шлях розвитку, а потім від нього відмовилася. Та все ж — і на-самперед — через певне роздрагування, що росіяни вперто відмовляються сприймати наша цінності. А мали б розуміти, у чому полягає їхнє благо!

Як на мене, західноєвропейська демократія довела, що це найвільніший, найефективніший і найгуманніший спосіб керування суспільством. Демократія генерує благоустрій, динаміку розвитку, виховує особистості, які вчаться покладатися на власні сили. Я щиро б бажала, аби Росія ступила на цей шлях. Я знаю багатьох росіян, які мають таку ж думку, але їх меншість.

Більшість населення Росії не хоче жодної західноєвропейської демократії. Слово «демократія» стало лайливим і найбільше асоціюється з хаотичною епохою правління Єльцина, коли олігархи безкарно розкрадали державну власність, а суспільство було лабільним і непередбачуваним. Нині суспільство єльцинського перехідного періоду усталилось у свосередній формі *м'якого* авторитаризму. Стало стабільнішим і передбачуванішим. А це набагато важливіше для більшості звичайних громадян, ніж цінності на кшталт свободи слова й особистого вибору.

Така перспектива розвитку російського суспільства гідна жалю, та я не можу сказати, що не розумію росіян. Легко говорити про свободу та демократію тим, хто все життя тільки те й робив, що пожинав її плоди. Як іще можуть ставитися до демократії ті, що живуть у суспільстві, де будь-які кардинальні повороти в системі призводять лише до катастроф у житті звичайного люду.

Це зовсім не означає, що, міркуючи так, росіяни мають рацію. Як на мене, вони помиляються. Наймовірніше шкода, що народ Росії не хоче відважитися розпочати складний і важкий процес творення демократичного суспільства, суспільства, у якому не всезнаючий президент братиме народ під своє крило, а кожна людина відповідатиме за своє життя. Демократія — це багато-партійна система, де різні політичні сили змагаються за владу, але

водночас опановують непросте мистецтво компромісу. Саме цієї якості завжди бракувало російському суспільству, а нездатність знаходити щонайменший спільний знаменник і компроміс у рішеннях, які всім принесуть користь, завжди буде їхнім бичем.

Демократія — це процес, а не готовий пакет рішень. Однак саме так трактують її в Росії — готове рішення, апробоване в 1990-х роках лише для того, щоб зробити висновок: таке не для нас.

Народ віддав перевагу *хазяїнові* й радо повернувся до спокійного, добре знайомого авторитарного суспільства. Це полегшує життя на нетривалий час, але неминуче породить труднощі на дальшу перспективу, бо розв'язання проблем лише відкладається. Доки Росія залишатиметься державою самодержця, проблеми корупції, економічного застою і браку контролю за державними органами не розв'яжуться.

Та все ж росіяни обрали саме цей шлях. Як журналіст, я вимушена займати критичну позицію стосовно того, що бачу. Та я б не змогла працювати в цій країні, якби водно задавалася питаннями: Чому вони не роблять так, як ми? Чому вони не такі, як ми?

Ми не хочемо, аби росіянам подобався Путін. Але вони вперто захоплюються ним. Ми вважаємо, що росіянам варто було б улаштувати помаранчеву революцію і скинути кремлівський режим. Вони ж хочуть зберегти його заради спокою у суспільстві. На нашу думку, російським жінкам треба більше думати про рівність у правах з чоловіками, а не про те, як ліпше їм догодити. Жінкам же подобається догоджання...

Я не вважаю, що з тим, що в Росії нема демократії треба миритися тільки тому, що Росія — це Росія. Це так само примітивно, як вірити, що західноєвропейський стиль життя — вершина всіх моральних цінностей на світі.

Але факт залишається фактом: вони думають не так, як ми. Вони чинять не так, як ми. І не моя це справа переконувати їх змінити спосіб мислення, моя справа — спробувати зрозуміти, чому вони думають так, як думають.

Усе це не означає, що Росія ніколи не стане демократичною країною. Росія має такі самі можливості реформації суспільства, як, скажімо, Україна, Грузія чи Естонія.

Але тими можливостями не скористалися. Чому?

Звинувачення у такому розвиткові подій Володимира Путіна ані на йоту не допоможе нам збагнути Росію. Я зумисне наголошую на особі Путіна, хоча нинішній президент Росії Медведєв. Але саме Путін створив Росію, яку успадкував Медведєв. Правління Медведєва — продовження путінського режиму.

Західний світ любить демонізувати образ Путіна лише тому, що це дає нам простішу й зручнішу модель для розуміння, чому Росія поводить ся так, як поводить ся. Та навіть незважаючи на те, що Росія — самодержавство, народ по-справжньому підтримує путінський режим. Більшість виборців Путіна проголосували за нього зі широкого переконання. Частково це пояснюється контролем ЗМІ з боку Кремля, однак не все залежить від Кремля. Росія — не Північна Корея, тут є опозиційні газети й радіостанції...

З цього погляду відмінність між Росією і такими країнами, як, скажімо, Бірма чи Куба, дуже суттєва. Це відмінність між абсолютно закритими державами й державами перехідними, які хоч і скеровують спецпідрозділи на демонстрації незгідних, все ж дозволяють своїм громадянам подорожувати світом і користуватися інтернетом, скільки душа забажає.

Росіяни вважають Путіна добрим президентом. вони завжди хотіли мати авторитарного лідера, який зумів би тримати в шорах бюрократів та олігархів або ж *злюдіїв*, як їх називають росіяни. Те, що *de facto* за правління Путіна бюрократії і корупції побільшало, не применшує його популярності. Незбагненно, але так воно є.

Росіяни люблять Путіна, бо він не засуджує радянської історії. Комуністичний режим фізично знищив щонайменше 120 мільйонів людей: під час голодомору на Поволжі та в Україні, розкуркулювання і насильної колективізації у 20-х роках минулого століття, Великого терору, розв'язаного Сталіним у 30-х роках. Не кажучи вже про несусвітню кількість намарно загиблих через некомпетентність комуністичного керівництва під час Другої світової війни. Однак багато росіян і надалі не бажають засуджувати злочинний радянський спадок. Дивно, але так воно є.

Росіяни схвалюють діяльність путінського уряду на зовнішньополітичній арені і його безкомпромісність щодо США й НАТО.

Під керівництвом Путіна Росія провадить непропорційно агресивну політику супроти малих сусідніх держав, як Грузія та Естонія. Це шкодить іміджу Росії насамперед за кордоном. однак населення підтримує таку політику. Незрозуміло, але так воно є.

Водночас Путін повернув росіянам те, що вони втратили з розвалом Радянського Союзу й без чого їм потім довелося жити далі. Упевненість в собі. Гордість за свою державу. Усвідомлення того, що Росія теж має чим пишатися. Віру в майбутнє.

Борис Єльцин хотів перекреслити минуле. відсторонившись від радянського спадку. Я — велика прихильниця Єльцина, бо він один з небагатьох російських лідерів відважився сказати правду: радянська влада була жадливим, жорстоким терористичним режимом, який винищував власний народ і нівечив російську культуру. Але таку правду чимало росіян сприймають за особисту образу. Це ж наша історія. кажуть вони, уперто не бажаючи (а може, просто нездатні) розмежувати критичну оцінку радянської влади й критику російського народу.

До такого ставлення спричинилося одне з найсильніших людських відчуттів — відчуття зневаженої гідності. Багато росіян не забули приниження і ганьби. через які їм довелося пройти після розвалу Союзу: тотальний хаос, могутня колись країна — на колінах.

Путін зі своїм витонченим нюхом до думки народу це зрозумів. До того ж, він патріот своєї країни й поважає традиційні російські цінності, як церква та родина. Тому путінська ідеологія складається з дивовижної суміші старовинних російських узвичаєнь та шанобливо-апологетичного ставлення до Радянського Союзу.

Путін маневрує між цими двома полюсами. Коли людина, яка назвала розвал Союзу найбільшою геополітичною катастрофою в історії, відвідує у Бутово під Москвою у жовтні 2007 року богослужіння за жертвами сталінського терору, це багато про що свідчить. Путінові добре відомо про комуністичні злочини. Путін тепло ставиться до церкви, що було нечувано в комуністичну епоху. Однак він не схильний засуджувати радянське минуле, бо, як і багато росіян, сприймає його як частку самого себе.

Один історик сказав, що знання Заходу про Росію значно більші, ніж його розуміння Росії. Мені часто доводилося відчувати цей феномен. Що більше читаєш про Росію, то розгубленішим відчуваєшся. Найскладніше збагнути, як зуміла Росія за стільки століть зберегти й не розпорошити своєї неосязної території. Часами царство збільшувалося, часами — зменшувалося, але Росія і російська культура існують довше, ніж більшість подібних імперій.

Мені не хочеться цього визнавати, але, можливо, незважаючи ні на що, росіяни таки мають рацію? Можливо *загадкова російська душа*, справді, існує? Бо як інакше можна було пережити монгольське ярмо, самодержавство, радянський терор, посткомуністичне беззаконня і хаос?

Одухотворена, тепла, сильна, жива російська культура пройшла крізь пекельні випробування. Її катували, ламали, калічили й піддавали систематичній руйнації. Але вона вистояла.

Росіяни й самі цього не розуміють. Наступні століття вони мають намір присвятити себе спробам збагнути власне буття.

Ясна річ, марно...

РОЗДІЛ 16

У НИХ ЩОСЬ НЕГАРАЗД З ГОЛОВОЮ, В ТИХ РОСІЯН...

Одного червневого пообіддя я, взута в кросівки, одягнена в шорти і футболку, бігла набережною Москви-ріки. Було тепло й сонячно, майже задущливо. Єдині місця, де можна бігати в Москві, це парки й берег річки, бо влаштовувати пробіжки вулицями міста просто неможливо — надто багато там автомобілів, чадних газів і вразливих перехожих.

Вздовж набережної навпроти стадіону *Лужники* рибалили з довгими вудочками кілька рибаків.

— Щось у них негаразд з головою, в цих росіян, — подумала я. — Ловити рибу в Москві-ріці, де кишать кишкові палички!

Коли я підбігла ближче, один з рибалок помітив мене. Ось він стоїть захоплений улюбленими заняттям, засмаглий і веселий, в оточенні своїх друзів. Вони зібралися тут зовсім не задля риболовлі, а заради спілкування. Чоловіки витріщалися на мене, молоду жінку, яка, розшарівшись і захекавшись, мчала повз них, ніби боячись спізнитися, ніби йшлося їй про питання життя і смерті, хоч попереду перед нею уся благословенна неділя...

— Дівчино, чи ви геть розум стратили? — глузливо, однак приязно, гукнув рибалка мені навздогін. — Бігати в таку спеку! Куди ви так поспішаєте?

Я побігла далі, ледве стримуючи в собі життєрадісний, щирий сміх.

Так тобі й треба! Сама напросилася!

Літературно-художнє видання

Анна-Лєна ЛАУРЕН

**У НИХ ЩОСЬ НЕГАРАЗД З ГОЛОВОЮ,
В ТИХ РОСІЯН**

Зі шведської переклала Наталя Іваничук

*Видавець Василь Гутковський
Художнє оформлення Андрія Кіся
Комп'ютерне верстання Романа Іваха
Літературний редактор Мирослава Прихода*

Здано на складання 01.06.2011 р.
Підписано до друку 18.07.2011 р.
Формат 60×90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 8,0. Обл.-вид. арк. 8,6.
Замовлення № 382.

Літературна агенція «ПІРАМІДА»
вул. Промислова, 45, м. Львів,
Україна, 79006, а/с 10989.
тел./факс: (032) 242-31-31
e-mail: piramidabook@ukr.net
www.piramidabook.com